

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

IV.

RUDABÁNYA
2007

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

IV.

**RUDABÁNYA
2007**

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK IV. (II. évf. 2.) sz.

E számunk munkatársai:

Benke István bányamérnök, technikatörténész (Budapest); **dr. Biró József** bányamérnök, tervező elemző szakközgazdász (Pécs); **dr. Csiffáry Gergely** főlevéltáros, a történettudomány kandidátusa (Heves Megyei Levéltár, Eger); **Hadobás Sándor** múzeumigazgató (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum, Rudabánya); **Mendly Lajos** bányamérnök, technikatörténész (Pécs); **dr. Pandula Attila** egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem Történeti Intézet, Történelem Segédtudományai Tanszék, Budapest); **Papp Péter** tudománytörténész (Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest); **dr. Zelenka Tibor** geológus, ny. egyetemi adjunktus (Miskolci Egyetem Földtan – Teleptani Intézeti Tanszék)

Szerkesztő:

HADOBÁS SÁNDOR

A borítón:

A rozsnyói székesegyházban őrzött *Szent Anna* harmadmagával (Metercia) c. kép (1513).

ISSN 1788-0939

Közreadja az

ÉRC- ÉS ÁSVÁNYBÁNYÁSZATI MÚZEUM ALAPÍTVÁNY

*a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum
és az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Rudabányai
Helyi Szervezete közreműködésével*

A szerkesztőség címe:

OMBKE Rudabányai Helyi Szervezete
Gvadányi József Művelődési Ház
3733 RUDABÁNYA, Petőfi u. 22.
e-mail: tadibe@gmail.com

Felelős kiadó:

Boza István, az ÉÁBM Alapítvány Kuratóriumának elnöke.
Nyomda: Z-Press Kiadó és Nyomda Kft., Miskolc. – *Felelős vezető:* **Kása Béla**

A bánya szíve az érc

(A XVII. századi Selmec Marsigli-féle bemutatása alapján)

PAPP PÉTER¹

F. L. Marsigli, a *Magyar Királyság* „leltárát” a XVII. század végén elkészítő tanult itáliai katonatiszt jegyezte föl, okkal feltételezhetően pontosan, a selmeci német bányászok saját kifejezéseivel, a bányavágot egyes részeinek nevét, jelölve a fémes ásványok szakaszát a kőzetek között egyformán a *hertz* és az *ertz* szóval is.

A korabeli magyar nyelvi dokumentumok jól bizonyíthatják – a legkorábbi szórvány nyelvmlékek és a *Vizsolyi Biblia* eredeti szövegének vizsgálatával együtt – ennek a szóformának véletlenszerű vagy következetes használatát, s megvilágíthatják e német jövevényszavunk eredeti értelmének (*szív*) kapcsán kínálgató kérdéseket is.

A kiejtésbeli hasonlóság és a jelentésbeli azonosság valószínűsíthetően az elszigetelt hazai német közösségben maradt meg hosszabb ideig (a távoli tömbnémetiséghez képest), és nem csupán a latint nyilván jól ismerő olasz tudós számára hangzottak hasonlóan. Efféle konzerváló jelenségeket a tudomány más területei is ismernek.

¹ papp@mafi.hu; előadva *Budapesten a MFT Tudománytörténeti Szakosztályának* 2003. IV. 8-i előadóülésén, majd átdolgozás után bemutatta *Petrozsényben (Petroșani, Románia)* is, az *EMT VI. Bányász-Kohász-Földtanász Találkozásjának* 2004. V. 22-i szekcióülésén keretében.

Bevezetés, előzmények

A MÁFI múzeumának részeként látható kiállítást, mely *A geológia története Magyarországon* címmel a középkortól a XX. század elejéig tekinti át (képek, írásos és térképes dokumentáció bemutatásával) az európai művelődéstörténetnek ezt az érdekes és gazdag részét, még 1994-ben hozták létre munkatársaikkal *Bácskai Erzsébet, Hála József és Kordos László*. A kilenc vitrinből álló tárlat természetesen csak hézagosan adhatja közre azt az anyagot, mely a hajdani *Magyar Királyságnak* e bő fél évezredéről ránk maradt. Az ott látható képek és könyvek között valószínűleg így nem jutott hely az első hazai tudománytárnak, a (még 1653-ban, több mint 350 éve kinyomtatott) *Magyar Encyclopaediának* az elhelyezésére sem. Pedig abban *Földünknek* (a korabeli ismeretek szintjén, de szerteágazóan bemutatott) első anyanyelvi ismertetését találhatjuk, *Apáczai Csere Jánosnak*² (1625-1659) az összeállításában. (Mint ahogy épp neki köszönhetjük – a fémtartalmú közetekre használatosan alkalmazott értelemben – *bányászat* szavunkat³ és megannyi tárgyi korabeli ismeretnek az átörökítését is.)

Marsigli német szóadatai Selmecről

Az a számunkra tehát oly fontos XVII. század azért mégis – és igen látványosan! – jelen van ezen a tárlaton⁴. Az első vitrinben láthatjuk ugyanis a híres *Selmecet* (*Schemnitz / Banská Štiavnica, Szlovákia*) s annak bányalétesítményeit⁵, latin nyelvű, eredetileg is

² Apáczai Csere János (1625-1659) életművére vonatkozóan a legfrissebb áttekintések: Kovács Sándor Iván (szerk.): *Apáczai Csere János emlékezete*. Bp. 2004. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 280 old.; Bán Imre: Apáczai Csere János. 2. kiad. Bp. 2003. Akadémiai Kiadó, 2003.

³ Papp Péter: A geológia Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediájában. = *Földtani Közlöny*, 107. évf. 1. sz. Bp., 1977. 111. old.

⁴ Papp Péter: *Rendhagyó „geológiai kirándulás” az Országos Földtani Múzeum kiállításain*. Bp. 2000. MÁFI 200. alkalmi kiadványa, 20 old.

⁵ Marsigli, Ferdinando Luigi: *Mappa Metallographica [celebris Fodinae Semnitziensis in Hungaria Superiori, a qua effoditur Argentum auro*

kétoldalas metszeten, itt erősen nagyítva. A törököt annak a századnak a végén kiűző egyesített keresztény seregek fiatal tisztjeként⁶ *F. L. Marsigli* (1658-1730) láthatta így a várost, az akkori hódoltsági területeknek a közvetlen északi szomszédságában.

Erre az ércekben igen gazdag vidékre Árpád-házi királyaink telepítései során került az itt a fémes ásványok bányászatával is foglalkozó német lakosság, speciális közösségi jogokat nyerve, a nagy német nyelvterületnek elsősorban flamand⁷ és szász⁸ vidékeiről. Nagyobb részük valószínűleg itt ismerkedett meg közelebről a mesterséggel, a fejtés konkrét körülményeit pedig bizonyos, hogy ők maguk alakították, a helyzet kívánalmai szerint. A *Kárpát-medence-beli* ókori ércbányászati nyomokon messze túllépve tehát egy újonnan megszervezett ipar fejlődött ki a térségben – mint az a *Magyar Királyság* kora-középkori történelméből ismeretes⁹ – a német lakosságú bányavárosok sorában.

Intézeti könyvtárunk egyik kincsében¹⁰, az eredetileg az ezerhatszázas évek végéről való *Marsigli-műben* (mely *Németalföldön*, franciára lefordítva is megjelent – már a híres olasz szerző¹¹

mixtum, quae habenda est pro sectione Montis, in cujus visceribus insticiuntur (!) subsequentialia]. In: *Description du Danube*, III. La Haye [Den Haag], 1744.

⁶ Csíky Gábor: Luigi Ferdinando Marsigli, a magyar föld felfedezője [Emlékezés halálának 250. évfordulóján]. = *Földtani Tudománytörténeti Évkönyv* [FTÉ] [9. sz.], 1980-81. Bp. 1983. MFT, 85-96. old.

⁷ Kós Károly: *Erdély*. Kolozsvár, 1934. Erdélyi Szépművészeti Céh, 24 old. (Hasonmás kiadás: Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.)

⁸ Benda Kálmán (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája*. Bp., 1981. Akadémiai Kiadó, I. köt. 112, 138. old.

⁹ Fülöp József: *Az ásványi nyersanyagok története Magyarországon*. Bp., 1984. Műszaki Könyvkiadó, 61-67. old.

¹⁰ Marsigli, Ferdinando Luigi: *Description du Danube (depuis la montagne de Kalenberg en Autriche, jusqu'au confluent de la rivière Jantarra dans la Bulgarie)*, I-VI. (Traduite du Latin.) La Haye [Den Haag], 1744.

¹¹ Zolnay László: Emlékezés Marsigli ezredesre (1658-1730). = Z. L.: *Mozaikok a magyar újkorból*. Bp. 1986. Kozmosz Könyvek, 102-131. old. (Az én világom..)

elhunyta után másfél évtizednyivel!) éppen emiatt látjuk „csak” németül az egyes bányavágatokra s azok részeire használt kifejezéseket. Ugyanis ezek a „modern”, sajátos technikai jelentéssel bíró szavak természetesen nem voltak meg annak a kornak a latinjában, a nemzetközi érintkezés, a tudomány Európa-szerte használt nyelvében sem. A latin (vagy az Intézetünk könyvtárában meglévő francia) kiadás szövegét olvasva természetesen ajánlatos belehelyezkednünk a tizenhetedik századi viszonyokba, különösen, ami a technikát illeti. Ne feledkezzünk el tehát sem a *Selmecen* akkoriban valószínűsíthető bányászati helyzetről (elért mélység, alkalmazott fejtési technológia), sem az ott akkoriban ismert – fejtett ércvagyon elemeiről (termésásványok, másodlagos termésványok megléte – hiánya, az oxidációs szint ásványainak jelenléte).

Egyértelműnek látszik e rajzon (melynek ezalkalommal csak részletei¹² jelenhetnek meg) a német nyelv fejlődésének természetes logikája is: a bánya mélyében lévő munkaterület legértékesebb része (a termésványok-nemesfémeket tartalmazó kőzetek zónája) kapta a bányászok-használt nyelvén – ősi szokás szerint a leginkább kézenfekvő hasonlatot az emberi szervezetből véve – a *szív* jelentésű német szót. Valószínűleg erre az ősi *antropomorf világszemléletre* visszavezethetően olvasható éppen a *hertz* ennek a résznek a megjelölésére, a nagyalakú metszetnek címében, magyarázataiban – több helyén is. Emellett azonban – ahogyan az olasz hadmérnöknek, több külföldi tudós társaság későbbi tagjának vélhetően iskolázott füle ezt hallhatta – az *ertz* szó is kétszer szerepel: a részletező rajzon (1. ábra) s az ahhoz tartozó leírásban (2. ábra). Ennek, a *Magyar Királyság* akkori „leltárát” oly lelkiismeretesen összeíró tisztnek köszönhetjük tehát az említett, azóta a németben is teljesen különvált jelentésű szóalaknak épp a XVII. század vé-

¹² A szerző e védett kötetek gondozóinak (az *Országos Földtani Könyvtár* munkatársainak) ismételt köszönetét fejezi ki, egyúttal sürgetően időszerűnek tartja intézetünkben a teljes mű (korszerű módszerekkel való) kutatási lehetőségének megteremtését – miképpen (ma már tisztelt emlékü) hajdani kollégáink még évtizedekkel ezelőtt ajánlották volt a magyarra fordítását is.

géről való, a nyelvfejlődésben részben még azonos két formáját – egyetlen eredeti ábrán, egy megjelenésen belül.

A kortárs hazai tudósok szóhasználata – Misztótfalusi Kis Miklós példáján

Érdekes tudnunk azonban, hogy e szónak (ezzel a mindannyiunk számára fölismerhetően a németből átörökített jelentéssel) a magyarba való átkerülése jóval korábbi lehetett a XVII. század végénél, hiszen már *Szenczi Molnár Albert* (1574-1634) híres zsolttárfordításaiban is benne van. Pontosabban – egyidejűleg Budának török alóli felszabadításával – annak németalföldi, 1686. évi kiadásának a kiadó által írott Elöljáró-beszédében találjuk meg¹³, afféle parafrázisként, az Újszövetségből akkoriban a magyar protestánsoknak már valóban jólismert jelentéssel – és ékezzel, *értz* formában (3. ábra).

Száz évvel korábbi írásmódok – Károli Gáspár többféle szóhasználata

Megvolt azonban ez a szófordulat, hasonló formában, jó száz évvel előbb, azoknak a nemzedékeknek meghatározó olvasmányában, az először Vizsolyban 1590-ben kinyomtatott *Károli-bibliában*, több helyen is. Az említett előszóban Misztótfalusi Kis Miklós által már épp 'szabadon idézett' bibliai helyen – *Újszövetség, Pál apostol levelei, Corinthus városába írott I. levél, XIII. rész, 1. vers (ÚSZ, 1Kor, XIII.1.)* – még ékezet nélkül, sőt a kezdő magán-

¹³ Tótfalusi Kis Miklós: Elöljáró Beszéd. In: Szenczi Molnár Albert: *Dávid. Zsoltárok*. [Dávid... 'Soltárok...; „kis zsolttároskönyv”.] Amstelodam [Amsterdam], kiad.: Misztótfalusi Kis Miklós, 1686. 4. old. (Hasonmás kiadás, csatolt kísérfüzettel: Bp. 1985. Helikon Kiadó.)

hangzó alatti 'kis farkincával' olvashatjuk ugyanezt az *ertz* szót¹⁴ egy más értékű é jelölésére (4. ábra).

Néhány lappal odébb, Pál Timoteushoz írott második levele negyedik részének tizennegyedik versében (*ÚSZ, 2Tim, IV.14.*) ékezettel találjuk¹⁵, szó-összetételnek első tagjában: *AZ ertz miues Sándor...* Jóval előbb pedig¹⁶, az *Ószövetségben, Mózes IV. könyve* 21. részének 9. versében (*ÓSZ, 4Móz, XXI.9.*) és az ahhoz a margón olvasható kommentárokból különböző szóalakok, különböző írásmódok szerepelnek: az *ertz*, az *ertz* és az *ertz* is (5. ábra).

Érdeemes észrevennünk, hogy Károli Gáspár (s időszakonkénti, ma már ismeretlennek tartott segítői, illetve nyomdász társa, a lengyel születésűnek ismert¹⁷ *Mantskovit Bálint*) mindhárom – É, E, Ę – hangértéket jelölte, használta. Meglehet, épp ennek a többféle formának 'volt szüksége' a rákövetkező XVII. századra, melynek során a ma jól ismert magyar írásmód véglegessé válhatott.

A *Károli-bibliának* – melynek első párszáz példányát hívjuk *Vizsolyi Bibliának* – azonban nem csak az írásmódja változott léteének több mint négyszáz éve alatt. Természetesen, szintén a különböző zsinatok által jóváhagyottan, a fordításoknak a „modernizálása” is végbement. Ennek során a szóhasználata, egyes esetekben a tartalma is alakult valamelyest: némely könyvek például most nem tartoznak bele – ma apokrifnek ismerjük ezeket.

Az, hogy egy-egy korban mit tekintettek ércnek, természetesen mindig az illető kornak az ismereteitől s kialakult, alkalmazott technológiájától függött. Ez pedig nyilván megszabta a szóhasználatot is. Így eleinte még, az ókori eseményeket leíró szövegekben általában *érc*, de később, többszöri 'pontosítás' nyomán, már *réz*, *ón* stb. is olvasható. Észrevehetjük tehát már most, hogy az ókori, bibliai nyelvekből készített újabb fordítások idővel a saját koruk

¹⁴ Pál (apostol): Corinthus városba írott I. levél, XIII. 1. = *: Szent Biblia... (Ford., kiad.: Károli Gáspár.) Vizsoly, 1590. (II)156/b old. (Hasonmás kiadás, csatolt kísérfüzettel: Bp. 1981. Európa Könyvkiadó.)

¹⁵ Pál (apostol): Timoteushoz írt II. levél, IV. 14. = U. a., (II)193/b old.

¹⁶ Mózes Negyedik Könyve. In = U. a., (I)139/b old.

¹⁷ Szabó András: Károlyi Gáspár Vizsolyi Bibliája. = U. a., kísérfüzet 8. old.

technikájától függően, illetve az ókorra vonatkozó ismeretek bővülése nyomán (is) különböztek egymástól.

Ezért tehát nem egyszerűen egy akármily részletes mai szó-statisztikai kimutatást¹⁸, de lehetőleg a régebbi szóhasználatokat kell megvizsgáljunk, ha épp *Marsigli* korának nyelvezetére (is) kíváncsiak vagyunk. Ennek a menetében, figyelembevételre egy egyetemi tankönyv¹⁹ ajánlását is, a *Vizsolyi Biblián* belül a továbbiakban a *Bécsi Kódex* eredeti forrását jelentő kisebb ószövetségi könyveket néztem meg. Először – *Judit*, a *Makabéusok* és *Báruk* könyveinek híján – *Dániel*, *Ezékiel* s a többi „kisebb” próféták könyvei kerülhettek csak sorra. Ezekben – 1590-ben már! – az írásmód mindig *ertz* volt, a korábbiakhoz (*értz*, *ertz* és *ertz*) képest meglepően következetes írásmóddal, s ezt jól láthatjuk a mai olvasók érdekében természetesen valamelyest egyszerűsített alábbi átírásban is.

(Dán II.32): *Ennek az álló képnec feie ieles aranyból vala. Az ő mellye és az ő kariai ezüstből s az hasa és az ő oldalai ertzből.*

(Dán II.35): *Ackoron e'ggyüt el romló az vaçs, czerép, ertz, ezüct, és arany, és lönc mint az pelyua az nyári çzürün, mellyet az çzel fel veszen, és semmi helyét sem találva: Az az kö pengig az melly elüte az álló képet, nagy he'ggyé lön, és bę tölte az egeçz földet.*

(Dán II.39): *Es te vtánnad támad más birodalom, çzepb az tiédnél, és harmadic birodalom ertz, melly az egéçz földön vralkodic.*

(Dán II.45): *Az mint láttad hogy az hegyről kez nélkül le çzakadt kö rontá az vaçat, ertzet, czerepet, ezüçtöt, és aranyat: Az nagy Isten ielentette meg ez vtán iövendöre léçzen: és íg igaz az álom, és bizonyos annac magyarázattya.*

(Dán IV.12): *De az ő tökeiét gyökereçtől a' földbe meg hadgyátoc, és vaçs, és ertz kötélbe légjen a' mezei füvön, egi harmattal öntözteçséc, eç az oktalan állattal légyen réçze az földnec füvén.*

¹⁸ Babits Antal (ford., szerk.): *Bibliai nevek és fogalmak*. Bp. 1988. Primo, 301 old.

¹⁹ Molnár József – Simon Györgyi: *Magyar nyelvemlékek*. Bp. 1976. Tankönyvkiadó, 74-77. old.

(Dán V.23): *Es az mennyei Wr ellen fel emelkedél, és az ö házánac edénit elő hoztad te elődbe: és te és te fő népeid, és az te feleségid, és veled hálóid bort ittatoc abból: és az ezüsből és aran'ból, ertzből, vashból, fából és köből tsinált Isteneket diczéréd, kic nem látnac, sem nem hallanac: és az Istent a'kinec kezében vagyon az te lelked, és minden te vtaid, nem tisztelted...*

Érdeemes észrevennünk – az írásmód állandósága mellett – a meglehetősen konzekvens sorrendet, ami az említett nyersanyagok felsorolását illeti: kizárólag termésfémeket és a természetben készen talált, készen található anyagokat említ *Dániel próféta!* (Közismert, hogy a nemesfémek is lehetnek természetállapotúak, s bizonyos – nyersanyagokkal rendelkezőnek megismert – helyeken ezeket használta / használhatta az emberiség legelőbb!) Látható, hogy a nemesfémek után a színesfémek következtek ebben a technológiai alapú sorban, vagyis elsőként a réz: ezt emlegethették akkoriban legelső sorban az érc szóval.

Kitérő az ókori kohászat „irányába”

Ezékiel könyvében pedig a korabeli – ókori – kohászat anyagairól, eszközeiről, műhelyéről, munkaműveleteiről olvashatunk, természetesen a bányavárosok szomszédságában élő fordító XVI. századi ismereteinek „szemüvegén” keresztül:

(Ez XXII.18): *Embernec fia Az Izrael háza béliec ollyaténocká löttec nékem, mint amaz koh ganéy, mindnyáian ok ollyac mint az ertz, és az feiér ónnac, és az vasnac, és az fekete ónnac az kementec közepött való ganéia: ollyacká löttec mint az ezüst ganéy.*

(Ez XXII.20): *Az mint egybe szoktac gyüytteni az ezüctöt és az ertzet, és vasat, és az fekete ónot, és az feiér ónot az koh kementec közepiben, hogy abban fel fujják az tüzet, meg olvasztani, így gyüitelec öczue az én búsúláçomban és haragomban, és vetlec (az kohban) és egybe olvaçztalac titeket.*

(Ez XXVII.13): *Ionía, Thubal és Mesech, ezec vóltac az te közösíd, rab embereket és ertz edényeket árultac az te çokadalmidban.*

Károli Gáspár forrásairól, nyelvi környezetéről

[Közbevetett kérdés az ilyenkor mindig jelenlévő *advocatus diaboli* részéről: 1653-ban a református Apáczai vajon miért nem használta a *Károli-bibliából* és egyes részleges korábbi (huszita) fordításokból (legalábbis valószínűsíthetően az ő számára is) ismerős kifejezést? Vagy miért nem folytatta annak az akkor már régóta híres bibliafordítónknak (a tiszai *Alföld* északkeleti pereméről, *Nagykárolyból* (*Carei, Románia*) való és *Brassó* (*Kronstadt/Braşov, Románia*) akkori, *Honterus-féle* lutheránus szász iskolájában végzett, majd *Kassa* (*Košice, Szlovákia*) és *Sárospatak* közelében élt tudós prédikátornak több, mint félszáz éve már bizonynyal jól ismert szóhasználatát? Miért írt helyette – új értelmű, képzett szóval – *bányászatot*? S a válasz: valószínűleg azért, mert – mint azt a fiatal tudós az első hazai tudománytár bevezetőjében le is írta – mindenkinek szánt művében a szakkifejezéseket is éppen magyarul, nem pedig idegen nyelven, nem egyetlen csoportnak sajátos nyelvén kívánta megadni.]

Ennek a szerzői szóhasználatnak a jellemzéséhez figyelemre érdemes – még ugyanebben a bibliai könyvben (*ÓSZ, Ez XXVII.28*) – egy másik, rég elterjedt és megmagyarosodott német nyelvi fordulat, a városi kertek, külvárosok zónáját jelentő *hóstát* alkalmazása (mely a *Hofstadt* szóból alakult ki és s ma is él): „*Az te haiósidnac kiáltásokra megrötnenc az hostádoc.*” És ennek a margón olvasható *Károli-féle* kommentárjában: „*Erti az Tyrus környül valo varosokat, mellyek mint egy hostaggyai valanac Tyrusnak. Tremellius így fordította: Meg rettenec az tenger nec habiai.*” Akiknek ezek a német szavak minden külön magyarázat nélkül használhatóak voltak, azok – az akkori *Magyarország* városi, iskolázott polgáraiként – mint nyilván régóta ismerős értelmű idegen szavakat, jól értették azokat. Csupán az ő érdekükben tehát nem is volt feltétlenül szükséges a teljes fordítás. (Arra az *Encyclopaediában* ismertetett *Apáczai-féle* célhoz volt szükség!)

Középkori nyelvemlékeink szóalakjai

Az akadémiai nyelvtörténeti lexikon felsorolása²⁰ szerint azonban a meglévő korábbi szó-előfordulások egészen a XV. század első felére, sőt a XIV. század végére vezetnek. Közvetlen elődöknek a fordításuk, készülésük idején nyomban – huszítáknak eretnek írásaiként – halálra keresett bibliafordítás-töredékek számítanak, melyek – átmásolva, töredékesen – egyes kódexek lapjaira, sokáig lappangó gyűjteményekbe elzártan marad(hat)tak fenn. Ilyenek következnek tehát mostani nyomozásunkban előbb, ilyen a biztosan valamikor 1372 után keletkezett (de 1448 körül átírt) nyelvemlékünk, a *Jókai-kódex* is. Ennek 126. lapján a (mai átírásban) *karjai ezüstből: hasa érces* képzett – és főntebb már látott – bibliai szófordulat (*ÓSZ, Dán II. 39.*) olvasható (ennek körülbelüli írásmódja *karyaj ezewçtbeawl: haçça erczes* volt), tehát „hátrálhatunk” bizvást *Károli Gáspártól* még másfélszáz-kétszáz évet.

Ebben a sorban bukkanhatunk „kivételes kincsesbányánkra”, a *Bécsi Kódexre* is. Ennek ugyanis a máig legmodernebb, *Mészöly Gedeon* jóvoltából a latin szöveggel párhuzamosan megjelentetett, kéthasábosan szedett teljes szövegében²¹ megtaláljuk az *Ószövetséghez* tartozó fentebb már említett könyvek egész sorát. Egyetlen fordító keze írta le *Rút*, *Judit*, *Eszter*, a *Makabéusok* II. könyvét, majd *Báruk* próféta könyvének egy részét; más kéztől maradt meg *Báruk* könyvének nagyobb része, (egyetlen lapnak híján!) *Dániel*, majd *Hózeás*, *Jóel*, *Amós*, *Abdiás*, *Jónás*, *Mikeás*, *Náhum*, *Habakuk* és *Zofóniás* próféták írásai. *Haggéus* erre következő könyvének nagyobb része ismét az említett első fordítótól/másolótól való, ezután jön *Zakariásé*, mely – kisebb szakaszokon váltakozva az első kéz gazdájával – láthatóan a második fordító munkája volt; végezetül *Malakiás* könyvét, a második kéztől elkezdve s egy harmadiktól folytatva, csonkán ismerjük. Természetesen a főntebb már többször idézett *Dániel* könyve érdemes figyelmünkre legin-

²⁰ Benkő Loránd (főszerk.): A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. köt. Bp. 1967. Akadémiai Kiadó, 780. old.

²¹ *Bécsi Codex*. (Közvetteszi: Mészöly Gedeon.) Első füzet. Bp. 1916. Magyar Tudományos Akadémia, 272 old.

kább – a többszöri szó-előfordulás okából. Némileg egyszerűsítheti aprólékos „érckereső” munkánkat a szerencse is, hiszen egyetlen kéz írásában találhatunk meg itt több fontosnak látszó helyet.

(Dán II.32): „*Ez ozlopnac fëie mentól iob arañbol vala / Mèlle [vala] kédeg & kariay èzustból Valóbizon haça & [fa] fartsoka èrcból*”

(Dán II.35): „*Tahat egbè tórettetenec a vas az èré a föld az èzucst & az arañ & fordeitqanac monnal nari zerónèc perñèiebè mellèc a zèltól èragattatnac & sem eg hèl nem lelettètec ó bennec A kó kèdeg ki megvèrtevala az ozlopot lón nag hegge & bétólte mend a földèt*”

(Dán II.39): Ennek a bibliai helynek ebben a – legkorábbi – magyar fordításában az *érc* szóval éppen nem, csak az *ón* említésével találkozunk, méghozzá így: *badoc* (bádóg!?).

(Dán II.45): „*hog kèd lattad hog a · hegról kó èlmèttètet kèzèk nèlcul & megtórtó a tsèrèpet & uasat & az èrcet & az èzust & arañhat a · nag istèn megmutat'ra kiralnac mellèc ióuèndóc leznèc èzec vtan Es igaz az alom & hu ómagarazat'ra*”

(Dán V.23): „*dè a meññèy vralkodonac èllène èmèlkel fel & ó hazanac èdeñi te èlóbè hozattatanac & te & te fèdèlmid & te fèlèsegid & te zèrètòid bort yiutoc ó bèlòllóc & arañ & èzust & èré & vas fa & kó istènekèt ditseretec kic nē latnac sem halnac sem èrznèc Valobizon' istènt ki te zèllètedèt & te menden utaidat valla ókèzebèn nē ditsóueitetec*”

Szójegyzékek, glosszáriumok szóalakjai

A bibliafordítások és más töredékek, levelek, szórványemlékek mellett a természetesen szintén kéziratos glosszáriumok, szójegyzékek számítanak értékes „szó-lelőhelyeknek”. Ezek azonban, sajnos, a szepesi szászok betelepedésének koránál mégis jóval fiatalabbak – és *abból* az időből, a XII. század közepéről, egyelőre nincsen írásos adatunk.

A legkorábbi *biztos* leírás, szó-előfordulás a XIV. század végéről (1395 tájáról) a *Besztercei Szójegyzék*. Azonban, ahogy az a

XX. század elejére már nyilvánvalóvá lett, ez a nyelvemlékünk helyenként bizony tartalmaz kisebb tévedéseket is. Nem írja a latin *aes*-t, csak az *es* alakot, ahhoz rendelve hozzá keresett szavunkat *erch* formában (729. tétel). A következő – a 730. – tétel²² a *metalum*, s ennek a jelentésénél láthatjuk: *idem*, vagyis ’ugyanaz’.

Érdemben ennél nem ad többet a nála tíz évvel később, 1405 körül másolt *Schlägli Szójegyzék* sem: ismétli (1293. és 1294. soraiban) az előbb említett *es*: *erche*, ill. *met^{llu} idem* adatokat.

Időrendben a következők pedig egyben már a legfiatalabb XV. századi előfordulásaink: a *Sermones Dominicales*, melyeket 1456 körülnek (a *Budapesti Glosszák* címűt) s 1470-ből valónak (a *Németújvári Glosszák* nevűt) tartanak. A két rész közül a S. I.-ben, 281 alatt találjuk: *factus sum velut aes : ercz : sonans*, illetve a S. II.-ben, 312 alatt: *aes sonans (kenghe ercz)*, valamint – a 365-nél – *Sed ferrum licet cuncta metalla domat [minden ercz enged neki: i.e. mollit]* meghatározásokat, melyek az egyik modernebb formának az első előfordulásai voltak.

A *Gyöngyösi Szótártöredék* már a XVI. századból való: keletkezési idejét 1512-re (valószínűbben 1520-ra) teszik a *Régi Magyar Glosszáríum* szerkesztői – bár a *Magyar Nyelvemlékek* közreadói csak 1538 és 1556 közöttinek tartották. Legalább nyolc, egyenként is hosszabb latin magyarázattal bemutatott példát hoz. Négy esetben, helyenként ismételve is (640, 649, 650, 658) az *a’rch* vagy *a’rchbeóly valo* alakot találjuk, kétszer (642, 647) az *erchbeól valo*, *ercheth olvasztok* olvasható, a hetedikben (644) pedig *erchból valo* volt az alkalmazott írásforma (6. ábra). Végül pedig (2628) *Auricalcúm dictúm quod similitudinem auris et Eris habet: arany zem: erch: a’s enim grece ’dicitur: calco*. Ugyanolyan többalakúság látható tehát itt, kézzel írva, amelyet kinyomtatva már olvashattunk a *Vizsolyi Bibliában*.

1533-ból való a háromnyelvű *Murmellius-lexicon*, mely öt kifejezést ismer efféle alakokkal, szavunkat azonban minden esetben *erch* formában írja:

²² Berrár Jolán – Károly Sándor (szerk.): *Régi magyar glosszáríum*. Bp. 1984. Akadémiai Kiadó, 194. old.

1578: *De Metallis*: Von metallen: *erczukrol*;

1579: *Metallum*: Eyn metall: *ercz*;

1582: *Aes*: kupfer ader glockenspeis: *voros ercz*;

1584: *Electrum*: Scheynend metal ader gundterfeil: *ercz kinek otod rese esust*;

1585: *Oricalchum*: Messz: *aranias ercz*.

A XVI. század vége a szóhasználatra nézve még több érdekes adattal is szolgál. Különösen figyelemre méltónak látszik ugyanis az 1577-ből való második része a *Kolozsvári Glosszáknak*. Abban ugyanis – a *Régi Magyar Glosszárium* bevezető fejezetében olvashatók szerint – a bejegyzések a háromszéki nyelvjárásnak megfelelően történtek

Mivel pedig ezek az ottani bejegyzések – *levigato aere*: sima erczbe; *es*: *ercz* – következetesen megegyeznek a *Vizsolyi Bibliának* az egyik (ę-hangértéket jelölő) írásmódjával, közvetett bizonyítékot kaptunk általuk *Károli Gáspár* szakirodalomban emlegetett segítői egyikének (ha nevére nyilván nem is, de legalább) származási helyére. Ezek szerint ugyanis a *Székelyföld* (és egyben *Erdély*, sőt az akkor már ténylegesen három részre szakadt hajdani *Magyar Királyság*) délkeleti részéből, a történeti *Háromszékről* való lehetett, aki *Dániel és Ezékiel próféták* könyveit, illetve *Pál apostolnak* első korintuszi levelét a kézisajtó számára *Vizsolyban* kieszde volt.

Az 1580 körülnek ismert *Szamosközi-szótártöredékben* pedig az alábbi, számunkra is fontos szavak, sorok találhatók: *Erczkeo. Cadmia. Ercz. Metallum unde metallicus, a, um. Metallicus substant. Baniaz.* [Tehát *Apáczai Csere Jánosnak* a fémtartalmú kőzetekre használtan emlegetett, a *Magyar Encyclopaediában* leírt szava innen is eredhet, hiszen ehhez olvasható ott latinul:] *Metallifer, Metallum gerens. Ercznek az ere. Molibdena quae alias galena vocatur, plumb et argenti vena communis.* Néhány sorral följebb pedig, szótártöredékünk *ér* szavánál szintén találunk figyelemreméltó adatot: *ezewst er, a baniaba, crudaria.*

A továbbiakban már egymást követik ennek az általánosabbá vált magyar szóformának a különböző előfordulásai, mint a *Debrecenben*, a *Vizsolyi Biblia* megjelenésének az évében, épp 1590-

ben kiadott *Nomenclatvra sev Dictionarium Latino-Vngaricum*ban (Szikszai Fabricius Balázs művében) olvashatóak is: 5: *Metallum: ercz*, ezután pedig a latin szavaknak a szótárszerkesztési elv szerint csoportosított rendjében 6: *Electrum: ercz, kinek otod resze ezust*.

1595-ben (tehát csak pár évvel később) jelent meg *Velencében* az „öt legnemesebb európai nyelv” szótára, a horvát születésű *Verancsics Faustus* összeállítása. Teljes címén kívül – *Dictionarium qvinqve nobilissimarvm Evropae lingvarvm, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Vngarica* – csak két tételét idézem most, azokat is csak részlegesen: latin, német és magyar megfelelőikkel:

23: *Cor* : Hertz : szívv, illetve

61: *Metallum* : Ertz : ercz.

Mielőtt ebben a sorban az egyik leghíresebb, de már XVII. századi szótár következne (*Szenczi Molnár Albert: Dictionarium...* címen 1604-ben megjelent műve), a még éppen 1600 körülnek ismert *Brassói Szótártöredék* anyagába kell belenézniük. Ott pedig szintén a latin *auricalcum ... es: ercz* magyar jelentéssel olvasható – mint immár egy megállapodottnak látszó alak nyelvünkben.

Így érünk vissza tehát *Marsigli* évszázadához, melyben ez a selmeci kutatómunka elkezdődött...

Még egy kitérő – a XVIII. század latinságához

Természetesen – mint az eddigiekben is már észrevehettük – soha nem szabad elfelejtenünk azt az adott technológiai hátteret, mely mindenkor megszabta volt az egyes szakkifejezések értelmét. Nyilvánvalóan ez volt ugyanis a fő (ha nem az egyedüli!) oka annak, hogy még *Pápai Páriz Ferenc* híres, az első kiadásával 1708-ban megjelent latin-magyar szótára²³ is egyazon sorba teszi

²³ PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungaro-Latino-Germanicum*. (Hasonmás kiadás az 1767. évi alapján, gond.: Hargittay Emil – Kecskeméti Gábor – Thimár Attila.) Bp. 1995. Universitas Kiadó, 26., 303. old.

az *értz*, *réz*, *pénz* szavainkat, a latin *Æs*, *æris* szónak magyar jelentését, illetve egyenértékű jelentéseit éppen így adva meg (7. ábra). S még ennek az alpművé vált munkának az 1767. évi bővített kiadása szerint is e magyar szó alapalakja *tz*-vel az *értz* – bár ugyanúgy ismeri az *ércz* formát²⁴ is.

A XIX-XX. századi német vélemények

De – eredetileg nyilvánvalóan német szóról beszélve – hallgassuk meg a német tudósokat, köztük legelőbb is a régebbieket! Akadémiai nyelvtörténeti lexikonunkban velük kapcsolatban csak egy igen óvatos értékelést olvashatunk: „a német szó etimológiája még nincs kielégítően tisztázva”. A már a két világháború között is több kiadást megért német szófejtő szótár s más frissebb ottani munkák is²⁵ az ófélnémet ARUZ(ZI) szónak, illetve az ószász ARUT alaknak eredetét egyaránt hajlamosak a latin AES RUDE (*nyersfém*, *termésfém*) kifejezéshez, a feldolgozható fém-előfordulásáról az ókorban híres etruszk ARRETIUM város nevéhez vagy a sumer URUDU (*réz*) szóhoz kötni. Ezeknek a modern nyelvtudomány nyugat-európai kialakulásakor elterjedt német nyelvészeti „bizonytalanságoknak” alapján válhattak (az ő számukra!) épp ezek a szóformák a mai ERZ esetleges forrásává, a SZÍV jelentésű ófélnémet HERZA helyett. S ezeknek a máig továbbadott, egyre öröklődő véleményeknek (8. ábra) nyomán említi meg szakmánk egy újabb kézikönyve²⁶ is éppen a középfelnémet *erze*, *erz* szava-

²⁴ U. a., 72, 75. old.

²⁵ Kluge, Friedrich: *Etymologisches Wörterbuch*. Berlin – Leipzig, 1934. Walter de Gruyter & Co., 138. old.; Storfer, Adolf Joseph: *Wörter und ihre Schicksale*. Berlin – Zürich, 1935.; Wahrig: *Deutsches Wörterbuch / Német Értelmező Szótár*. Bp. 1990. Kultura International, 437. old.; DUDEN. *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden*, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich, 1999. Dudenverlag, 3., teljesen átdolgozott és bővített kiadás, 3. kötet: Einl – Geld.

²⁶ Kázmér Miklós: A magyar földtudományi szókincs eredete. = Karátson Dávid (szerk.): *Magyarország földje, kitekintéssel a Kárpátok egészére*. H. és é. n. [1999], Kertek 2000, 483. old.

kat (*érc* szavunk forrásaként), de nem írja mellé annak a német nyelvtörténet számára valószínűleg meglepő, érdekes – de a XVII. század végén, iskolázott olasz füllel is teljesen elfogadhatónak tűnt – eredeti (?) formáját, sem pedig annak, ahogy fentebb látszott: egy archaikus-antropomorf természetszemlélet számára (melyben a hegynék is van lába, németül is, franciául is!) kézenfekvő, levezethető kettős értelmét! (Ami még akkor is megkapó, ha netán a késő-középkori *Magyar Királyságban* élő német anyanyelvű bányászok számára lett volna csak annyira magától értetődő, népetimológiai szófejtés ez, afféle „házon belüli” *cipszer, szász* szóhasználat...!)

Az „advocatus diaboli” jön Marsigli – s vele a szerző – segítségére !

Adjunk azonban még egyszer szót az *ördög ügyvédjének*! Miért számít vagy miért számítana perdöntőnek, illetve miképpen lehetne annak tekinteni egy XVII. századi, *magyarországi német* környezetből származó dokumentumot, ha van ugyanarról a szóról – fentebb láttuk! – jóval korábbi, XIV-XV. századi magyar adatunk?

Ugyanis éppen *ez* a tény a fontos – az akkori, a középkori tömb-németségől rég, a XIII. század közepe óta elszakadt, *elzár* közösség körében való alkalmazás: az éppen minálunk való nyelvi előfordulás. Természetesnek vehető, hogy így, a maguk (helyzetük kényszerítette) mikrotársadalmában élő (bár a másnyelvű szomszédsággal is nyilván rendszeresen érintkező) kisközösségekben a hozott-megőrzött kincsek sokszor szinte változatlanul, akár évszázadokon át is megmaradnak. Külön bizonyítanom tételesem talán nem is kell ezt (gondoljunk csak a *moldvai csángóknak* a hazai, magyar nyelvújítás kora *előtti* jellegzetességekkel teli, évszázadokig csak maguk között megőrzött magyar nyelvére!) – de ha valakinek mégis szüksége volna további bizonyításra, vegyünk egy eredetileg is német példát! Kérem a németül is jól értőket, vegyék kézbe és olvassák végig újból az efféle párhuzamba okkal állítható tradicionális (és esetleg nekünk is könnyebben elérhető) szövegeket – például a darabjaiban csodálatos szépségű erdélyi szász nép-

költészet *Kányádi-fordította* kétnyelvű kötetének²⁷ már negyedszázada megjelent eredeti anyanyelvi strófáit.

Összesítési kísérlet és lezárás

Ezekután pedig már megkockáztathatjuk kijelenteni, hogy a sokszázéves fejlődési alakok a legvalószínűbben ilyen sorban írhatók le:

(németül) *Hertz* > *Ertz* > *Erz*, illetve (részben párhuzamosan)
> *ertz* > *értz* > *érc* (magyarul).

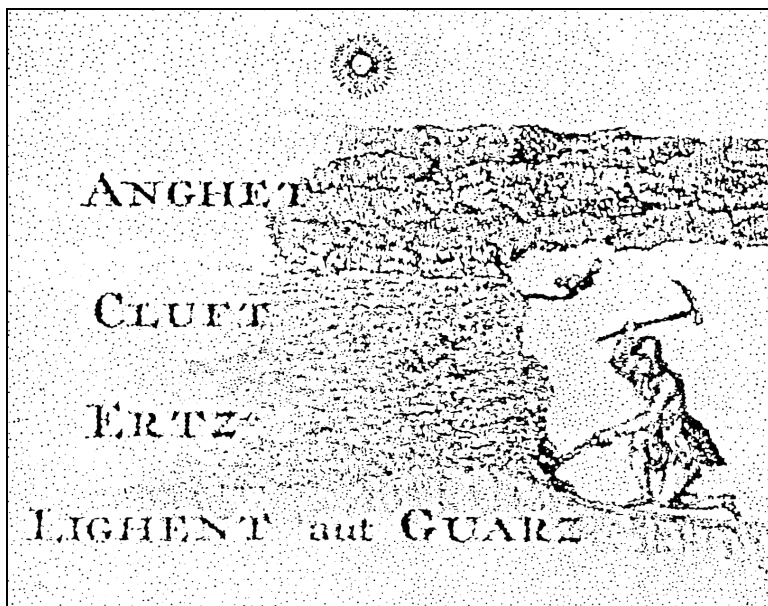
Látható már ebből a rövid „szóbányászatból” is, hogy naponta használt szavaink között bőven vannak, melyeknek egészen más a jelentése „közönségesen”, s mást jelentenek egy-egy szakma, egy-egy csoport számára. Ilyeneket mindnyájan sokat sorolhatunk fel. Így volt ez a múltban is, így volt ez – fentebb láttuk – más nyelvekben, a szomszédos nyelvek, köztük a részben azonos kultúrtörténettel bírók esetében is. Ennek megfelelően természetes, hogy sokszor éppen *két szomszédos nyelv együttesen adhat fontos segítséget* valamelyikük saját történetének, fejlődésének megismeréséhez.

(Nekem személyesen pedig családom bölcsész tagjai külön is megköszönni való segítséget adtak, elsősorban a forrásmunkák némelyike közötti eligazodásban!)

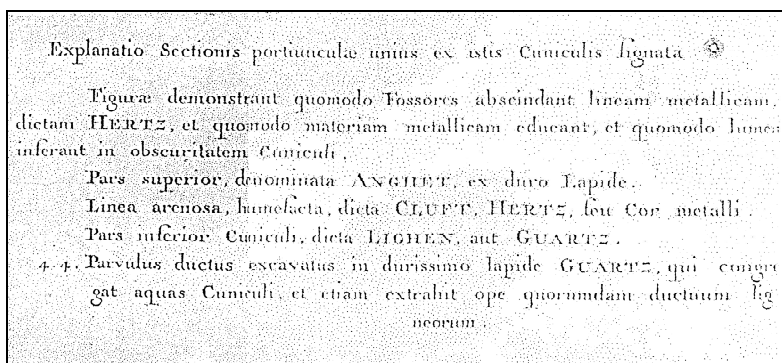
Legyen hát ez a pár sor egyfajta kiegészítés az eddigi ismereteinkhez – s legyen *kedvcsináló* is újabb szakkiállítás-, szakkönyvtár-látogatásokhoz, további kutatásokhoz.

²⁷ *Es saß ein klein Waldvögelein. – Egy kis madárka ül vala.* Ford.: Kányádi Sándor. Bucureşti – Budapest, 1977. Kriterion – Európa, 151 old.

Ábrák

1. ábra. A bányász munkahelye a vágatban, Selmecen.
(A Marsigli-metszet részlete.)

2. ábra. Eredeti latin nyelvű jelmagyarázat az előbbi metszethez.
(A XVII. sz. legvége.)

E L Ö L J A R O - B E S Z E D .
 ja nintsen, hanem kitsínytől-fogva nagy-
 ig felemelik Éavokat. Vajha ollyat láthat-
 na Éemünk valaha a' mi földünkbenis! NÉ
 vallásunknak, melly jó és Éent, hanem az
 Éerint való tisztség elmulatásának kell tu-
 lajdonítani, ha abba esünk, a' mit a' Római
 Atyafiakban nem javallunk: t. i. hogy olly
 nyelven víÉik véghez az Isteni tiszteletet,
 mellyet a' kölség nem ért. Az éneklés
 (melly az Ekklesiákban az Isteni tisztelet-
 nek egyik része,) minthogy az ő hangja
 miatt a' hallgatóktól meg nem értethetik,
 tsak *ollyan mint a' pengő értz és a' zengő cim-
 balom,* mind azokra nézve, a' kik az Enek-

3. ábra. Részlet Szenczi Molnár Albert 1686-ban kiadott *Kis Zsoltáros-*
könyvének bevezetőjéből.

*a: Azt mond-
 gya, hogy vgy
 lesne az Iste
 ai andoki eppu
 letre valoc, ha
 szeretet lesse
 benne.*

XIII. Rész.

HA embereknek vagy An-
 gyaloknak jelueken síól
 nekis, szeretet ha nintsen én ben-
 nem, ollyannálöttem mint a zen-
 gö értz, és az pengő Cymbalom.

4. ábra. Károli Gáspár bibliafordítása (1590), részlet az *Újszövetségből*.

M O S E S N E G Y

10an: 3. 8 Es monda az WR Mofes-
nec : Czinály magadnac tüzes
kigyót, és emeld fel azt iegyül, és
valaki meg marattatic, ha tekén-
tend arra, tehát meggyogyúl.

f: Ez ertz
kigyo példas
ta az Iesus
Christust az
& fel magaz-
talasat a ker-
retsfara:
Vagy az Eu-
angelium ál-
tal való fel
magasztalta-
rasat hogy az
ki hittet rea-
nézne el ne

9 f Czinála azért Mofes értz-
ből öntött kigyót, mellyet emele
iegyül. Es valamikoron az kigyo
meg marand vala valakit, teként
vala az ertzből öntött kigyóra,
és meggyogyúl vala.

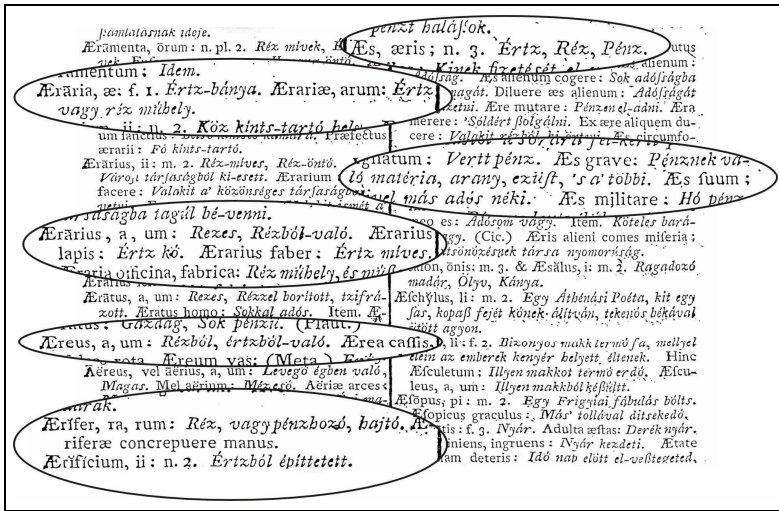
10 Es el ménénec az Izrael fia
és tábort járának Obothban.

11 El ménuén pedig az Oboth-
éneket, Ið
kellyetec
18 Melly
mec, az ne
uény ki a
rtzáiockal.
thanaba ()
19 Es M
be, és az l
ba.
20 Es à l
melly az l
vagyon eg
vagyon az

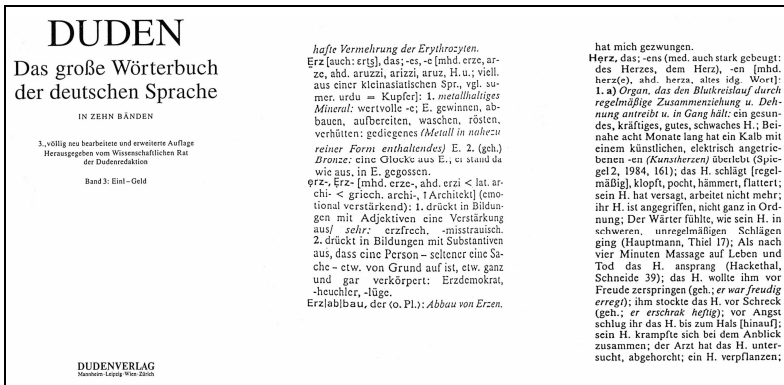
5. ábra. Ószövetségi részlet Károli Gáspár bibliafordításából, háromféle írásmóddal.

afflictum: Elhomonyagos: minn lab: Ae
eris: sumitur p omi ma tallo p p p p p
pro co: gupl Calomib vulvi: Verbis hanc Ae
et gub lavob: anagi: gupl a' arch Ae
adhibis: libicinus: gromby kapok Ae
rub: a: im: gupl a' arch: Erch boil rando Ae
al kotmanij: Ae
grecia dicitio est: gupl apue nob lobu Ae
significat: Kom Koly Ae
lavig: a: im: gupl arch: sine erg a' arch Ae
Erch boil rando Ae
lavig: lavigim dicit p' ungu a' rubu do a' arch: Ae
Erch boil rando Ae
lavim: quis h' gupl p' arch: Lynch: gupl Ae
lavim: gupl gupl: gupl Ae
lavim: significat dicit m' p' arch: Erch boil Ae
lavim: Erch boil: Erch boil Ae
lavim: vobis: vobis Ae
lavim: a: im: Erch boil: Erch boil Ae
Arany arch: Erch boil arch: Erch boil Ae
lavim: Erch boil: Erch boil Ae
lavim: Erch boil factu est: Erch boil Ae
lavim: Erch boil al kotmanij: Ae
lavim: Erch boil rubigo: vobis: Erch boil Ae
lavim: Erch boil: Erch boil Ae

6. ábra. Részlet a XVI. sz. közepéről való Gyöngyösi Szótártöredékből.

7. ábra. Részlet Pápai Páriz Ferenc 1708-ban megjelentetett latin-magyar szótárának bővített kiadásából.

8. ábra. Részletek a XX. sz. legvégéről való, átdolgozott Duden-ből.

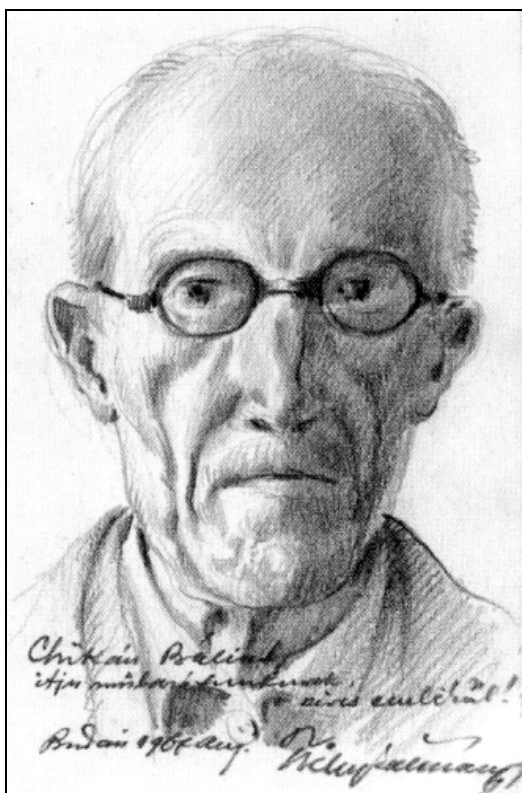
Emlékek a borsod – gömöri bányászat múltjából

MENDLY LAJOS

*Tichy Kálmánnak,*¹ a *Rozsnyói Múzeum* egykori igazgatójának 1944-ben két *Rozsnyóval* kapcsolatos cikke jelent meg a *Bányászati és Kohászati Lapokban*, mindkettő témájának az idén, 2007-ben volt a kerek évfordulója².

¹ *Nyiresi Tichy Kálmán (Rozsnyó, 1888 – Budapest, 1968)* a budapesti Képzőművészeti Főiskolán 1907-ben szerzett oklevelet. Münchenben és Velencében is tanult, elsősorban grafikusként dolgozott. Az I. világháború után tért vissza *Rozsnyóra*, ahol gimnáziumban tanított, aktívan vett részt a város kulturális életében, a *Sajó-Vidék* c. lap főszerkesztője. 1924. június 19-től a városi – s egyben gömöri néprajzi és bányászati-kohászati – múzeum igazgatója. Fáradhatatlan kutató- és gyűjtőmunkájával sok értékes anyaggal gazdagította a múzeumot, majd 1943-ban új állandó kiállítás létrehozásával szolgálta szülővárosát. A második világháború befejezése után két hónap alatt kicsomagolta és feliratozta a gömöri régió háború idejére mentett anyagát, majd leváltották. 1948 novemberének utolsó napjaiban politikai megbízhatatlanság címén – mert a *Felvidék* magyarlakta területének visszacsatolásakor magyarnak vallotta magát – másokkal együtt őt is kitelepítették *Rozsnyóról*. *Buda-pesten* telepedett le a fiánál, és csak a festészetnek élt, de rozsnyói kapcsolatait mindvégig megtartotta. Az 1950-es években többször járt *Rozsnyón*, 1957-ben a városháza nagytermének kialakítására készített tervét valósította meg a város.

² BKL 77. évf. 1944. 22. sz. (nov. 15.), 322-324. p.; 5. sz. (március 1.), 73-76. p.

Nyiresi Tichy Kálmán: Önarckép. (1960 körül.)

A rozsnói Bányászati Egyesület alakításának kísérlete

170 évvel ezelőtt, 1837-ben a Gömör megyei Rozsnyón és környékén már csak szerény maradvány volt a korábbi évszázadok gazdag ércbányászatának, ezért a bányászok – bányatulajdonosok és szakemberek –, a bányászattal valamilyen kapcsolatban levő polgárok a helyi bányászat fellendítésére „Bányászati Egyesület”-et kívántak alapítani „nagy lelkesedéssel és egyhangú elhatározással”, a város nevében, részvénytársasági alapon.

A *Rozsnyói Levéltárban* megőrzött magyar nyelvű részvényjegyzési felhívás és tájékoztató – egyben a szűkebb alapszabály – rövidítve a következő:

„A’ Bányászati Tudományban jártassabb férfiaknak, Rosnyó Bánya Várossának határába gazdag értzeket gyanító véleményeiket ’s állításaikat, a’ Városnak fekvése, hegyeiben mindenhol található értz darabbok, és őseinktől maradt népmondák erősítvén, ’s majdnem bizonyossá tévén, a’ Város némely lelkes polgárjai, a Város emelkedésének ezen remény tellyes, de fájdalom jelenleg elalyasodot forrását virágzásba hozni törekednek. (...) annak következésébe a’ Városnak neve ’s czime alatt egy Bányászati Egyesületet alakítani kívánnak. – Ezen kívánságokat múlt Pünkösöd havának 18-ik napján tartatot Város gyűllése eleibe terjesztvén, azt a’ Város lelkesedéssel fogadta.”

„1. (...) az Egyesület egyedül a’ Város czime ’s neve alatt alakítatik, köteles lesz minden részvényes részvényének egy ötöd részét a’ Városnak örököszen általadni olyformán: Hogy a’ Város semmi költséggel sem terhelhetvén, egyedül Isten segedelmével megáldot bányáknak jövedelmeibe részesedik.

2. A’ Város, a’ bányákból nyert jövedelmekből olly vagyont szerez, melynek bizonyos hasznából ’s kamatyából a’ Város polgárságának adóján könnyebbítetik.

3. Az Egyesület tsak akkor álhat fel, ha 500.– ötszáz részvény leend, minden részvényre 5.– öt pengőft fizetvén (...) minden részvényes (...) a’ pontos fizetésre jelenleg öt évekre ezennel leköti magát.

4. Ezen Egyesületnek állandó ’s változhatatlan Elnöke Rosnyó Bánya Várossának Feő Bírája.” (Ebben az időben a főbíró Gode József.)

Ugyancsak a levéltárnak egy, a város közgyűléséhez címzett német nyelvű irata röviden ismerteti *Rozsnyó*, *Dobsina* és az egész *Zipser-föld* (a *Szepesség*) bányászatának beindulását a *II. Géza* által 1142-ben betelepített szász hospesek munkája nyomán. Megemlékezik a bányászat virágkoráról, a jómódú bányatulajdonosokról, de rámutat az egykor gazdagon jövedelmező tárnák elhanyagolt, bedőlt, kihasználatlan állapotára is. Az okok közt felsorolja a sok háborús pusztítást, a korszerű bányaművelés ismereteinek a

hiányát, főként azt, hogy az elődök az ipar és a kereskedelem terén könnyebb boldogulásra találtak. Leírja, hogy a *Rozsnyó* környéki hegyek gazdag érc-kincse továbbra is jövedelmező bányászatot ígér, de az eddigi, zömmel külfejtéses és tárós bányászatot fel kell váltania a képzett bányászokat igénylő mélyművelésnek.

Kilenc pontban részletezi – kibővítve a felhívásban szereplő szöveget – az alapszabályokat és a rendtartást:

– Az egyesület jövedelmeiből származó tőke kamataiból a város a polgárok adóterheit könnyítené.

– A mindenkori városbíró elnöki tisztje helyett egy külső és egy belső igazgatóságot szerepeltet. A külső: elnök, nyolc „társ” – Gehülfe – lehet (választmányi) tag, jegyző, ügyész és pénztáros, akik semmiféle javadalmazásban nem részesülnek. A belső: egy szakképzett főigazgató és egy „Huttmann”, évi 150 Rfirt fizetéssel.

– A „belső” igazgatóság elnöke a városbíró legyen, a tagokat kétévenként szavazással válasszák meg a részvényesek, a „külső” tagjait ugyancsak a részvényesek választják, de öt évre, mégpedig bányász szakemberek véleményének figyelembevételével.

– Különböző ügyekben mindig szavazás alapján döntsenek, a bányák állapotáról és a költségek alakulásáról a részvényeseket félévenként tájékoztassák.

– A külső igazgatóság vezetője a város területét sem hagyhatja el a belső igazgató engedélye nélkül.

– A *Huttmann*, aki csakis az igazgató utasításai szerint jár el, naponta ellenőrzi a tárnákat, felügyel a bányászokra, a szerszámokat számba veszi és rendben tartatja.

A város polgárainak javát szolgáló vállalkozás sikerére végül „*áhitatos fohász*”-szal kért áldást.

A szervezeti felépítés és a működési szabályok alapos kimunkálása mellett első olvasatra érthetetlen a dokumentumként csatolt két Jegyzési Ív tartalma. Az első íven egyedül a megyéspüspök jegyzése szerepel, nyolc részvénnel, és a hozzá fűzött fenntartási záradékkal. „*Scitovszky János*³ *Püspök Nyoltz. Mivel a szabad*

³ *Scitovszky XIII. János* ezután csak két évig működött *Rozsnyón*, 1839-1849-ig a pécsi egyházmegye püspöke volt, 1850-től a hercegprímási tisztet töltötte be. A szabadságharc idején is királyhű maradt, működését rendkívüli szociális érzékenysége tette emlékezetessé.

Egyesületnek tagjai csak akkor tartoznak bizonyos elveknek, rendszernek magokat alá vetni, midőn azok az Egyesület minden tagjainak hozzájárultával elfogattatnak, 's megállapíttatnak, a fent érintett pontokat csak mint javallatot – projectumot – tekintem. a' Püspök.” A másik íven: „*Langhammer Adalbert Kettő, Szabó József Kettő.*” Az ívek darabszáma és a két ív további üressége a teljes részvétlenséget bizonyítja.

Az alapítási kísérlet sikertelenségének okát levéltári dokumentumokban nem sikerült fellelnie *Tichy Kálmánnak*, de mai ismereteink szerint is szakmai-társadalmi szervezetet közigazgatási keretek között, részvénytársasági alapon létrehozni csak kudarchoz vezetethet.

A Gömör megyei bányászati kar dísz-zászlója

Tichy Kálmán másik cikkének a fenti címben szereplő tárgya, a bányász díszzászló *I. Ferenc József* és felesége, *Erzsébet királyné* 1857. évi, *Rozsnyót* is érintő magyarországi „békeltető körútja” alkalmából készült.

A téma érdekessége, hogy a múzeum bányászati osztályának bejáratát abban az időben (vagyis az 1940-es években) díszítő két bányászzászlóról nem található semmiféle adat, a harmadik, amelynek bőven dokumentált történetét ismertetjük, úgy semmi-sült meg, hogy róla sem fényképkép, sem rajz nem található.

A leltárban szereplő két bányászzászló egyike napszitta zöldeskék. Mindkét oldalán piros szívből nő ki a városcímer háromágú rózsája, díszes, arannyal festett a keresztbefektetett bányászkalapács és ék. Az egyik oldal címerébe van festve az 17/53-as évszám.

A másik zászló az 1900 körüli években készülhetett, sötétzöld selyembrokát, széles aranyrojtokkal és súlyos bojttal. Mindkét lapja közepén 16x76 cm-es keretben vastag aranyhímzéssel, 1 cm széles és 10 cm magas gót betűkkel „GLÜCK AUF!” felirat látható. A zászló legkorábban a múzeum alapításakor kerülhetett *Rozsnyóra*, valószínűleg a *Betleri Vasgyári Társulat* megszűnésével, az *Andrássy grófok* adományaként.

A múzeum a királyi pár látogatásának több dokumentumát és sok adatát őrzi. Ezek közül néhány:

– Az elszállásolási terv szerint a királyi pár és legmagasabb kísérete a püspöki rezidencián, valamint a város vezető úri házáinál volt méltó módon elhelyezve.

– A Fő-tér fiatal csemete hársfái mellé egy-egy frissen vágott dús fenyőt helyeztek az összbenyomás javítására.

– Költségjegyzékek és számlák tanúsítják a városháza ünnepi díszkivilágítását.

– A díszruhába öltözött bányászok a *Betléri-kapunál* fogadták a *Szepesség* meglátogatása után észak felől, a *Sztracenai-völgyön* és *Dobsinán* keresztül érkező fiatal uralkodót stb.

„A gömörmezei bányászati kar díszzászlója létesítésének és felszentelésének emléke” c. emlékiratot dr. Kiss Antal orvostudor, a kar jegyzője szerkesztette. Néhány részletét az alábbiakban ismertetjük:

„...a lefolyó évben sok szép reményekre bízta a magyar nemzetet az örömhír, hogy Ő cs. királyi felségeik I. Ferencz József és Erzsébet, a magyar királyi pár e hon alattvalóit magas látogatással kívánja megörvendeztetni. Ily közelgő esemény a megyében egy régi köz óhajtatást indított meg a teljesülés felé: Tekintetes Pongrácz Ernő rozsnyói cs. kir. bányabiztos Úr lelkes felhívására a gömörmezei bányászati és bányaipari közönség egy testületté alakította magát, és hogy először is mint ilyen a hon fejedelmét díszesen fogadhassa, egy készitendő karzászló alá kívánt seregleni.” A bánya- és vasgyári szakmák birtokosaitól és társulatai részéről begyűlt a szükséges pénzösszeg – az adakozók és adományok részletezése alapján 223 Ft –, tehát a „drága selyemkelméből, arany szegélyzettel s bojtozattal, olajfestménnyel és aranyozott bányászti jelvényekkel ellátott dísz-zászlónk Bécsben elkészült.”

A „bányászati és bányaipari közönség” meghívott tagjai és küldöttei május 14-én tartott első közgyűlésükön – szervezett egyesületük tehát még mindig nem volt – határoztak a karzászló Kollarcsik István püspök általi felszenteléséről, a betléri vasgyár tulajdonosa, gróf Nádasdy Tamásné zászlóanyai megbízatásáról. Határoztak továbbá a meghívandók köréről: „a megyei cs. kir. főnök, a kerületi bányakapitány, az iglói és gölniczi bányabiztosok,

körlevél útján pedig Gömör megye valamennyi bányászai, bányász és vasgyári tulajdonosai, tisztjei és munkásai hivassanak meg; végre hogy e dísz-zászló állandóan Rozsnyó bányavárosában, mint a gömörmegyei bányászati kar székhelyén, további rendelkezésig még most a rozsnyói cs. kir. bányahatóságánál tartassék.”

Természetesen az ünnepélyes felszentelés részletes leírását is megörökítették. A „harangok zúgása, mozsarak durranása és Hunyady indulójának hathatós zengése mellett” a még tokjába rejtett karzászló átvitelét a „cs. kir. bányahivataltól... a püspöki székes egyházba.” A szertartást, melynek végén a püspök „remek beszéde” után „Tekintetes Schlosser Károlynő” az akadályozott zászlóanya nevében „aranyhímzetű drága nemzeti szalagot”, s mint helyettesítő zászlóanya a saját nevében „remek művű, rózsáktól és aranykalászkóktól díszlő koszorút” tűzött a zászlóra.

„A jó magyar szokás ez úttal sem maradt el, és száznál több vendég ült a fekete sashoz címzett vendéglőnek bőséggel ellátott asztalaihoz”⁴. A másik helyszínen, „a városház udvarán százakra menő bányász- s gyári munkássereg költé el zajongós lakomáját. Mindkét helyütt nagy mértékben megnyilvánultak a két zászlóanya bőkezűségöknek adományai.” Az emlékiratot tíz aláírás hitelesítette Kollarcsik megyéspüspöktől „Szegeő Zsigmond Rosnyói lakos s’ bánya-polgár”-ig bezárólag.

Néhai Kiss Antal orvostudor itt méltatlanul lerövidített meleg, korabeli hangulatú emlékirata olvasásakor szinte megelevenednek előttünk az események. Sajnálatos azonban, hogy a zászlóünnepély pontos ismertetése során megfeledkezett a zászló olajfestésű díszítésének a leírásáról. Legvalószínűbb, hogy az egyik oldalán a városcímer és a bányászjelvények, a másikon pedig a korszellemnek megfelelően *Patrona Hungariae-ábrázolás* díszíthette.

A díszzászló alapításától az adományok gyűjtésén át a Bécsben való elkészítésig minden mozzanat ismertetése során következetesen előkerült Schlosser Károly Lajos gazdag rozsnyói polgár, a

⁴ Rimaszombat címerét díszíti a fekete sas, a vendéglő elnevezése nemes gesztus, a két város közti jó kapcsolatokra utal. Viszonzásul Rimaszombatban a nagyvendéglő a rozsnyói címernek megfelelően a *Három Rózsza* nevet viseli.

felső-magyarországi bányapolgárság helyi képviselőjének neve. 1833-ban ő volt *Rozsnyó „tűzi főbiztosa”*, tűzoltó főparancsnoka.

A sors iróniája, hogy 1910 körül az utódai által lakott házának padlásán semmisült meg egy tűz során a bányász szakma rozsnyói díszszáslaja, melyről feltehetően már soha sem fogunk pontos leírást kapni.

Az OMBKE Borsod-Gömöri Osztályának megalakulása

Ami nem valósult meg *Rozsnyón* 1837-ben helyi kezdeményezésre, az 60 évvel később, 1897-ben egy országos szervezet keretein belül, annak *Borsod-Gömöri Osztályaként* sikerrel létrejött. Az egykori kudarc okait a következő évtizedekben végbement változások tükrében vizsgálva valószínűnek tűnik, hogy még korai volt a kezdeményezés, nem érték meg a feltételei. A vidék egykor virágzó nemesérc-bányászatát és -kohászatát felváltó vasércbányászat és -kohászat akkori mélypontja, a piac pangása után a felledülést a 19. század utolsó évtizedeiben a vasútépítés sín- és vasanyag-szükséglete, a gépipar fejlődése, a gőzenergia alkalmazásának általánossá válása, s mindezekkel összefüggésben a barnaszén-bányászat rohamos térnyerése eredményezte.

A kezdetben egyleteknek és egyesületeknek nevezett bánya- és kohóipari vállalkozások részvénytársaságokká alakultak, és mellettük egyre inkább jelentkezett a szakmai-társadalmi szerveződések iránti igény.

A bányászat és s kohászat szempontjából említést érdemlő egyesületalapítások a következők voltak:

– 1848: *Magyarhoni Földtani Társulat*, melybe a bányászatban dolgozók közül többen beléptek;

– 1866: *Országos Erdészeti Egyesület*, a közös *Alma Mater* később kialakult szakának egyesülete;

– 1881: *Magyar Mérnök és Építész Egylet*, amelyen belül bányászati szakosztály is alakult.

Egyre erősödött az igény önálló bányászati-kohászati egyesület létesítésére. 1868-ban a *Bányászati és Kohászati Lapok* alapítása

után a két szakma több jeles képviselője szorgalmazta az egyesület megalapítását. 1869-ben *Selmecebányán Bányászati és Kohászati Olvasó Egyesület* alakult.

Végre 1885. szeptember 15-re összehívták az alakuló ülést, de az egybegyűlt küldöttek nem tudtak megegyezni az alapszabályban, ezért az egyesületalapítás továbbra is váratott magára. Több évi vita után csak 1892. június 27-én alakult meg a selmecebányai akadémia új épületének átadásakor tartott *Bányászati és Kohászati Kongresszus* alkalmából, lényegében az irodalom pártoló egyesület átalakulásával, *Selmecebánya* székhellyel az *Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület* (OMBKE). Ennek keretein belül a rozsnói előtt már négy vidéki – 1883-ban a körmecebányai, 1895-ben a salgótarjáni, budapesti és a szepesi (az utóbbi Igló székhellyel) – osztály alakult meg.

Az ötödik osztály „*alakulási gyűléséről... felvételéről*” jegyzőkönyv szerint az „*Országos Bányászati és Kohászati Egyesület Borsod-Gömöri osztálya 1897. június 29-én alakult meg Rozsnyón.*”⁵

A jelenlévők listáján négyen – „*Gróf Andrassy Géza Ő Méltósága, Sziklay Géza Rozsnyó bányaváros polgármest., Szegeő Gusztáv városi főügyész, dr. Maurer Arthur járási orvos*” – nevük mellett címükkel, további 36-an csak név szerint szerepelnek. A korelnök, *Hönsch Ede* bányaigazgató üdvözölte a díszelnök *Andrassy Géza grófot* és a többi jelenlevőt, majd a gyűlést megnyitottan nyilvánítva jegyzőnek felkérte *Czorminger Alfréd* bányabiztost. Első tárgyként az alapszabály-tervezetet ismertette *Márkus Károly*, a tervezet kidolgozója.

A résztvevők több lelkes hozzászólása után ideiglenesen fogadták el az előterjesztett tervezetet az alábbi határozatokkal:

– Évente legalább három közgyűlést kell tartani, a választmány választására és egyebekre való határozathoz a tagok 1/3-ának, az alapszabályok megváltoztatásához 2/3-ának jelenléte szükséges stb.

⁵ Az *Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Közlései. A „Bányászati és Kohászati Lapok” melléklapja. I. évf. 1897. 9. sz. (július 15.), 56-57. p.*

– Az osztály és az anyaegyesület alapszabályainak összhangja érdekében a tervezet végleges szövegezését a szeptemberben *Rimaszombatban* tartandó országos közgyűlésig el kell halasztani, viszont az osztály megalakulását jelenleg kell kimondani.

„Ezen határozat alapján a korelnök az 'Országos Bányászati és Kohászati Egyesület' Borsod-Gömöri osztályát megalakultnak” jelentette ki.

Elhatározták továbbá, hogy a rimaszombati „*Országos Bányászati és Kohászati congresszus*” ügyében az anyaegyesület átíratát a közgyűlés tárgyalja meg, és egyeztetés alapján állítsa össze a programot. (A közgyűlés és a congresszus kifejezést felváltva használták.)

A választmány tagjai – szavazatszedés és 10 perc szünet után – a következők lettek:

Elnök: *Schröder Gyula* (Pohorella), alelnök: *Lázár Zoltán*, mindketten vasgyári igazgatók, titkár: *Márkus Károly* (Sajószentpéter), pénztáros: *Klekner László*, mindketten bányagondnokok (bányafőmérnökök). A választmány 14 tagja: *Benedicty Kálmán* bányafelügyelő, *Branszky Vendel* kir. bányafőmérnök (Vashegy), *Breitfuss Gáspár* bányai igazgató (Rudabánya), *Csorbits László* bányagondnok (Sajókaza), *Czerminger Alfréd* kir. bányabiztos (Rozsnyó), *Gál János* és *Hodinka Mihály* főügyészek, *Hönsch Ede*, *Jelinek Ernő*, *Ruffiny Jenő* (a dobsinai jégbarlang felfedezője), *Sárkány Kálmán* (Dobsina), *Sárkány Miksa* (Csetneki Concordia Vasgyártársulat), mind az öten bányai igazgatók, *Schneider Gusztáv* és *Tamele Gusztáv* vasgyári igazgatók. (Ahol egyéb forrásból hitelesen megállapítható volt, ott zárójelben szerepeltettem az illetők székhelyét, illetve munkahelyét is.)

Az alakuló gyűlés befejezéseként a korelnök köszönetet mondott *Andrássy Géza grófnak* a védnökség elfogadásáért és az élénk részvételért, aki válaszul nagy érdeklődése mellett „*még ígérvén, hogy a fiók egyesület érdekeit lehetőleg támogatni fogja*”. Végül *Hodinka Mihály* megköszönte a korelnök fáradozását, két tagtársat felkért a jegyzőkönyv hitelesítésére, majd a gyűlést berekesztette.

Az 1837-ben korát megelőzve tervezett *Rozsnyói Bányászati Egyesület* helyett, késői elégtételként tehát változatlanul rozsnyói

székhellyel, de a történelmi *Magyarországon* egységes borsodi és gömöri régió bányász, s főként kohász szakembereinek összefogásával jött létre az OMBKE közös helyi osztálya.

Az osztály első közgyűlése

Az OMBKE Borsod-Gömör Osztályának első választmányi ülése 1897. július 21-én volt *Rozsnyón*,⁶ ahol az előző hónap végén megalakult osztály határozatainak megfelelően a napirendi pontok a következők voltak :

– A Rimaszombatban tartandó szeptemberi „*orsz. bányászati és kohászati congresszus*” Sajó-völgyi kirándulásának programját állapították meg:

Szeptember 15. Az útvonal reggel 6-tól: Rimaszombat – Rozsnyó – máhlhegyi vasbányák – Kraszna-Horka-Váralja – Rozsnyó. Délután 1-től Rozsnyó – betléri vasgyár – Dobsina – sztracennai drótkötélpálya és kohók – dobsinai jégbarlangnál éjszakai szállás.

Szeptember 16-án reggel 6-tól: Dobsinai jégbarlang – Garam-völgyi vasfinomítók – pohorellai vasgyár. Délután kétirányú a program: Pohorella – murányi vár – hizsnyóvízi gyár – Rozsnyó, illetve Pohorella – Poprád-Felka – a szepességi természeti szépségek megtekintése – Rozsnyó.

– 1897. évi költségelőirányzat: mivel nem tervezhető, „*a folyó kiadások fedezésére a titkár kezeihez 50 frt (ötven) kiutalványoztatik, aki köteles az elszámolást annak idején a választmánynak be-terjeszteni.*”

– Az anyaegyesület alelnöke levélben „*meleg hangon írt üdvözlést az osztály megalakulása alkalmából.*” Elhatározták, hogy az osztálynak felajánlott BKL-példányt „*a rozsnyói úri kaszinónak kéretik küldeni.*”

⁶ Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Közlései. A „*Bányászati és Kohászati Lapok*” melléklapja. I. évf. 1897. 10. sz. (augusztus 15.), 63-64. p.

– Választmányi ülést kell tartani minden közgyűlés előtt legalább két héttel, és ahányszor az elnök, vagy 3 választmányi tag szükségesnek tartja.

– Tegye a közgyűlés a felolvasásokat kötelezővé, azokból készüljön *Borsod és Gömör megyék* bányászati és kohászati monográfiája.⁷ A monográfia tervezetének és a felolvasások rendjének elkészítésére szerkesztőbizottságot fognak választani.

– A legközelebbi közgyűlés *Rimaszombatban* legyen, az anyaegyesület közgyűlése után meghatározott időben és helyen.

Az *OMBKE Borsod-Gömöri Osztálya* a későbbiekben, egészen a második világháború végéig, eredményesen tevékenykedett, rendezvényeiről gyakran adott hírt az egyesület lapja. Jogutódja az 1950-ben újjáalakult *Borsodi Csoport*, amely jelentősebb tevékenységet csak 1957 óta végez.⁸ Ez azonban már egy másik történet.

⁷ A monográfiának végül csak az első, *Gömör megyei* kötete jelent meg *Eisele Gusztáv* szerkesztésében, 1907-ben.

⁸ Az *Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület jubileumi évkönyve 1892 – 1972*. Budapest, 1972. 19. p.

A bükkszéki kőolaj-előfordulás és a „lidércfény”¹

CSIFFÁRY GERGELY

Bevezetésként szólnunk kell a földgárról és a fogalmáról. A földgáznak a föld mélyén előforduló gázokat nevezzük, amelyek két csoportba sorolhatók: éghető, és nem éghető természetes gázok közé.

Az éghető földgázok túlnyomórészt szénhidrogénekből, az éghetetlen gázok széndioxidból (CO₂) állnak. Az éghető gázok is tartalmaznak több-kevesebb mennyiségű széndioxidot, és a nem éghetőekben is találhatók szénhidrogének. E fő alkotórészekon kívül a természetes gázokat gyakran szennyezi éghetetlen *nitrogén* (N₂), egyeseket pedig éghető, de tüzelési szempontból nem kívánatos *kénhidrogén* (H₂S) is. Némely amerikai földgáz-lelőhelyen a szénhidrogének mellett *héliumot* (He) is tartalmaznak, amelyek mint természetes héliumforrások jelentősek.²

Visszatérve a szénhidrogénekhez, a legfontosabb szénhidrogének az ún. *nyíltláncú paraffinok* (felülről lefelé): metán, etán, propán, bután, pentán, hexán és a heptán.³ Tehát a legfontosabb szénhidrogének:

- a. A *metán*: a legegyszerűbb szénhidrogén, CH₄ képlettel írható le. Ez a vegyület, mármint a metán, a földgáz éghető alkotórészeinek a legfontosabbika.
- b. Az *etán*: C₂H₆, a legtöbb földgázban előfordul.

¹ A 2007. november 29-30-án, *Budapesten és Tatabányán* megtartott *Bányászélet – kultúra – hagyomány* című tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

² GÄRTNER László – SÜTŐ József 1964. 5.

³ JUHÁSZ Árpád 1979. 12.

c. A *propán*: C_3H_8 az etán legközelebbi rokona.

d. A *bután*: C_4H_{10} , a közismert palackozott gáz alkotórésze.

Még idesorolhatók a *pentán* (C_5H_{12}), amely már közönséges hőmérsékleten és nyomáson már nem gáz, hanem könnyen illó folyadék, de mint gőz halmazállapotú vegyület jelen van a legtöbb földgázban. Hasonlóan a *hexán*hoz (C_6H_{14}) és *heptán*hoz (C_7H_{16}).⁴ Érdeemes megjegyeznünk, hogy ezek a legfontosabb szénhidrogének, ugyanis a természetben több tízezer különféle vegyületet alkothatnak a különböző szénhidrogén vegyületek. A gyakorlatban viszont elegendő a főbb hidrogéntípusokat elkülöníteni, azokat, amelyek a felhasználás szempontjából a legfontosabbak.⁵

Végző soron a kőolaj is számtalan szénhidrogén vegyületéből és földgázból tevődik össze. A kőolaj és a földgáz keletkezésére nézve két elmélet létezik. Az egyik a *szerves eredetre* szavaz, ők vannak döntő többségben, míg a másik elképzelés szerint *szervesetlen eredetűek*, azaz a kozmoszból, ill. a földi vulkáni tevékenység szüleménye.

Mai ismereteink szerint az a legvalószínűbb, hogy a szerves vegyületek átalakítását oxigénmentes környezetben baktériumok indítják el. A kőolajban, ill. a kőolajtartalmú vizes iszapokban valóban előfordulnak olyan baktériumok, amelyek képesek a szerves anyagokból elvonni az oxigént. Ezek az ún. *anaerob baktériumok*, amelyek a tevékenységük során metánt és etánt állítanak elő, de nem tudják létrehozni a kőolajra olyannyira jellemző öt-hét szénatom számú paraffinokat, vagyis a pentánt, a hexánt és a heptánt. Valószínű, hogy a baktériumok munkáját a kőzetek veszik át. Bizonyos kőzetek segítik, befolyásolják a magasabb szénatom számú szénhidrogének képződését. Viszont ezek a folyamatok igen lassúak, és csak ún. *geológiai időben* mérhetőek.

A szénhidrogének szerves keletkezésének a *Földön* a legjelentősebb térségei a kőolaj és földgáz felhalmozódása szemszögéből az ősi tengerek sok ezer méter vastag üledék lerakódásai.⁶

⁴ GÄRTNER László – SÜTŐ József 1964. 6-7.

⁵ JUHÁSZ Árpád 1979. 11.

⁶ JUHÁSZ Árpád 1979. 16-17.

Természetesen a szerves anyagok bomlása nemcsak a földtörténeti múltban volt, hanem a *Földön* napjainkban is folyik a tengerekben és a szárazföldeken egyaránt. Metán (CH₄) keletkezik oxigénmentes (anaerob) körülmények közt végbemenő szerves anyag bomlásakor. Például a mocsarakban, de az élőlények emésztőrendszerében is. Így főként a kérődző állatok bendőjében. A természetvárok is nagymennyiségben bocsátanak ki metánt. Hasonlóképpen a rizsföldeken is metán keletkezik. Végző soron a *Föld* klímaváltozásáért is nagyban felelős a metán, amelynek üvegházhatása 22-szerese a széndioxidnak.⁷

A *mocsárgáz* nem más, mint a mocsár fenekén bomló szerves anyagok rothadásakor keletkező *metángáz*, amely buborékokban a föld felszínére tör. A meggyulladt mocsárgázt nevezte a népnyelv egykoron *lidércfénynek*.⁸ Valójában a lidércfény a meggyulladt mocsárgáz imbolygó lángja (Ignis fatui).⁹

Történeti adataink szerint az erdélyi medence egyes vidékein a gázömlések, gázszivárgások helyeit a népi emlékezet is számon tartotta. Többnyire sós vízzel együtt jelentkezett gázömléses helyeket *Erdély* területén, ahol a nép igen találóan „*zúgó-nak*” nevezte. 1690-ben *Valentin Frank von Frankenstein* nagyszombi királybíró írta le a jelenséget. Majd 1695-ben *Luigi Ferdinando Marsigli* hadmérnök-tábornok *Erdélyben* látta és szintén leírta az 1726-ban megjelent *Danubius Pannonico-Mysicus* című művében. Többek közt ő volt az, aki ismerteti a báznai földgázzal kapcsolatos ún. „*égő forrásokat*” is.¹⁰

Nemcsak gázos forrásokról, hanem gázos kutakról is tudunk. Az egyik ilyen az újkorban a XIX. század második feléig ismert volt a *Hortobágyon* lévő kádarcsi kút. A *Hortobágy* környékén az

⁷ Üvegházhatású gázok: széndioxid (CO₂), metán (CH₄), nitrogénoxidok, a vízpára és a por. A nitrogén és oxigén magas hőmérsékleten (villámcsapáskor) keletkezik. A nitrogénoxidok két fajtája ismert: N₂O (ez a dinitrogénoxid), és az NO₂, amely a nitrogéndioxid. – GAZDAG László 2007. 1191.

⁸ *A magyar nyelv értelmező szótára* 5. 1966. 8.

⁹ *A magyar nyelv értelmező szótára* 4. 1966. 828.

¹⁰ CSÍKY Gábor 1974. 115.

egyik nevezetességének számított a kádarci csárda, amely a részeg gazdák biztos éjszakai tájékozódási pontját jelentette. Ugyanis az itteni kútból gázos víz, vagyis metántartalmú víz jött fel, azt meg lehetett gyűjtani, és mint egy fáklya világított az éjszakában.¹¹

A lidérc és a lidércfény a magyar népi hitvilágban

A *lidérc* szavunk *lidér(r)ch* alakban 1405 körül szerepel először az ún. *Schläggl Szójegyzékben*. A szó ismeretlen eredetű. Nyelvészeink szerint a kifejezés etimológiai tisztázatlansága miatt a nagyszámú s igen eltérő alak- és jelentésváltozat egymáshoz való viszonya sem állapítható meg.¹²

Visszatérve a lidércfényre elsősorban mocsarakban, lápokban növényi eredetű anyagok öngyulladásánál keletkező, éjjel látható fényjelenség. Az európai és a magyar néphitben fényjelenségek formájában megjelenő kísértet. Az ember alakú tüzes lények (például: a *tüzesember*) általában valamely életükben elkövetett vétkükért vezekelnek, a nem ember alakú imbolgó fények a kereszteleetlenül meghalt lelke a néphit szerint, amely egyszerűsmind kincsjelző lehet. A néphit szerint a lidércfény mindkét formájában mocsárba csalogat.¹³

*Felvetődik a kérdés, hogy Bükkszék település néphagyományai között van-e, volt-e emléke a lidércnek? A XX. század utolsó negyedében végzett helyszíni gyűjtőmunka során 1977-ben arra a kérdésre, hogy mi volt a lidérc az egyik adatközlő a következőket válaszolta: „Hát csak csirke lehetett. Attól nem lehetett megszabadulni. Amit méregből mondott, azt is vitte.”¹⁴ Másik adatközlő úgy tudta: *Ha este mondta neki, hogy reggelig felépüljön a ház, azt gondolta nem csinálja meg, aztán megcsinálta azt is. Aztán, ha**

¹¹ MOLDOVA György 1995. 65.

¹² *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II.* 1970. 768.

¹³ *Magyar Nagylexikon* 14. 2001. 120.

¹⁴ DIV ENA 1990-77. Tamás Ferenc gyűjtése, Bükkszék, 1977. VII. hó. Adatközlő: Antalné Ferenc Mária 65 éves, r. kat.

*nem tudott parancsolni, akkor ő volt bajban.*¹⁵ Egy további adatközlő szerint a lidércfény a következő: *„Ahol van ilyen fellobbanás, azt mondták, ott kincs van. Tüzesembernek is mondták. A rossz szellem őrizte a kincset, nem mentek el, hogy kiássák, mert a szellemtől féltek.*”¹⁶

Anélkül, hogy részleteiben elmélyednénk a magyar népi hitvilág egyik leggazdagabban adatolható fogalmában, leszögezhetjük a következőket az egész magyar nyelvterületen meglévő természetfeletti lényről, a lidércről. A legfontosabb alakváltozatai közül itt *Bükkszéken* is ismert a csirke. hangsúlyozni szeretném, itt is ismert a lidércről, hogy a gazdája minden kívánságát teljesíti. Sőt arra is van adat a faluból, hogy a lidértcől megszabadulni úgy lehet a hiedelem monda szerint, ha teljesíthetetlen feladatot adnak neki.¹⁷ Erről *Bükkszéken* azt vallották: *„Hát a lidércről csak annyit tudok, hogy volt, hogy ilyen kicsi tojás volt, azt mondták, hogy ha azt a hóna alá teszi, 21. napra kikel, abból lesz a lidérc, az hozza a pénzt a házhoz. De attól megszabadulni nem lehet könnyen, csak ha olyat parancsol neki, amit nem tud teljesíteni, vagy olyan helyre küldi, ahová elmegy a lidérc, aztán elpusztul... vagy ha olyat kér, amit nem tud teljesíteni. Az meg azt mondta, hogy menjen el a Dunához, azt hozzon rostált kavicsot. Azt nem tudott rostált kavicsot hozni, hanem belefűlladt a lidérc a Dunába.*”¹⁸

A lidércfény egyik általánosan ismert alakja volt a magyar hitvilágban az ún. *tüzesember*.¹⁹ A faluban erre is emlékeztek.

¹⁵ DIV ENA 1990-77. Tamás Ferenc gyűjtése, Bükkszék, 1977. VII. hó. Adatközlő: Zagyva Mihályné Maruzs Klára 79 éves, r. kat.

¹⁶ DIV ENA 1990-77. Tamás Ferenc gyűjtése, Bükkszék, 1977. VII. hó. Adatközlő: Józsa Károlyné Tarjányi Etelka 72 éves, r. kat.

¹⁷ PÓCS Éva 1980. 3. 452-453.

¹⁸ DIV ENA 1990-77. Tamás Ferenc gyűjtése, Bükkszék, 1977. VII. hó. Adatközlő: Józsa Károlyné Tarjányi Etelka 72 éves, r. kat.

¹⁹ PÓCS Éva 1980. 3. 454.

Igazolható-e a mocsárgáz jelenléte történeti adatokkal Bükkszéken?

Szólunk már arról, hogy a lidércfény a meggyulladt mocsárgáz jelenlétére utal. Felvetődik viszont az a kérdés, hogy *Bükkszéken* történeti adatokkal igazolható-e a mocsárgáz megléte?

A faluban a *Dobó utca 46.* számú telken áll napjainkban is az ún. *Práffy* kúria műemlék épülete, amelyet 1820 körül a *Práffy* család építtetett.²⁰

1937-ben írták, hogy *Práffy Nándor* egri gőzmalom-tulajdonos mesélte, hogy egykor a családi kúriájuk előtt *Bükkszéken* – a mai az akkor olajteleppé változott réten – az 1914 előtti években, nyári éjjeleken mindig kísértetet véltek látni a helybéliek. Lángoszlopok imbolyogtak néha a rét felett. Valószínű, hogy a földből feltörő gázoszlopok gyúltak meg, és az vélték a jámbor falusiak hazajáró elkárhozott lelkeknek. *Práffy Nándor* apja egy alkalommal kutat furatott. Az egyik munkás a kút fenekén munka közben pipára gyújtott. Óriási robbanás történt, magas lángoszlop csapott fel a kútból, a munkás összeégett, s alig tudták megmenteni az életét. Ezt a kutat betömték és másikat ástak, de ott is gázok törtek elő, azért azt is betömedékelték.²¹

A hazai földtani irodalom számon tartotta már a XIX. század derekától, hogy *Bükkszéken* a kutakban a kőolaj is megtalálható nyomokban. 1859-ben írták, hogy a faluban lakó *Zagyva János* házának az udvarában volt egy kút, a vize savanykás ízű, ennek a vizén néhol „*auch noch jenen von Naphta besitzt*”, azaz a kőolaj megül.²²

Bükkszéken a *Fürdő* és az *Egri út* környékén élő lakosok az 1920-as és 30-as években kútásáskor, vagy a pincében petróleum szagot, olykor metán jelenlétét érezték és tapasztalták.²³ Végso-

²⁰ DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál 1969. I. 573.

²¹ *Hevesvármegye*, 1937. május 4. 14. – A Hevesvármegye folyóirat munkatársának látogatása a bükkszéki olajmezőn.

²² WACHTEL, David 1895. 160. – A szénhidrogének előfordulására *Heves megyében* az újkorban lásd: CSIFFÁRY Gergely 2000. 136-139.

²³ ZAGYVA SEBŐK Lajosné 1987. 1-2.

ron a község környéki olaj- és gáz indikációk alapján 1936-ban mélyfúrások telepítésével az ún. „Bükkszéki boltozaton” szénhidrogén kutatást kezdeményeztek.

Megállapíthatjuk, hogy a településen néprajzi és történeti adatokkal igazolható a lidércfény alapjául szolgáló mocsárgáz jelenléte, a környéken a szénhidrogén kutatásokra irányította a geológusok figyelmét az 1930-as évek derekán.

Adatok a bükkszéki kőolajkutatás- és termelés történetéhez (1936-1949)

Alig másfél évtizednyi története van a bükkszéki kőolajfeltárás hasznosításának. 2007. augusztus 11-én a *Salvus Termál Gyógyfürdőben* megemlékeztek a bükkszéki olajbányászat és feltárások nyomán ismertté vált *Salvus* gyógyvíz 70. évfordulójáról.²⁴

Bükkszéken a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. 1936-ban szénelőfordulás után kutatott. Ettől függetlenül a *Magyar Királyi Földtani Intézet* munkatársai közül előbb *dr. Rozlozsnik Pál* geológus helyszíni kutatásai, majd *dr. Schréter Zoltán* geológus megállapításai nyomán 1936 őszén *Bükkszéken* földgáz- és kőolaj előfordulásra irányuló munkák kezdődtek.²⁵

Heves megye területén *Parád-Recsk*, valamint *Bükkszék* térségében meginduló mélyfúrásokat az *Iparügyi Minisztérium Bányászati Osztálya* kezdeményezte, és finanszírozta. A mélyfúrásokat az iparügyi miniszter megbízásából a *Debrecenben* székelő nagyalföldi *M. Kir. Bányászati Kutató Kirendeltsége* végezte. A fúrások célja kőolaj- és érlelőhelyek feltárása volt. Az előzményekhez tartozik, hogy a recsk *Lahóca* hegyi ércbányában a kőolajelőfordulás a XIX. századtól ismert volt. Éppen 1936-ban az a jelenség felerősödött, mivel a bányában előszivárgó kőolajból naponta 20 liternyit lehetett összegyűjteni. Ezért *Recsk*en a *Lahóca* hegyen olaj, *Parádóhután* színesérc-előfordulás után kutattak. A lahócai kutatásokhoz előzetesen a hegyre még egy 2 km hosszú új

²⁴ *Heves Megyei Hírlap*, 2007. augusztus 13. 14.

²⁵ LEGÁNYI Ferenc: Én. I. 405.

utat is kellett építeni. A kutatásokra szánt összeg abban az évben 300000 pengőt tett ki.²⁶

Miután *Bükkszék* környékén a talaj kőolaj nyomokat mutatott, több próbafúrást végeztek, a fúrások nyomán kőolaj jelenlétére utaló gázok törtek fel.²⁷ 1937 januárjában az *Iparügyi Minisztérium Bányászati Osztálya* új fúrásokba kezdett. Az 1500 méter mélységűre tervezett fúrásban már 130 méter mélyen nagymennyiségű szénsav és sósvíz tört a felszínre. Már akkor megcsillant a lehetősége, hogy a sós vízre jelentős gyógyfürdőt lehet telepíteni.²⁸

1937. április 8-án az a feltűnő hír jelent meg az egyik országos kiadású esti lapban, hogy *Bükkszék* határában kőolajmezőre bukkantak. A bükkszéki olajmező 4 km hosszú és 1,5 km széles, a fúrás naponta 300-400 nyersolajat ad. Az újságcikk természetesen erős túlzásokat is közölt. Egyebek közt azt, hogy a bükkszéki olajmező akkora, mint az 1920 után elcsatolt *Nyitra megyei Egbellén* találtak. A túlzások sorában azt is írták, hogy hosszú életű lesz a kitermelés, viszont utóbb az olajmező művelése mint látni fogjuk nem igazolta túlzottan optimista várakozásokat.²⁹

1937. április 10-én a helyi újság szerint, mélyfúrás nyomán *Bükkszéken* 263 méter mélyen elérték az olajtartalmú szintet, ahonnan naponta 140 kg jó minőségű kőolajat hoznak fel, nagyhét keddjén 1700 kg-ot, azóta napi 300-400 kg kőolajat ad a kút.³⁰

Az újságcikk szerint a falu melletti az 1. sz. kutatófúrás 263 méterében olajtartalmú szint jelentkezett, amelyből kanalizással naponta 150 liter olajat tudtak kiemelni. A fúrás 326-338 métere közti szakaszból 200-300 liter olajat kanalizáltak naponta. Majd ezt a fúrást tovább mélyítették 654,2 méterig, és több helyen fordultak elő olajnyomok. E fúrás kedvező eredményei nyomán indultak meg 2. sz. fúrás munkálatai. Ennek a 285. méterében erős olajszintet ütöttek meg, amelyből 1937. április 25-től a kút már folya-

²⁶ *Eger-Gyöngyösi Újság*, 1936. augusztus 25. l.; 1937. április 10. l.

²⁷ *Eger-Gyöngyösi Újság*, 1936. október 27. l.

²⁸ *Eger-Gyöngyösi Újság*, 1937. január 24. 2.

²⁹ VITÁLIS István 1937. 256.

³⁰ *Eger-Gyöngyösi Újság*, 1937. április 10. l.

matosan termelt, és ez a nap tekinthető a bükkszéki kőolaj-kitermelés kezdetének.³¹

1937 május elején a bükkszéki 2. sz. kútból 283 méter mélyről 5 perc alatt 480 liter olaj került a felszínre. Ezt tartálykocsin vitték *Recskre*, onnan vasúti tartálykocsikon *Budapestre* szállították finomításra. Ekkor már 4 fúrógép dolgozott a telepen, az ötödiket pedig éppen elkezdték beszerelni. A *Magyar Államkincstár* 320 pengő bérleti díjat fizetett katasztrális holdanként a kutatásra igénybe vett földekért.³²

1937 májusában azt tervezték még, hogy az esetleges újabb fúrásokkal 20 tonnára emelik a napi kitermelést. A munkálatokat *Faller Gusztáv* műszaki tanácsos vezette, ill. *dr. Schréter Zoltán* főgeológus irányította a geológiai kutatást. Üzemvezető: *Králik* (keresztneve ismeretlen) úr volt. A helyi lakosok azt panaszolták, hogy más megyéből hoztak szakmunkásokat, – főleg *Hajdúszoboszlóról* – a helyieket pedig inkább elküldték. *Králik* üzemvezető napi 2 pengő bért fizetett a helybeli napszámosoknak, akiknek a száma 50-60 főre tehető.³³

1937. október 1-én *Darányi Kálmán* miniszterelnök vezetésével 125 fős parlamenti képviselőkből álló csoport látogatta meg a bükkszéki telepet. A mélyfúrásoknál *Bornemissza Géza* iparügyi miniszter, *Telegdi Róth Károly* geológus, egyetemi tanár tartott tájékoztatót az üzem helyzetéről. 1936 decemberétől már 14 mélyfúrást indítottak, ebből kettővel felhagytak, 4 még üzemelt, 8 további fúrást befejeztek és termelőkúttá alakították át. A bükkszéki kőolajmező 1937. április 28-szeptember 29. közti 5 hónapban közel 80 vagon (800 tonna) nyersolajat termelt 60 000 pengő értékben. A fúrásoknál és a telepen összesen 120 munkás dolgozott. *Bükkszéken* naponta 5-10 tonna kőolajat hoztak a felszínre.³⁴

1937 október harmadik hetéig még további két új kutat létesítettek, az egyik naponta egy vagon (10 tonna) nyersolajat adott. Az olajmező súlypontja *Sirok* felé tolódott el. A kitermelt nyers-

³¹ CSATH Béla 1997. I. 353.

³² *Eger-Gyöngyösi Újság*, 1937. május 4. 2.

³³ *Hevesvármegye*, 1937. május 4. 14.

³⁴ *Eger-Gyöngyösi Újság*, 1937. október 2. 3.

olajat a *Fanto* cég vette át a kincstártól feldolgozásra, amelyből benzint és benzin származékokat állítottak elő. Ekkor még bízva az olajlelőhely hosszú távú működésében, azt tervezte az állam, hogy kellő mennyiségű kőolajkészlet birtokában döntenek később a feldolgozás jövőjéről. Ekkor még nem döntötték el, hogy valamelyik külső vállalatnak adják-e át feldolgozásra a termelvényt, vagy pedig saját kőolaj-finomítót létesítenek.³⁵

A bükkészéki olajmező 1938-ban.

(A *Magyar Olajipari Múzeum [Zalaegerszeg]* archívumából.)

A geológusok közül 1937-ben *dr. Vitális István* óvatos becslése szerint a bükkészéki olajmező az ország nyersanyag-szükségletének egy kis töredékét, vagyis 1-2 százalékát, tehát évente átlag 70-80 vagon, illetőleg igen szerencsés esetben évenként 200-400 vagon termelés lehetőségét valószínűsíti.³⁶

Bükkészéken 1938-1939-ben két év alatt 80000 tonna nyersolajat termeltek ki, 800000 pengő értékben.³⁷ Valójában az olajki-

³⁵ *Eger-Gyöngyösi Újság*, 1937. október 21. 2.

³⁶ VITÁLIS István 1937. 17.

³⁷ TELEGDY-RÓTH Károly 1940. 11.

termelés a kezdetektől ráfizetéses volt, azért mert a kormány a nagyipart támogatta. Az 1945. május 25-én kelt főispáni jelentés szerint: „A nyersolajat a Schell Gyár kapta meg és 8 és fél filléres áron, és nyersen szállították a budapesti finomítóba a termelvényt. Úgyhogy az állam évente ráfizetett erre az üzletre, míg a Schell gyár igen szépen keresett ezen.”³⁸

Időközben a telepen sok kutat lemélyítettek, viszont azok közül csak 27 termelt kőolajat. 1938-ban, a termelés legkimagaslóbb évében összesen 5559 tonna nyersolajat sikerült a felszínre hozni. Viszont már ekkor kiütköztek azonban a később elhatalmasodó nehézségek. Nevezetesen 1939-től kezdődően a kezdetben sikeresnek induló olajmező termelő kútjai sorra elvizesedtek.³⁹

Bükkszék legkiadósabb és leghosszabb élettartamú kútja, a 39. sz. 1940. május 1-ig 527 napon keresztül 1410 tonna kőolajat termelt, azaz – jellemző számadat a termelés volumenére – naponként 2,7 tonna nyersolajat lehetett belőle kiszivattyúzni. Utóbb ez a kút még a kanalizációval is hosszú ideig működött.⁴⁰

Bükkszéken a kőolaj nagyobb és jobb minőségű hányadát az ún. *Csonkás-mező* adta. Az 1940. május 1-ig kitermelt, kereken 10000 tonna nyersolaj mennyiségének a 70%-a a *Csonkásból* származott, míg a 30%-a pedig az ún. *Templom-mezőből*. A csonkási olajjal együtt csak kevés gázmennyiség mutatkozott. A földgázt *Bükkszéken* sem a termelésnél, sem egyéb célokra felhasználni nem lehetett. Ezért a kőolaj kitermelése mindvégig szivattyúzással, ill. kanalizáció útján történt.⁴¹

A bükkszéki olajmező hozama 1938-ban sem haladta meg a napi 25 tonnát. 1943-ban már csupán 1 tonnára csökkent.⁴² Sajnos tévesen állítja a szakirodalomban *A magyar bányászat évezredes története* monográfia, hogy 1943 után a bükkszéki mező teljesen kimerült, és az *Iparügyi Minisztérium* a kőolajbányászatot be-
szüntette.⁴³

³⁸ SUGÁR István 1975. 6.

³⁹ SÁRKÖZI Zoltán 1989. 148.

⁴⁰ TELEGDY-RÓTH Károly 1951. 9.

⁴¹ TELEGDY-RÓTH Károly 1951. 9.

⁴² CSATH Béla 1997. I. 353.

⁴³ CSATH Béla 1997. I. 353.

A II. világháborús front elvonulása után *Nemródi András* művezető 1945. február 26-án *Heves vármegye* alispánja számára írt jelentéséből tudjuk, hogy az üzemnél 70-80 tonna nyersolajkészlet volt, s havonta 25-30 tonna olaj kitermelésére volt képes a telep. A beszámolóból kiderül, hogy a telepen felállítottak egy kísérleti olajfinomítót. A berendezéssel 192 kg nyersolajból lepárlással 40 kg benzint, 29 kg petróleumot, 36 kg gázolajat és 6 kg paraffinos kenőolajat tudtak előállítani. Naponta két lepárlást végeztek. A jelentés szerint az üzemnél éppen a finomító bővítésén dolgoztak, mellyel már a teljes napi termelést képesek lettek volna lepárolni. Az átépítéshez pénzbeli segítséget kértek a vármegyétől.⁴⁴

1945 március elején mivel rendkívüli volt a fűtőanyaghiány *Dudik Ferenc* fűrómester kezdeményezésére a bükkszéki olajkutat művelésére kértek és kaptak engedélyt a megszálló szovjet katonai hatóságoktól.⁴⁵ 1945. április 14-én *Nemródi András*t üzemvezetői megbízottnak nevezték ki, s az olajfinomítás irányítójává *Vígh Andor* üzemi tisztet tették. A termelési jelentéséből kitűnik, hogy 1945 márciusában a finomítóban az összes feldolgozott nyersolajból a lepárlás során 40% benzint, 19% petróleumot, 50% gázolajat, ill. 1% kenőolajat sikerült előállítani. Egy hónappal később a finomítási arányok is változtak. A szivattyúk és a kanalazó gépek átszerelésével emelték a kitermelést. 1945. április 19-én 536 kg, április 20-án 768 kg, április 21-én 1216 kg és április 22-én 432 kg nyersolajat termeltek naponta. Viszont 1945. május 1-24 közt 22498 kg, azaz 22,5 tonna nyersolajat hoztak a felszínre.

1945 májusában a főispán jelentéséből kiderül, hogy olajra égetően szükség volt a tavaszi mezőgazdasági munkák végzésekor a munkagépeknek, ez volt az egyedüli hajtóanyag *Heves megyében*. Május hónapban további 14 hordó finomítóból kikerült benzint a minisztériumi gépkocsik üzemanyagaként szállítottak a fővárosba. 1945 május második felében a bükkszéki finomítóból már hetente 6-8 hordó (kb. 600-800 liter) benzint szállítottak *Budapestre*.

⁴⁴ HML Főispáni Közellátási Kormánybiztos iratai. 1945. II. 26. 83/1945.

⁴⁵ DANCZA János 1961. 220.

Idővel kiderült, hogy a helyi finomítóban előállított benzin a gépjárművek üzemelésére nem nagyon alkalmas, mert a berendezéseket rövid idő alatt tönkretette. Viszont a rendkívüli fűtő- és hajtóanyag-hiány miatt ezt nem vették, ill. vehették figyelembe. A petróleumot *Heves megye* és *Eger* lakosainak 1945 májusában literenként 8-10 pengő áron árusították.⁴⁶ Az igazsághoz tartozik, hogy a primitív finomítóból kikerülő petróleum is hagyott maga után kívánni valót. Az ott készült petróleumot csak úgy lehetett elégetni, hogy egy kevés konyhasót tettek a fűtőanyagba.⁴⁷

1945 tavaszán az ország újjáépítésének a kezdetén csekély termelése ellenére a bükkszéki finomító rövid időre országos jelentőségűvé vált. Két ok miatt ez volt az egyetlen kitermelő vállalat, amely működőképes volt, s ugyanakkor közel 80 vagonnyi (1 vagon 10 tonna) készlettel rendelkezett a front átvonulása utáni inséges időkben. Ezért az ásványolajat és a finomító termelvényeit 1945 júniusában a kormányzat zárolta. Majd utóbb úgy döntött, hogy a termelt petróleumot és a gázolajat helyben, azaz *Heves megye* területén engedélyezi felhasználni, míg a finomító teljes benzintermelését az *Iparügyi Minisztérium* saját gazdálkodásába utalta.⁴⁸

1947. december 12-én *Pethő Lajos* a *Magyar Kincstári Mélyfúrás Üzemzetősége* bükkszéki irodatisztje üzemi jelentésében beszámolt az 1947. június~november közti termelési eredményekről.⁴⁹

Termelési eredmények

Időpont	Benzin	Petróleum	Nyersolaj	Létszám
1947. VI.	682 kg	842 kg	1520 kg	58 fő
1947. VII.	2861 kg	6826 kg	10101 kg	55 fő
1947. VIII.	1768 kg	3615 kg	5780 kg	73 fő
1947. IX.	1741 kg	3515 kg	5760 kg	59 fő
1947. XI.	734 kg	1710 kg	2630 kg	47 fő

⁴⁶ SUGÁR István 1975. 6.

⁴⁷ A szerző saját gyűjtése. *Dancza János* (Eger) muzeológus szíves közlése, 1975. május 3.

⁴⁸ SUGÁR István 1975. 6.

⁴⁹ HML XXXII-35/1. Üzemi jelentés 1947. december 12.

A telepen a táblázatban közölt fizikai munkásokon kívül összesen egy szellemi munkás (irodatiszt) volt alkalmazásban

Munkabérek 1947. VI-XI. hónapban

	Június	Július	Augusztus	Szeptember	November
Teljesített munkaóra	12 552	10 264	14 400	13 236	8 886
Bruttó kereset	20 639 Ft	19 807 Ft	23 864 Ft	21 466 Ft	18 239 Ft

Az ország újjáépítésére bevezetett 3 éves terv során tervbe vették a bükkszéki fürdőhely kiépítését, továbbá, hogy a sós vízre egy szódagyárat létesítenek. A helyben felszínre törő forró víz konyhasó, szódabikarbóna és jódtartalmának a kiaknázására tervezték a szódagyárat.⁵⁰ A tervezett szódagyár nem valósult meg, minden valószínűség szerint a felszínre kerülő sós víz mennyisége a fürdőhely és a szódagyár egyidejű kiszolgáláshoz már kevés volt. Ezért a szódagyár helyett utóbb a gyógyvizet palackozták.

A bükkszéki olajtelepet és a kis kapacitású finomítót 1949-1950-ben végleg bezárták. A megszűnését a magas termelési önköltség, új olajmező hiánya, s a régi kimerülése okozta.⁵¹

A bükkszéki olajkitermelés jelentőségét az adja, hogy a trianoni Magyarország területén sorrendben ez volt a második kőolajtelep, amelyet üzembe helyeztek. A *Zala megye Budafa-pusztá B-1 kútban* 1937. február 9-én felfedezett szénhidrogén-készlet a hazai kőolaj- és földgáztermelés kezdetét jelentette. *Bükkszéken* 1937. április 25-től kezdtek kőolajat kitermelni. Az itteni olajmező további különlegességét az adja, hogy 1945-ig *Magyarországon* összesen 35 helyen folytattak szénhidrogén-kutatást, és ebből nyolc terület vált eredményessé. Ezek a következők voltak: *Budafapuszta, Bükkszék, Lovászi, Lendvaújfalu, Hahót-Pusztaszentlászló* olajtelepei, a mihályi szénsav-felhalmozódás, az inkei, valamint a körösszegapáti széndioxid-dal kevert szénhidrogén gáztelepek üzembe állítása.⁵²

⁵⁰ *Újjáépítési Lexikon* 1947. 327.

⁵¹ SÁRKÖZI Zoltán 1989. 149.

⁵² CSATH Béla 1997. I. 353-354.

A Salvus gyógyvíz és gyógyfürdő

A bükkszéki szénhidrogén-előfordulás nem csupán kis kiterjedésű volt, hanem 1939-től a feltárt és termelésbe vont olajkutat gyorsan elvizesedtek. A községi nyilvános strandfürdő a sósvízre már 1939-től létezik. A kút palackozott vizét 1940-ben hozták először forgalomba. A fürdőtelep a mai formájában 1947-ben épült ki a község központjától 400 méter távol, 15300 m² területen fekszik, ebből 6600 m² füvesített, fásított ligetes terület. A gyógyvíz 1951 óta „Salvus” néven vált ismertté. A termálkút 517 méterről fakad, 1000 liter/perc vízhozamú, a sótartalma magas, 23 g/liter. A bükkszéki sósvíz az alkáli-hidrogén-karbonátos-kloridos, brómos-jódos gyógyvizek csoportjába tartozik. Ivókúra keretében eredményesen alkalmazható heveny és idült gyomorhurut, gyomorsavtúlnegés, továbbá légutak heveny, vagy idült gyulladásának a gyógyítására. Sikeresen alkalmazható bélrendszeri megbetegedések kezelésére. A gyógyhatású víz fürdőkúra formájában a reumatikus- és ízületi bántalmak gyógyulását segíti elő. 1980-ban 100000 vendéget fogadott a fürdő telep.

1967 májusában a gyógyfürdő mellé felépült egy korszerű gyógyüdülő, amelyhez tartozott a konyha, az étterem, a büfé, egy beépített gyógyvizés medence, továbbá elkészült a központi fűtés, s egy kultúrterem.

A bükkszéki forrásból 1959-ben percenként 1000 liter, naponta közel 14400 hektoliter gyógyvíz tör fel.⁵³ A vizet a mélyből felnyomó földgáz metántartalmától gáztalanító medencében szabadítják meg, s így kerül a palackozásra, ill. a fürdőmedencékbe. 1972-ben már naponta 2500 liter vizet palackoztak, s annak jelentős részét exportra. 1972 előtt még *Bükkszéken* palackoztak, majd egy újabb döntés eredményeként ez a tevékenység 1973 elején megszűnt. Attól kezdődően a vizet tartálykocsikkal vitték a fővárosba, egy fordulóban 10 m³-t, a többi haszontalanul elfolyt a patakban, s így naponta 500 m³ gyógyvíz ment veszendőbe. A palackozót a *VIKUV Gyógy- és Ásványvíz Üzeme (1112 Budapest,*

⁵³ CSIFFÁRY Gergely 1998. 46-47.

Kőérberki út 1039.) működtette. E cég évente 1,6-1,7 millió palackot töltött meg a *Salvus gyógyvízből*.⁵⁴ 1980-ban már napi 10000 üveget palackoztak, amelynek a felét exportálták.

I r o d a l o m

Rövidítések

Agria = Az *Egri Múzeum Évkönyve*, a XVIII. kötettől ez a sorozat elnevezése.

DIV ENA = Dobó István Vármúzeum, Eger, Egri Néprajzi Adattár

DIV LUK TA = Dobó István Vármúzeum Legújabbkori Történeti Adattár, Eger

HML = Heves Megyei Levéltár, Eger

r. kat. = római katolikus

A magyar nyelv értelmező szótára (1966) 4-5. kötet. Budapest. Akadémiai Könyvkiadó.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (1970) II. kötet. Főszerk.: Benkő Loránd. Budapest. Akadémiai Könyvkiadó.

CSATH Béla (1997): Szénhidrogénbányászat. = Faller Gusztáv–Kun Béla – Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története*. I. kötet. Budapest. 349-357.

CSIFFÁRY Gergely (1998): Ásványvizek, gyógyvizek, fürdők Heves megyében. = *Agria XXXIV*. Szerk.: Petercsák Tivadar – Szabó J. József. Eger. 33-89.

CSIFFÁRY Gergely (2000): A szurok és a kőolaj használata a régi Magyarországon. = *Agria XXXVI*. Szerk.: Petercsák Tivadar – Veres Gábor. Eger. 101-146.

CSÍKY Gábor: Az erdélyi kőolaj- és földgáz kutatások története. (Fejezetek a magyar kőolajkutatás történetéből). = *A Magyar Olajipari Múzeum Évkönyve 1969-1974*. I. kötet. Zalaegerszeg. 101-134.

DANCZA János (1961, Eger) visszaemlékezése. DIV LUK TA 46-73. Kézirat, Eger. 1961. augusztus 15. 1-254 Á/4 lap.

DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál (szerk.) (1969): *Heves megye műemlékei*. I. kötet. Budapest. Akadémiai Könyvkiadó.

⁵⁴ *Heves Megyei Népújság*, 1973. február 18. 6.

- GÄRTNER László – SÜTŐ József (1964): *A földgáz, kőolaj és szén ipari felhasználása*. Budapest. Táncsics Könyvkiadó.
- GAZDAG László (2007): Miért melegszik a légkör. = *Élet és Tudomány*, LXII. évf. 38. szám. szeptember 21. 1190-1192.
- LEGÁNYI Ferenc: *Én. Múzeumi Napló*. I. kötet. Kézirat. Gyöngyös, Mátra Múzeum Adattára.
- JUHÁSZ Árpád (1979): *A kőolaj nyomában*. Budapest. Gondolat Könyvkiadó.
- Magyar Nagylexikon* (2001): 14. kötet. Budapest.
- MOLDOVA György (1995): *Magyarország szennybemenetele. Riport a környezetvédelemlről*. Budapest. Dunakanyar 2000 Könyvkiadó.
- PÓCS Éva (1980): Lidérc, lidércfény. = Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*, 3. kötet. Budapest. 452-454.
- SÁRKÖZI Zoltán (1989): Társadalom- és gazdaságtörténet az új- és legújabb korban (1848-1980). = Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok II. Újkori történelem és népi társadalom*. Eger. 113-200.
- SUGÁR István (1975): A bükkszéki benzin. = *Heves Megyei Népújsság*, május 2. 6.
- TELEGDI-RÓTH Károly (1940): Magyarország bányászata a világháború után. = *Természettudományi Közöny*, január-március. 1-13.
- TELEGDI-RÓTH Károly (1951): A bükkszéki ásvány(olaj)kutatás és termelés földtani tanulságai. = *A Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve*, Bp. 40/2. 3-21.
- Újjáépítési Lexikon* (1947): Vármegyék és városok, közületek és intézmények. Melléklet A demokratikus Magyarország újjáépítése című munkához. Budapest. 259-344.
- VITÁLIS István (1937): A lispei és bükkszéki földgáz és földiolaj. = *Természettudományi Közöny*, 5. szám. 247-258.
- WACHTEL, David (1859): *Ungarns Kurorte und Mineralquellen*. Oedenburg (Sopron).
- ZAGYVA SEBŐK Lajosné (1987): A bükkszéki Salvus víz története. DIV LUK TA 8-87. Bükkszék. Kézirat. 1-4.

Id. dr. Gagyí Pálffy András, a kutató bányász és a gyakorlati földtan kapcsolata*

DR. ZELENKA TIBOR

Id. dr. Gagyí Pálffy András (1918 – 1988) erdélyi bányamérnöki végzettsége és a Nagybánya-kereszthegeyi ifjúkori ércbányászati tanulmányai nagymértékben meghatározták a II. világháború utáni magyarországi tevékenységét. Azt írja a nagybörzsönyi ércutatás történetéről szóló tanulmányában, hogy „A háború után, amikor a békeszerződés következtében ismét le kellett mondanunk a néhány évig irányításunk alá tartozó Nagybánya környéki és a felvidéki ércbányászatról, a szakmai körök figyelme kényszerűségből újból azokra a szegényebb ércelőfordulásokra terelődött, amelyeket határaink között már korábban is ismertünk.” (Gagyí 1989.)

1946-ban az *Iparügyi Minisztérium Bányászati Főosztályán Faller Gusztáv* a nagybörzsönyi ércesedés alaposabb bányászati-bányaföldtani megkutatására tett javaslatot, mely kutatási munkákat 1948 májusától a recski bányászok kezdtek el. A *Recski Érc-*

* A 2003. szeptember 9-én, *Recskén*, *id. dr. Gagyí Pálffy András* emléktáblájának avatásán elhangzott előadás szerkesztett változata.

bánya vezetője akkor már *Gagy Pálffy András* volt (Gagy 1989.). Egyidejűleg a minisztérium 82468/III/b-1948. sz. rendeletével a recski lahócai bánya érctermelését beszüntette, 1948. május 1-től kutatóüzemmé átminősítette, és a kutatás irányításával *Gagy Pálffy András* üzemvezető főmérnököt bízta meg. (Gagy 1971.) Ő a Recsk-lahócai munkákra negyedéves kutatási terveket készített, melyeknek fontosabb kutatási szempontjai a következők voltak:

Mélyfúrásos kutatásokkal:

– a már ismert érctömszök mélységi kutatását és lehatárolását végezte;

– az új tömszök (X.-XI. sz.) megismerését és

– az érc-tömszök közötti ismeretlen területek felderítését tűzte ki célul;

– az ismert érces tömszök peremi területeit (D, Ny, ÉNy, É és K-i irányban) vizsgálta,

Bányászati kutatásokkal:

– a parádfürdői egykori érces tárók (*Orczy, Veresagyagbérci*) újrainyitását végezte

– Recsk-Lahócán harántvágatok hajtásával és ereszkék, valamint vakakna (VIII. tömsz) mélyítésével a teleptani jellemzőket, míg résmintázással a pontos ércminőség eloszlást dokumentálta.

Az 1948-1951. évek közötti Recsk-lahócai kutatófúrások és bányászati kutatások elsődleges leírását és értékelését saját maga végezte. A földtani szempontokat a *Magyar Állami Földtani Intézet* geológusával, *dr. Pantó Gáborral* egyeztetette. A kutatás eredményeként

– elkészítette az 1950. I. 1.-i állapot szerinti ércbányászati jelentést és készletszámítást. Kimutatott 637 ezer tonna rézércet 0,73 % Cu, 3,36 g/t Au és 26,71 g/t Ag tartalommal, ezzel biztosítva a bánya újrainyitását és továbbművelését,

– az ércetek térbeli helyzetét pontosította, elkülönítette kimutatva a már leművelt testrészeket;

– háromféle ércesedési típust különböztetett meg:

– aranymentes pirites impregnációs típus,

– aranyos-pirites típus,

– enargitos-luzonitos típus (ércfázis).

– Jelezte *Pantó Gáborral* egyetértésben, hogy a kékpalának az ércesedés lokalizációjában való szerepe nem egyértelmű.

– Azt írta: „*Bebizonyosodott, hogy újabb jelentős kutatásokat csak megfelelő földtani alátámasztás és még kidolgozásra váró objektív geofizikai módszerek alapján célszerű csak indítani.*” (Gagyí 1971.)

Nagyon kritikusan szemlélte a földtani kutatások értékelési módszereit és ennek a gyakorló bányász szemszögéből hangot is adott. Az 1955-ben készített új Recsk-lahócai összefoglaló jelentésről és készletszámításról azt írta, hogy „... *javaslatokkal nem lehetett egyetérteni, ugyanis az összefoglaló jelentés készítői (Kisvársányi Géza) és a bánya akkori vezetői (Avar Imre) ... sajnos nem vették figyelembe a korábbi kutatások tapasztalatait és eredményeit ... sőt a kutatásokat elég önkényesen és túlzott nagyvonalúsággal, a bányászat számára nem használható módon, megkísérelték újból leírni.*” (Gagyí 1971.)

1951. decemberétől a *Bánya- és Energiaügyi Minisztériumban* főosztályvezető helyettesként először a hazai ércbányászat, majd az érc- és ásványbányászat szakmai irányítását és távlati koncepcióinak kidolgozását végezte. Később a *KGST Vaskohászati Kormánybizottság Alapanyag Albizottsága* és a *KGST Színesfémkohászati Állandó Kormánybizottság Nehézsínes és Ritkafém-termelési Albizottsága* vezetőjeként a hazai nyersanyag biztosításhoz hosszú távú (15-20 éves) fejlesztési tervek kidolgozását irányította. Azt írta, hogy a tervezett „kutatások fő irányvonalait – a korlátozott hazai adottságokat és az új készletek mielőbbi fontosságát szem előtt tartva az alábbi kutatási sorrendet vesszük figyelembe”: Az indikációkat három csoportba sorolta – az iparági geológusokkal történt részletes megvitatás alapján. (Gagyí 1961.)

1. „*Olyan előfordulások, illetve területek, amelyek már ipari jelentőséggel bírnak, illetve amelyeken kategorizált földtani készletek és olyan reménybeli készletek (D kategória) feltételezhetők, amelyeknek bányászati feltárása megtervezhető.*

2. *Olyan területek, amelyeken érc jelenléte ugyan elképzelhető, de mivel kellőképpen még nem ismertek, reménybeli készletek csak akkor lesznek becsülhetők, ha a nélkülözhetetlen perspektivikus*

kutatások megtörténtek (térképezés, geofizika, árkolás, szerkezet-kutató fúrások, külszín közeli feltárások, stb.)

3. *Olyan területek, mai ismereteink szerint ipari feldúsulással nem kecsegtetnek, de alaposabb tanulmányozásuk a tudományos szervek távlati tudományos kutatási tervében szerepel.*” (Gagyí 1961.)

A fenti szempontokat következetesen próbálta alkalmazni 1964 után a szakmai irányítása alá tartozó *Országos Érc- és Ásványbányáknál* a hazai középtávú-hosszútávú nyersanyag-kutatási terveknel a vas- és mangánérc, valamint az ásványbányászati nyersanyagok (kaolin, bentonit, kovaföld, üveghomok, minőségi dolomit, mészkő, kvarcit, tűzálló agyag) vonatkozásában. A földtani helyzetet, a teleptani jellemzőket, az ásványvagyron minőségi és mennyiségi adatait a továbbkutatás kiindulásának tekintette.

Folyamatosan szemmel kísérte a nemzetközi bányászati irodalmat. Ennek keretében az új típusú nyersanyagkutatás és technológiai feldolgozás fejlődési tendenciáit ismerte a világon. Azt írta: *„Ezért hisszük, hogy most már szakítani lehet az érc kutatásokkal kapcsolatban ... talán klasszikus közép-európainak is nevezhető szemlélettel ... mely mintegy prototípusaként hajdani, selmebányai jellegű előfordulásokat remélt, vagy szeretett volna találni.”* *„1953-tól mind tudatosabban kezdtünk hangsúlyozni a tömeges előfordulásoknak kiemelt jelentőségét, jövőbeni meghatározó szerepét.”* *„Ekkor hívtuk fel a figyelmet személyes tapasztalataink alapján többek között olyan erdélyi példákra is, amelyek egyes régi, kimerült bányavidékek újraélesztését tették lehetővé.”* (Gagyí 1975.) Ezt a szemléletet bizonyítja, hogy amikor a MÁFI által telepített Recsk 5. mélyfúrás az alaphegységben réteges polimetalikus ércet harántolt, az OÉÁ főgeológusával, *Morvai Gusztávv*al egyetértésben azt metasomatikus telepnek értékelte, és ennek alapján *Recsk-Parádfürdő* körzetében további felderítő fúrásokkal tervezte megkutatni a *„regionális jelleg bizonyítására”*. A kutatás végzésére a recski földtani szolgálatot létrehozta, és azt fokozatosan továbbfejlesztette, azt jelezve *„ezt követően a fúrási anyagnak következetes, minden részletre kiterjedő, szó szerint méterről méterre történő feldolgozása és gondos kezelése megoldást nyert.”* (Gagyí 1975.) Ő dr. Cseh Németh József főgeológussal együtt elő-

ször ismerte fel a Rm-16 és 17. fúrásokban az 1967. nyarán harántolt porfirós rézércet, melynek létrejötténél szakmailag vitatta a kürtő elmélet /MÁFI/ felvetését, és egy szubvulkáni test hintett ércesedését valószínűsítette. Ugyanígy az OÉÁ geológusa (*Csillag János*) által felismert szkarnos érctelepek teleptani megítélését fogadta el más szaktekintélyekkel szemben, mert minden esetben a tényszerű adatokat tartotta elsőrendű fontosságúnak. A recski mélyszinti ércesedés külszíni és bányabeli fúrásos kutatás és aknamélyítés, vágathajtás tervezésénél a földtani-teleptani adottságokból indul ki. A szakmai vitát, mint iparági szakmai vezető elfogadta. Minden véleményt részletesen rögzített saját jegyzetfüzetében, és sokszor évekkel később is fejére olvasta a kollégáknak a tőlük korábban elhangzottakat.

A helyes teleptani felismerések és a kutatási módszerek kialakítása érdekében folyamatosan konzultált a recski mélyszinti érckutatást végző OÉÁ földtani szakembereivel, mind az újabb eredményekről, mind a kutatási módszerek alkalmazásáról. Sokszor vita alakult ki a kutatás kérdéseiről a geológusok és *id. dr. Gagy*i igazgató főmérnök között. A vitában nehéz volt őt meggyőzni ellentétes vélemény esetén, de mindig a szakmai érvek figyelembe vételével hozta meg döntését. Így például a mélyszinti fúrások kezdetben a fedőhegységet teljes szelvényű fúrási módszerrel harántolták, mert az ott található teléres-eres ércesedést ő nem tekintette jelentősnek. Később bizonyos szakaszok elemzési adatai alapján elfogadta, hogy a fedőhegység teljes hosszban magfúrásos kutatása indokolt, mert ott egy addig nem ismert polimetallikus ércesedési típus jelentkezett. A túlzott tudományoskodástól óvta a kutatókat, ugyanakkor egyetértett azzal, hogy szakmai kontrollként a speciális témakörökkel foglalkozó egyetemi szakembereket is bevonjuk (közétfizika, őslénytan, kormeghatározás stb.) a vizsgálatokba. Támogatta, hogy az ipari kémiai laboratóriumok mellett az egri központi laboratóriumban az ásvány-kőzettani részleg és a fél üzem korszerű műszerekkel legyen ellátva. Nagyon alapos volt, időnként aprólékosnak tűntek megjegyzései. Azoknak a szakembereknek, akikben megbízott, elismerő gesztusokat tett. (Kül-földi tanulmányút, szakértői megbízatások támogatása, egye-

temi doktori fokozat elnyerése stb.). Viszont nem szívelte a megalapozottság nélkül álmodozó, tudományoskodó kutatókat. Ennek többször hangot adott mind a külső szervek, – sokszor a főhatóság felé is – mind az iparágon belül.

Id. dr. Gagyí Pálffy András kutatás iránti érzéke, gyors helyzetfelismerő és döntéshozó személyisége, szilárd, célratörő tudatos irányító képessége nagymértékben hozzájárult, hogy a hazai érc- és ásványbányászati iparág önálló földtani kutatási programjait megvalósíthassa.

Beosztása alapján módja volt arra, hogy beszámolók, előterjesztések formájában mind az ipar felsőbb állami szerveinél, mind a tudományos élet vezetőinél hangot adjon helyesnek vélt kutatási irányvonalainak. Harcba szállt minden általa irreálisnak ítélt törekvással szemben. Kritikája sokszor nagyon éles volt, ezt többen a geológusok közül is rossz néven vették, ugyanakkor az önállóan gondolkodó és alkotó típusú szakembereket kedvelte és támogatta. Jól tudta, hogy új, korszerű bányák létesítése csak alaposan megkutatott, megfelelő minőségű és mennyiségű ásványvagyron esetén lehetséges, és ehhez hatékony kutatószervezet és kvalifikált szakemberek szükségesek.

Id. dr. Gagyí Pálffy András kutatási érzékkel megáldott bányamérnök volt, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a hazai érc- és ásványbányászat XX. század második felében történt fejlesztésében. Külön ki kell emelni a Recsk-lahócai rézérc-bányában végzett földtani kutatásait és a recski mélyszinti színesfém-érc külszíni és bányabeli kutatásainak megvalósulásában kifejtett irányítói tevékenységét. Nem rajta múlt, hogy a recski mélyszinti bányászat máig nem valósult meg.

Tevékenysége és egész életműve jó példája annak, hogy mennyire fontos a széles látókör és a saját kutatási tapasztalat a bányászati munkák előkészítésénél.

I r o d a l o m

1. Kéziratok

- R 3039. Gagy Pálffy András (1949): 1949. évi feltárások terve. (Érckutatói ütemterv, kiértékelés).
- R 2165. Gagy Pálffy András (1950): Recski ércbánya felmérése. Ter: 15118.
- R 1724. Gagy Pálffy András (1950): A recski Lahócza készlet-számítása I-XI. tömzs.
- R 3206. 1-7. Gagy Pálffy András (1950-1955): Recski ércbánya ércvagyon becslései.
- R 3951. Gagy Pálffy András (1953): Javaslat a tömzsös tarkaérc előfordulások vagonbecslésére.
- R 3206/3. Szandtner A., Gagy Pálffy András (1953): Utasítások a hasznosítható ásványi nyersanyagkészletek osztályozására, valamint állapotának és változásának nyilvántartására. Ter. 15118. Gagy Pálffy András (1961): A Magyar Népköztársaság nehézsínes fémérc készleteinek távlati értékelése 1961. Nehézsínes és Ritkafém termelési Albizottság.
- T. 17506. Gagy Pálffy András (1961): Előzetes tájékoztató a vas-kohászat ércbázisának az 1980-ig terjedő időszakra vonatkozó fejlesztéséről a Magyar Népköztársaságban 1961. KGST Vas-kohászati Állandó Bizottság.
- Gagy Pálffy András (1962): A járulékos és nyomelemek kutatásának helyzete Magyarországon. (Első országos tájékoztató kataszter.)
- Ter. 1395. Gagy Pálffy András (1964): A mangánérc-kutatás távlati lehetőségeinek felmérésevel kapcsolatban 1964. IV. 14-én megtartott értekezlet határozatai.
- Gagy Pálffy András (1966): Ásványkincseink műveletességének elvi megítélése.
- Ter. 4207. Gagy Pálffy András et. al. (1969): A recski mélyszinti rézérc előfordulásra telepítendő kutatóakna tervjavaslata. Jelentés az 1969. IX. 15-ig végzett kutatásokról.

7301. Gagy Pálffy András (1970): Közbenső tájékoztatás a recski rézérckutató helyzetéről és az előfordulás műszaki-gazdasági értékeléséről.
- Ter. 3802. Gagy Pálffy András et. al. (1971): A recski mélyszinti színesfémérc előfordulás összefoglaló jelentése 1971. I. kötet Bányászati és mélyfúrásos kutatás 1926-tól.
- Ter. 15123. Gagy Pálffy András (1972): A recski mélyszinti színesfémérc előfordulás összefoglaló jelentésének rövid ismertetése 1972.
- Gagy Pálffy András (1977): Távlati fejlesztési elképzelések 1975-1990. időszakra.
- T. 18106. Gagy Pálffy András (1977): Távlati fejlesztési elképzelések kovaföld, üveghomok, kvarcit, perlit, tűzálló agyag, bentonit, dolomit, recski pirit, mangán, vasérc, 1977.
- R 2083. Gagy Pálffy András et al. (1973): A recski mélyszinti rézérc-előfordulás részletes kutatási terve.
- R 820. OÉÁ (1973): Recski réz-kombinát egyszerűsített beruházási javaslata. II. kötet. Az előfordulás geológiai és bányaműszaki ismertetése.
- R 3105. OÉÁ (1979): Tájékoztató jelentés a Recsk mélyszinti rézérc-előforduláson 1978. december 31-ig végzett bányabeli kutatási munkák értékeléséről.

2. Nyomtatásban megjelent munkák

1. dr. Gagy Pálffy András: *Az ércbányászat egyes időszerű kérdései*. Bp. 1953. Mérnöki Továbbképző Intézet.
2. dr. Gagy Pálffy András: A mélybányászat meghatározó szerepe a tudományos feladatok továbbfejlesztésében. *MTA X. Osztályának Közleményei*, 1971. 2-4. sz.
3. dr. Gagy Pálffy András: A recski mélyszinti ércesedés megismerése, általános jellemzése és népgazdasági jelentősége. *Földtani Közöny*, 105. évf. 1975. Supplementum, 571-581. p.
4. dr. Gagy Pálffy András: A nagybörzsönyi érckutató felszabadulás utáni története. *Bányászati és Kohászati Lapok - Bányászat*, 122. évf. 1989. 1. sz. 57-60. p.

50 éves a pálházai perlitbánya

BENKE ISTVÁN

50 évvel ezelőtt, 1957 szeptemberében indult útjára a magyar perlitipar azzal a mintaszállítmánnyal, amelyet a fűzerradványi kaolinbánya lovasfogatai vittek a pálházai kisvasút rakodójára. Annak ellenére, hogy kevés magyar iparágnak jutott olyan kalandos sors, mint a pálházai perlitnek, amíg az első laboratóriumi kísérlettől eljutott a nagyüzemi felhasználásig, mégis ez vált a magyar ásványbányászat egyik legsikeresebb export- és hazai termékévé.

A perlit műszaki tulajdonságai

A perlit gömbös-gyöngyös szerkezetű, vulkáni eredetű, magas kovasav-tartalmú üveg. Kémiai összetétele a horzsakőével és az obszidiánéval rokon, csupán a kötött víztartalomban különböznek egymástól. A perlitelőfordulások a fiatal harmadidőszaki vulkanizmushoz kapcsolódnak. A nagytömegű riolit szegély-fácieseként önálló kitéréseket, parazita-kiömléseket alkotnak. Duzzadóképesége azon alapszik, hogy a szemcsék 1000-1200 C fokon megolvadva képlékennyé válnak. A bennük lévő kötött víz gőzzé alakul, ami az olvadt kőzetet felduzzasztja. A térfogat növekedés a kőzet húszszorosát is elérheti. A duzzasztott perlit számos pórusának és könnyű súlyának következtében kitűnő hőszigetelő, tűzálló és az élősködők, rágcsálók nem támadják meg. Az építőipari felhasználáson kívül mezőgazdasági, szűrési, vegyészeti és számos egyéb célra is alkalmazható. Tehát egy olyan ideális anyag, amelyet a modern építőipar megkíván. A magyar perlit hírnevét a német *Bayer Vegyiművek* hatalmas irodaháza alapozta meg külföldön az 1960-as években. Hazánkban először nagyobb mennyiségben a

Székesfehérvári Könnyűfémmű csarnokainál alkalmazták tetőszigetelésre. Jó eredményt értek el a *Budapesti Kábelgyár* építkezésénél. Jelentős mennyiségű perlitet használtak fel a budapesti *József Attila lakótelep*nél, ahol az épületek egy része perlitbeton panelekből készült.

Magyarországon 1950-ben *dr. Hevesi Gyula* hívja fel az építőipar figyelmét az alkalmazás lehetőségére. Még ebben az évben *Klein Elemér* önálló vállalkozásként kísérletet végez azokból a perlitmintákból, amelyeket *dr. Liffa Aurél* már korábban begyűjtött. 1953-ban *Godó Jenő* és munkatársai a budapesti gázgyárban felszerelt kemencében végeznek kísérleteket az *Építőanyagipari Központi Kutató Intézet* (ÉAKKI) munkatársainak irányításával, jó eredménnyel.

A bányanyitással és őrlőépítéssel kapcsolatos első lépések

Az 1950-es évek elejétől eddig soha nem látott lendülettel indul meg a lakásépítés *Magyarországon*. Minden városban és ipari településen gomba módra nőnek ki a földből a lakótelepek. Előtérbe kerül az építőipar. Nem csoda, ha ebben az időben gyors és széles körű érdeklődést kelt a perlit építőipari hasznosításának lehetősége. 1958-tól *Európa* nyugati államaiban is megindult a perlit alkalmazása. Azt az igen meredek felfutást remélték hazánkban is, mint a fejlettebb országokban.

Az illetékes minisztérium ásványbányászati főosztálya már 1955-ben keresi a perlit bányászatának a lehetőségét. Először a *Gyöngyös-környéki* perlitetek alkalmazhatóságát vizsgálja, mivel a nyersperlit őrlése és osztályozása az itt már megépült gyöngyös-solymosi kvarcitörlőben elvégezhető lett volna. A mátrai perlit mennyiségében és minőségében messze elmarad a *Zempléni-hegységben* található perlitektől, így ezt a lehetőséget el kellett ejteni. A *Magyar Állami Földtani Intézet* felmérése alapján bányanyitásra a legalkalmasabbnak a *Pálháza* mellett, a *Kemence-patak* völgyében lévő perlit-előfordulás látszott. 1957-ben az ÉAKKI 57. sz. jelentésében kiadja a perlit kutatási dokumentációját, amelyben rögzíti a az ipari felhasználás konkrét lehetőségeit. A *Mineral-*

impex Külkereskedelmi Vállalat nagyobb mennyiségű perlit exportjára, évi 60 ezer tonna kiszállítására lát lehetőséget.

A magyarországi üzemszerű perlit-felhasználás 1958-ban veszi kezdetét. Az első perlitduzzasztó üzem magánkezdeményezésre a *Nyíregyházi Építőipari KTSZ* keretében és kivitelezésében valósul meg. Egyedi tervek alapján indul el a duzzasztókemence tervezése és építése, amellyel 1959 januárjában jutottak olyan stádiumba, hogy a próbauzemet meg lehetett kezdeni. A nyíregyházi perlitduzzasztó-üzem 1960. január 1-től önálló vállalattá alakul a *Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács* kötelékében. Ebben az évben indul az *Építésügyi Minisztériumhoz* tartozó *Parafakőgyár* perlitüzeme is.

1958-ban a pálházi perlitbánya megkezdí rendszeres termelését. Az első lépés, a szintek kialakítása kezdetleges módszerekkel, kézi jövesztéssel történik. A *Mineralimpex* nyilatkozik arról, hogy vállalja az őrlő építésével kapcsolatos hitelkeret biztosítását. Az *Alumíniumipari Tervező Intézet* (ALUTERV) még ebben az évben befejezi az őrlő tervezését, és a *Bányászati Építő Vállalat* (BÉV) már 1958 októberében megkezdí az építési munkálatokat.

A sajtó és a rádió gyakran foglalkozott az induló perlitüzemmel. Minden jelentősebb napilap és folyóirat cikket közölt az új építőanyagról. Csak az építkezést követő két évben 43 hosszabb-rövidebb publikációt olvashatunk a sajtóban. Még a népszerű *Füles* rejtvényújságnak is témája volt. A filmhíradó ugyancsak többször készít beszámolót, és egy műszaki kisfilm is készült. A rádió egy év alatt 5 riportot sugárzott a perlittel kapcsolatban, és mindezek mellett az egyik szilveszteri kabaréban is szerepelt. „*Ipari szenzáció*” – kezdí riportját *Szatmári Ilona* 1960. szeptember 20-án az *Esti krónikában*. „*Egyik kezemben egy hagyományos téglá, amelynek súlya 3,5 kg, a másik kezemben egy perlittégla, és a súlya csak 34 dkg. Ezért ipari szenzáció a perlit.*” Ilyen nagy hírverés hatására nem csoda, hogy szakmai és laikus érdeklődők hada keresi fel az épülő üzemet. A hivatalos látogatók száma, a csoportokat és iskolákat nem számítva, csak 1960-ban 670 fő volt.

A bányá nyitásával kapcsolatban semmilyen kutatás, terv, vagy előzetes tanulmány nem készült. Még a kisajátítási eljárást is egy 1800-as évekbeli, monarchia-rendszerű telekkönyvi kivonat alap-

ján kellett elvégezni. A külfejtés megnyitása nem jelenthetett volna nagy problémát, ha a *Hegyaljai Ásványbánya Vállalat* fel lett volna készülve az ilyen nagy volumenű munkákra. A szintek kialakítását a 80 m magas bányafalon megfelelő géppark hiányában hagyományos módszerekkel, kézi rakodással és csilleszállítással kellett elkezdni. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a perlit és a meddő aránya jóval magasabb a tervezettnél, egy régi kotrógép és három dömper üzembe helyezésével folyhatott a termelés, nem sok sikerrel, mert a fúrást kézi erővel kellett elvégezni. 1960 júniusától a *Szénbányászati Földkotró Vállalat* kap megbízást a meddő letakarítására és a szintek kiképzésére. Erre a felügyeleti hatóság 2 millió forint közleplejratú hitelt biztosított. 1960 végére a letakarítás előrehaladásával egyre jobban nyilvánvalóvá válik, hogy az értékesíthető perlit aránya jóval kisebb, mint amit a korábbi felmérések mutattak. A vállalat egy újabb kotrót állít be a meddő letakarítására. A bányában 5 szint kialakítása történik meg azzal a céllal, hogy a meddő fedőréteg teljes eltávolításával hosszú évekre biztosítsa a zavartalan nyersperlit-termelést.

A legnagyobb feladatot az jelentette, hogy egy olyan iparág alapjait kellett lerakni, technológiáját kidolgozni, minősítési rendszerét kialakítani, amire még nem volt tapasztalat hazánkban. A néhány évvel korábban létesült konkurens külföldi cégek szigorúan titokban tartották eredményeiket, gyártási módszereiket. Ilyen körülmények között érthető, ha az őrlő tervezésénél sem tudták azokat a műszaki paramétereket figyelembe venni, amelyek csak az építés közben tisztázódtak, és folyamatosan változtak. Az érc-előkészítésnél hagyományos gépeket vettek figyelembe, amelyekről később kiderült, hogy a perlit feldolgozására többnyire alkalmatlanok. A tervezők csak a téli időszakban tartották szükségesnek a szárítóberendezések használatát, és nem számoltak azzal, hogy igen szűk határok között kell az őrlemény szemszerkezetét beállítani. Később, már a termelés közben a műhelyek voltak kénytelenek az adagoló- vagy őrlőberendezéseket megfelelően átalakítani vagy legyártani. Megoldatlan volt a késztermék-szállítás a rakodóig. Olyan speciális jármű alkalmazására lett volna szükség, amely meggátolta a perlit-őrlemény szemszerkezetének válto-

zását az átrakás közben. Amikor bizonyossá vált, hogy a kisvasút nem tud a célnak megfelelő zárt vagonokat kellő számban biztosítani, a sátoraljaújhelyi MÁV-állomásra kellett a készterméket beszállítani. Csak egy küzdelmes év után sikerült a berendezéseket úgy átalakítani, hogy az exportszállítások zavartalanul folyhattak.

Az üzemindítás körülményei

A bánya kiképzését, az őrlő építését, a gépek beszerelését külső vállalatok végezték saját embereikkel. Ezek elvonulása után nagy feladatot jelentett a közel 300 fős üzem megszervezése, a szakemberek betanítása az akkoriban korszerűnek számító berendezések kezeléséhez. A környező falvakban, *Pálházát* kivéve, még villanyvilágítás sem volt. Mivel az üzem szálláslehetőséget nem tudott biztosítani az alkalmazottaknak, törekedni kellett arra, hogy *Pálházáról* vagy a környező falvakból toborozzák a munkásokat. Annak ellenére, hogy a vidék lakosságának közel kétharmada a nem túl jövedelmező mező- és erdőgazdaságból élt, mégis nehezen nyerhettek felvételt az új üzembe. A 60-as években ugyanis a termelőszövetkezetek erőszakos újraszervezése miatt hozott járási rendelet alapján csak azokat lehetett alkalmazni, akik a községi tanácstól igazolást kaptak, hogy földdel nem rendelkeznek, vagy lemondanak a termelőszövetkezet javára a föld használatáról.

Elsősorban a különböző szakemberek biztosítása jelentett problémát. Akiket az erdőgazdaságból vagy a fűrészüzemtől sikerült átvenni, azok jól használhatóak voltak, hiszen korábban valamilyen gép mellett dolgoztak. Beváltak azok is, akik a községben valamilyen kontár munkát végeztek, vagy a ház körül géppel rendelkeztek, mivel már volt ismeretük a szerszámok használatáról. Jól használhatóak voltak a hutai „drótostótok”, vagy ahogyan újabban nevezték őket, a „vándoriparosok”. A hosszú időn keresztül folytatott vándorélet rákényszerítette őket arra, hogy saját szerszámaikkal oldják meg a napi feladatokat, és igen megbecsülték az állandó munkahelyet. *Sárospataktól Pusztafaluig* csaknem minden faluból naponta jártak be a dolgozók *Pálházára*.

A mostoha műszaki és munkakörülmények miatt a *Szénbányászati Földkotró Vállalat* 1962-től nem vállalja a munkálatokat. A *Vasútépítő Vállalattal* történik szerződéskötés, majd az üzem saját kotrókat állít be. Sajnos azonban a bányával kapcsolatos problémák nem oldódnak meg. A legnagyobb megrendelő, a német DPG dortmundi cég a külkereskedelmi vállalaton keresztül üzleti megfontolásból tovább szigorítja a minőségi előírásokat, ami rontja a haszonanyag – meddő arányát. Az említett vásárló a korábbi szerződésekben nem rögzített minőségi kifogásokkal, a szállítások időnkénti visszatartásával tovább rontja a gazdaságos termelés esélyeit. Közben a *Hegyaljai Ásványbánya Vállalat* befejezi a perlitbánya teljes gépesítését. Korszerű rakodó- és szállítógépek mellett nagy átmérőjű fúrólyukak kiképzésére alkalmas berendezéseket állít be, és ezek mellett a bányát ellátja mindazon felszerelésekkel, amelyek abban az időben egy ilyen kapacitású külszíni fejtésnél lehetségesek voltak.

Bár a perlit alkalmazása 1958-tól *Európa-szerte* egyre gyorsabban terjedt, azonban korántsem olyan mértékben, mint ahogyan ezt kezdetben gondolták. A kilátásba helyezett szerződések nem valósultak meg, így a külkereskedelmi vállalatnak az újabb, sikertelen piackutatások után be kellett látnia, hogy a korábban tervezett perlit-mennyiség kiszállítása irreális. Az *Ásványbányászati Főosztály* 1959 áprilisában összehívott értekezletén az előrehaladott állapotban levő építkezés felfüggesztéséről vagy lassításáról tárgyalt. Miután a *Minrealimpex Külkereskedelmi Vállalat* 1962-re még most is 30 ezer tonna perlit exportálásra lát lehetőséget, olyan döntés születik, hogy a beruházást az eredeti tervek szerint kell végrehajtani. Az őrlő építése 1960 júliusában befejeződik. Az üzemelését nem akadályozó egyéb munkák kivitelezése még 1961-ben is folyik. A teljes üzembe helyezés 1962 januárjában történt meg. A beruházás teljes összege 23 900 000 Ft volt.

Az egyetlen lehetőség a magyar perlitipar akkori súlyos problémájának megoldására a perlit-felhasználás nagyobb arányú hazai megindítása lett volna. Az *Építésügyi Minisztérium* a perlittel kapcsolatos korabeli negatív álláspontja igen kedvezőtlenül befolyásolta az építőipari felhasználást. Az *Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság* egy külön csoportot hozott létre, amely a szakminiszté-

riumok beterveztése alapján felméri az alkalmazás lehetőségét, és több évre előre meghatározza a várható mennyiséget. Ebben az időben az *Építésügyi Minisztérium Parafakőgyára* két duzzasztókemencét is üzemeltet, a nyíregyházi üzem pedig újabb telepelyén, *Belegrádban* már háromszoros kapacitással működik.

Sajnos az előirányzatok nem realizálódtak. A következő években a hazai perlit-felhasználás a tervezett mennyiség felét sem éri el. Az üzem késztermék-tárolói megteltek. 1962-ben az *ÉM Budapesti Parafakőgyár* a termelést teljesen beszünteti műszaki és gazdasági okokra hivatkozva. 1963 elején a jól működő belegrádi üzemet átveszi az ÉM.

„*Tervezési hiba vagy érdektelenség?*” – teszi fel a kérdést a *Figyelő* 1961. januári száma. A merész hangú kritikus cikk újabb sajtóhadjáratot indít el a perlittel kapcsolatban., de most már vádolva azt a közömbösséget, amivel az építőipar viseltetik a felhasználással kapcsolatban. A közvéleményt és a sajtót az építőipar ellen fordítja az is, hogy bár a pálházai perlit exportja nem közelíti meg a várt mennyiséget, de kisebb-nagyobb tételekben vagy mintaként *Európa* csaknem minden országába eljut, sőt még egy nagyobb szállítmány *Kubába* is kerül. Minden jelentős műszaki vagy gazdasági folyóiratnak témája a perlit. *Amíg egy építőanyag eljut odáig. – Miért nem? A perlit ügy. – Új gyár kiadó. 5 millió forint a por alatt* címeikkel olvashatunk erősen kritikus hangvételű írásokat. „*Még a tollam is sír, amikor ezt írom. 11,5 millió forintot találtam a por alatt egy kihalt üzem formájában*” – kezdi a cikkét Szabó László, amikor beszámol a perlit feldolgozására épített *Parafakőgyárról*. „*Meggondolatlanságból, hozzá nem értésből, tervszerűtlenségből, az együttműködés hiányából elpazaroltak 11,5 millió forintot egy azóta is használatlan üzemre, amely idestova harmadik esztendeje áll... Az ember azt gondolná, hogyha külföldre több ezer kilométeres fuvar költséget is megér, akkor számunkra százszorosan kifizetődő a perlit... Nekünk jóformán csak a kezünket kell kinyújtani a perlitért, mégis késlekedünk.*” Az elsődleges ok, ami a magyar felhasználást késleltette, az építőipar tradicionális munkamódszere, korszerűtlensége volt.

Az üzem szervezeti és műszaki átalakítása

A pálházai üzem is kereste a hazai elterjesztés lehetőségét, hiszen a feldolgozott perlit tízszeres hasznot hozott. *Pálházán* a BÉV szakembereivel duzzasztási kísérleteket végzett *dr. Rudnyánszky Pál* kezdeményezésére, hiszen a tervezett szigetelő- és építőipari panelgyár egy modern nagyüzem megindulását jelenthette volna, de erről hamar le kellett mondani a szállítási nehézségek miatt.

Közel 10 év kellett ahhoz, hogy a pálházai perlitüzem olyan feltételek és körülmények között tudjon működni, hogy a hegyaljai ásványbányászat legjövödelmezőbb egységév váljon, és a *Hegyköz* számos lakójának biztos kereseti forrást jelentsen, még akkor is, ha a környezetvédelemmel kapcsolatos újabb problémák jelentkeztek.

1963-tól 1966-ig nagyobb mennyiségű üvegipari perlit került elszállításra, ami kedvezően befolyásolta az üzem termelését és önköltségét. 1970-ben az 1. sz. őrlőüzemben komolyabb rekonstrukcióra került sor, amelynek során az akkor korszerűnek számító *Binder osztályozók* kerültek beépítésre. 1980-ban az export bővülése után megvalósult a II. számú őrlőmű, az akkor legmodernebb berendezésekkel. 1983-ban a szállítás fejlesztése érdekében *Sátoraljaújhelyen* megépült egy napi 400 tonna kapacitású rakodóüzem.

A nyersperlit és az őrlemény termelése az elmúlt 50 év alatt nagyon változóan alakult. Az üzem megindulása után 10 évig tartó folyamatos fejlesztési és átalakítási munkák során csak 1968-ban haladja meg a 30 ezer tonna mennyiséget. 1969-től ugrásszerű emelkedés következik be, a késztermék-termelés megduplázódik, de lényegesen nő a meddőletakarítás aránya is, ami 1970-től évi 100 ezer köbméter fölé emelkedik. 1988-ban érik el az eddigi legmagasabb szintet 120 ezer tonna nyersperlit és 102 ezer tonna perlitőrlemény értékesítésével, 235 ezer köbméter meddőletakarítás mellett. Ez a kiemelkedő eredmény annak is köszönhető, hogy új termékként jelentkezett a cementipari adalékanyag célú őrlemény, ami megjavította a késztermék-kihozatal arányát. Az utóbbi 10 évben kisebb ingadozásokkal stabilizálódott az üzem termelése:

évenként 60 ezer tonna örleményt állítanak elő , amelynek 65 %-a exportra kerül.

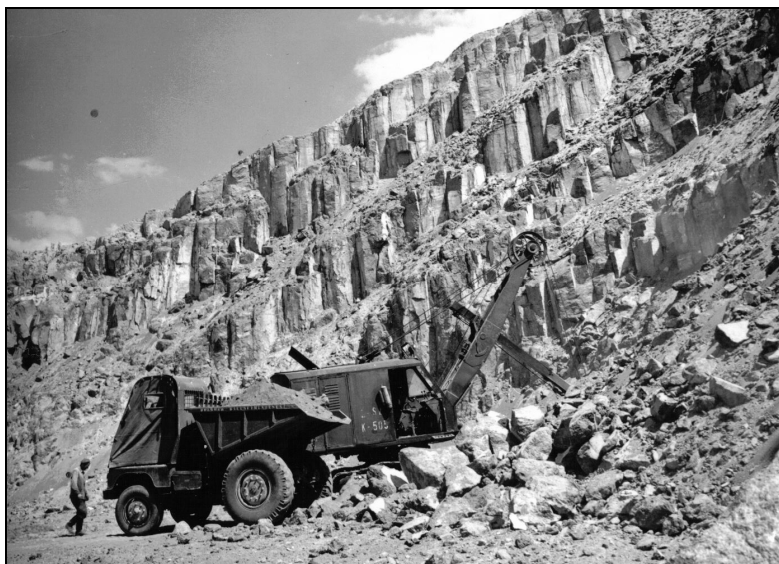
1992. április 1-ével az *Országos Érc- és Ásványbányák* megszüntette területi központját (a *Hegyaljai Műveket*) és a perlitüzemet, s mint tulajdonos, önálló elszámoló egységként létrehozta a *Perlit-92* nevű leányvállalatot. 1992. június hónaptól kezdődően a *Navan* és a *Mineral and Mining Resources Investment BV* (Írország) céggel tárgyalásokat folytatott az OÉÁ, és az ÁPV Rt. engedélyé után 48,2 % *Navan*, 48,2 % OÉÁ és 3,6 % *Ásványbányák Kft.* tulajdoni arányban, pálházai székhellyel megalakul a *Perlit '92 Kft.*, amely a II. sz. őrlőüzem mellett megépítette az 1200 t-s, 4 silós tárolóját a folyamatos tárolás biztosítására. 1997. január hónapban a *Perlit-92 Kft.* megkapta az ISO 9002 nemzetközi minősítést.

1998 végén a *Navan* cég bejelentette, hogy el kívánja adni a tulajdonrészét. Ekkor már a *Perlit-92 Kft.* 50 %-a és a *Navan* 50 %-a magyar magánszemélyek tulajdonában volt. Hosszú tárgyalások után a német érdekeltségű *Duna-Dráva Cement Kft.* megvásárolta a többségi tulajdonrészt a *Perlit-92 Kft.*-től. Az 1999 – 2002. közötti időszakban közel 400 millió Ft értékű beruházásra került sor. Ezek közül meg kell említeni a bányagépek cseréjét, az elektromos rendszer teljes átépítését, a régi őrlő lebontását, új kompresszorállomás létesítését, új szűrőrendszer telepítését, az utak és üzemi területek burkolását. Az utóbb megnevezett cég termékváltoztatás miatt 2005-ben eladta a részvényeit, így jelenleg teljes egészében a perlitüzem alkalmazottai a tulajdonosok.

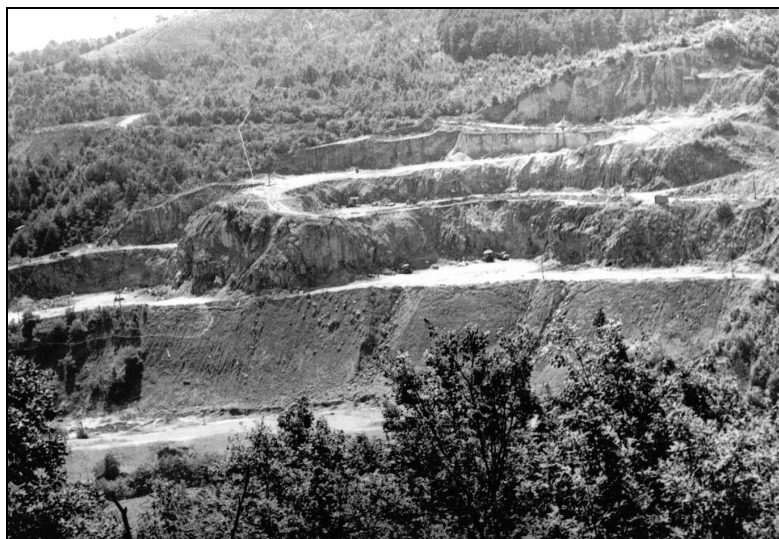
Képek

Kézi fejtés a bányában. 1960.

Az első gépek a perlitbányában. 1961.

A szintek kiképzése. 1961.

A perlitőrő első épülete. 1962.

A perlitbánya 2007-ben.

A modern perlit-előkészítő üzem. 2007.

A rozsnýói Szent Anna-kép a művészettörténeti szakirodalomban

A középkori magyarországi bányászat kevés művészi ábrázolása közül kiemelkedik a rozsnýói (ma Rožňava, Szlovákia) székesegyházban őrzött *Szent Anna harmadmagával* (*Mettertia, Metercia*) című táblakép. A jeles műtárgy szakmai vonatkozásainak részletes ismertetését *Batta István* rozsnýói bányamérnök a *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* 1990. évi 9-10. számának 617–627. oldalán tette közzé *Középkori bányászatunk és kohászatunk a Metercián* címmel. Az értékes, sok fontos kérdést felvető és tisztázó tanulmány minikönyv és később színes képekkel illusztrált önálló kiadvány formájában is megjelent, sőt szlovákul is olvasható a *Szlovák Bányászati Múzeum (Selmečbánya – Banská Štiavnica)* évkönyvének XIV. kötetében (1989).

Itt jegyezzük meg, hogy azóta a jeles műtárgyról *Anna Svetková* lőcsei festőművész-restaurátor az eredetivel mindenben egyező nagyszerű másolatát készített a *Rozsnýói Bányászati Múzeum* megbízásából 1990-91-ben, s a kópia hamarosan a múzeum egyik legnagyobb látványosságává, büszkeségévé vált. A munka annyira jól sikerült, hogy egy anekdota szerint amikor a rozsnýói egyházi vezetők együtt látták a régi és az új művet, az utóbbit vélték a sajátjuknak...

Említést érdemel még, hogy a képre a külföldi kutatás is felfigyelt: szerepel például *Helmut Wilsdorf: Montanwesen. Eine Kulturgeschichte* (Leipzig, 1987) című könyvében, *Rainer Slotta*, a *Deutsches Bergbaumuseum (Bochum)* igazgatója pedig a *Der Anschnitt* című bányászat-történeti folyóirat egyik 1995. évi számában mutatta be színes műmelléklet kíséretében.

Batta István munkájának megírásához felhasználta a festmény addig megjelent szinte teljes magyar és szlovák irodalmát, de ab-

ból – érthető okokból – elsősorban a bányászati-kohászati szempontból fontos megállapításokat emelte ki, míg a művészettörténeti elemzésre, bemutatásra kevesebb figyelmet szentelt. Ezért a téma iránt érdeklődők számára bizonyára nem lesz haszontalan, ha az alábbiakban közöljük a rozsnói *Szent Anna-kép* két legjobb műelemzését. (A festmény reprodukciója e számunk borítólapján látható.) (A szerkesztő.)

1. Gangel Judit: *Rozsnó műemlékei*. Bp. 2942. 26-29. old. (A budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének Dolgozatai 77.)

„*Szent Anna harmadmagával*. A székesegyháznak régi művészetünk szempontjából legértékesebb emléke a Szt. Annát harmadmagával ábrázoló, deszkára festett képe. Mérete: 170 cm magas, 125 c, széles. Jelzése L. A. és 1513 évszám. A legutóbbi restaurálásig XVIII. sz.-i, copf stílusú keretbe volt foglalva, melyet azonban most egyszerű fakeret helyettesít, és ez a kép szépségeit jobban kiemeli. Eredetileg a mai Szt. Néti kápolnában volt elhelyezve, honnan 1836-ban vitték át a sekrestyébe. Itt hosszú ideig őrizték, de a nedvesség kikezdte, ezért gondos kezek a templomban a szentély baloldalán helyezték el.

Felmerül a kérdés: szárnyasoltár töredékkal vagy önálló tábla-képpel állunk-e szemben? Divald és Genthon szerint nem szárnyasoltár része. Viszont Rupp Jakab mint szárnyasoltár részét említi, melyen egykor Szt. Annán kívül Szűz Mária és Krisztus képe is helyet foglalt. A bányászatot ábrázoló tájképi háttér szől leginkább amellet, hogy önálló fogadalmi képnek készült, melyet a bányászok ajánlottak fel a templom számára.

A keresztény ikonográfiának kedvelt témája a Mettertia, azaz Szt. Anna harmadmagával. Az ilyen, Szt. Annát, Szűz Máriát és a kis Jézust együtt ábrázoló képek 1350 körül jelennek meg először. Természeteszerű folyománya ez a szeplőtelen fogantatás dogmája kihirdetésének, mely a figyelmet a Szent Szűz édesanyja, Anna felé irányította. A művészek sokféle változatban ábrázolták a jelenetet. A leggyakoribbak a következők. Szt. Anna, mint matróna tartja térdein Szűz Máriát és Jézust álló vagy ülő helyzetben, mindkettőjüket kis gyermek alakjában. Előfordul, hogy Szűz Má-

ria anyja karján ül, térdén a kis Jézust tartva álló helyzetben. Más-kor Szűz Mária a Jézuskát tartó Szt. Anna mellett áll. Később a két alakot egymás mellé ültetik és közéjük helyezik el a kis Jézust. Ugyancsak késői séma, mikor Szt. Anna magas széken ül s Szűz Máriát a kis Jézussal a lába előtti zsámolyon helyezik el. Hazánkban ezen ikonográfiai típusok közül azokat kedvelték, ahol mindhárom alak mint egyformán fontos személy szerepel. Ezt figyelhetjük meg a rozsnói Mettertia képen is.

A mester a három alakot középen helyezi el. Jobbról Szűz Mária ül, térdén áll a kis Jézus, amint a balról ülő Szt. Anna felé hajlik. Szt. Anna a kis Jézus kezét fogja. Jézus visszatekint anyjára; a két alakot ez a mozdulat köti össze. A kép középterében balról Szt. Anna mögött fa látszik, lombjai között zenélő angyalokkal, akik lanton játszanak, harsonáznak. A kép fő érdekessége a bányaművelés különböző mozzanatait ábrázoló háttér. Gazdag mesélőkedv mutatkozik itt. Meg. A művész a Rozsnyótól délnyugatra elterülő bányaoldalt ábrázolja, hol ekkor még élénk bányászati tevékenység folyt. Genreszerű* alakokkal hinti tele a hegyoldalt. A hegy tetején, a tárnányítások körül 14 alakot figyelhetünk meg, amint serényen tevékenykednek. Egyesek a tárnákba ereszkednek le, mások az ércet hozzák fel a napvilágra. Laza lombú fák jelzik az erdőt. Lent a hegy lábánál egy paraszt ökrös szekeret hajt, a kibányászott ércet viszi a kohóba, melyet a középtér baloldalán ábrázolt a mester. Még egy szekeret láthatunk a képen, a két szent asszony feje közti kivágásban. Ezt két ló, egy fekete és egy fehér húzza, a kocsis az egyiknek hátán ül. Egyszerű sátortető alatt izzik a kohóban az érc, két ember dolgozik körülötte. A földön vödör, talyiga, szerszámok láthatók. A háttér messze viszi a szemet. Bástyaszerű, őrtoronyban végződő fal mögött folyó kanyarog, rajta bevont vitorlájú hajók horgonyoznak. Itt a mester már nem ragaszkodott a táj leírásánál a hitelességhez, hanem fantáziája kiszínezte azt. A szelíden folydogáló Sajót szélesen hömpölygő folyamává növeszti. Rozsnyón láthatta azonban az őrtoronnyal ellátott várfalat. Ekkor még teljes fényében állott a Bakócz Tamástól

* genreszerű: zsánerszerű (jellegzetes). (A szerkesztő.)

1490-ben átalakított kastély. Vagy talán a városfal egy részét festette itt le. Fent a felhők között megjelenik az Atyaisten fél alakja koronával, glóriával, kezében jogart és országalmát tart. Szt. Istvánra emlékeztet. Feljebb a Szentlélek lebeg galamb képében.

A színezésben a vörös és kék uralkodik. Élesen kiválik Szt. Anna fehér fejkendője és ruhaujja. A barnás árnyalatba menő, sötétzöld tónusú háttérrel a fán játszadozó puttószerű angyalok testszíne és a felhők között megjelenő Atyaisten vörös palástja élénkíti.

A kép mesterére nézve az *L. A. signatura* nem ad bővebb felvilágosítást. Forrásainkban sem találkozunk ilyen kezdőbetűjű mesternévvel. A XVI. Században egy mesternévvel találkozunk a városi számadási könyvekben. 1555-ben említenek egy Menyhért nevű festőt, kinek táblakép festésért 25 dénárt fizettek. (*Item dem Melchor Moler vor dye Tafel tzum Sager tzum malem.*)

A bányavárosok művészete a XVI. század elején az ú. n. dunai iskolával tart rokonságot. A kor legkiválóbb magyar festőszobrása, M. S. mester 1506-ban készíti a selmecebányai Szt. Katalin templom főoltárát. A kiváló művészegyéniség hatása bizonyára elhatározóan befolyásolta a bányavárosok festészetét. Erről azonban teljes képet az emlékek szórványos volta miatt nem alkothattunk. A Mettertia kép festője M. S. mester köréhez tartozott, kinek későgotikus-barokkos és a dunai iskolát idéző stílusa megkapta a rozsnói művészt is. Mária fejtartásban és arctípusban erősen hasonlít M. S. mester Jézus születésének (Hontszentantal, plébánia-templom) gyermekét imádó Szent Szűz típusához. A formák azonban itt elnagyoltak, nem játszadozik az ajkak körül az a finom, olaszos mosoly, mint M. S. mesternél. A szemek sem olyan kifejezőek. Egyénibb a felfogás Szent Anna komor, öreg arcán. A művész fény- és árnykezeléssel mintázza ki az arcformákat, s a kifejezésben is jó karakterfejet ad. Szt. Anna, szinte nem törődve a feléje hajló kis Jézussal, elmerengve a távolba tekint, mintha féltené a játszadozó Gyermekek sorsát. Ez az arc az egyetlen komor folt a derűt árasztó képben. A kis Jézus alakja ismét M. S. mestert juttatja eszünkbe. Rokon a Királyok imadásának (Lille, Palais des Beaux-Arts) Jézusával. Különösen az Anyára visszatekintő Gyermekek fejmozdulata azonos. L. A. mester azonban, ellentétben M. S.

mester telt, igazi bambino-formáival anatómiailag jól megfigyelt, de kissé öreges testformákat ad. Különösen a karok duzzadó izmain érezzük ezt. Az arcformái sem tükrözik vissza a gondtalan gyermeki bájta. A ruharedők töredezettek, különösen Mária köpenyén. Szt. Anna ruharedőit valószínűleg az egyik restaurálás alkalmával nagyolták el. Szinte gótikus köpenyfigura mindkét alak, a test organikus voltát alig érezzük.

Míg az alakokban még későgótikus formaérzés él, az idillikus tájkép a dunai iskola háttereinek lírai légkörét adja. A tájkép stafageszerű* alakjai mozgalmasak, jó megfigyelő képességről tanúskodnak. Éles megfigyelésre vall az is, hogy a mester felismerhetően festette meg a rozsnyói hegyoldalt. A kanyargó folyó ehhez legközelebb fekvő példáját látjuk M. S. mester „Mária és Erzsébet találkozásán” (Bp. Szépművészeti Múzeum). A gazdag tájképben rejlik a kép igazi értéke, mely a XVI. századi festészetünk legérdekesebb alkotásai közé helyezi.

A Mettertia kép mestere valószínűleg rozsnyói születésű volt, vagy legalábbis hosszabb időt töltött a városban. M. S. mester műhelyében tanulhatott, és a rozsnyói bányászok megbízásából készítette e fogadalmi képet. Nem volt kiemelkedő egyéniség, de jó természetlátásával és ügyes ecsetkezelésével felülemelkedik az átlagmesterek színvonalán.”

2. Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország táblaképei.* Bp. 1955. Akadémiai Kiadó, 161. old.

„Az M S mester műhelyével kapcsolatba hozott Szent Annát harmadmagával ábrázoló rozsnyói tábla sokat szenvedett a későbbi átfestésektől, mai állapota szerint a selmecebányai sorozathoz nem mérhető. Születése idejét a kép baloldalán látható 1513-as évszám határozza meg, ismert a festmény mesterének L A monogramja is. Ügyetlen, merev ecsettel festett, vagy átfestett alakjainál jóval jelentősebb regényes tájháttere. A szent jelenet mögött a művész a várostól délnyugatra fekvő hegyoldalt ábrázolta, a vallásos témát valóságos környezetbe helyezte, e tájháttér más táblá-

* staffage (sztaffázs): festményeken a térbeliség érzékeltetésére, a hatás élénkítésére elhelyezett mellékalakok. (*A szerkesztő.*)

inkhoz nem hasonlíthatóan a bányaművelés különböző jeleneteivel népesedett be. Fent a hegytetőn gerendákból ácsolt emelőszerkezet, lejjebb jobbra és balra csörlő serényen dolgozó bányamunkásokkal látható, az egyik hasadékból egy férfi vödörrel vizet merít, a hegy alján egy bányász a tárnából csillóját tolja ki, a hegyek közt vezető úton és a hegy alján lovak, ökrök vontatta szekér halad a képmező baloldalán ábrázolt kohóhoz. Mindez részletes és hiteles képet nyújt az egykori bányaművelés módjairól, gondos és alapos megfigyelőkészségre vall, a szent jelenetet a helyi reális környezetben mutatja be. De köti festőnket a romantikus és idealizált tájábrázolás szokása is, a baloldalon a hegyek alján széles folyó hömpölyög, melyet hátrébb és előrébb is tornyos építmények szegélyeznek, előrébb kőhíd íveli át, partján árbocos hajók vesztegelnek; a Szent Anna mögött emelkedő magas fa ágain zenélő angyalkák jelennek meg. A reális és a fantázia szülte elemek közül a valóságos motívumok uralkodnak; a tábla a vallásos témától függetlenedő tájábrázolás s az önálló életre kelő zsánerfestészet hazai fejlődésének szerényebb kvalitásai mellett is jelentős mérföldköve.”

A Victoria Rt. mecseki szénbányáinak eladása 1895-ben

DR. BIRÓ JÓZSEF

A *Victoria Feketeszen- és Kokszbányászati Részvénytársaság* (*Victoria Rt.*), amelynek székhelye az *Első Császári és Királyi Dunai Gőzhajózási Társasághoz* (DGT) hasonlóan *Bécsben* volt, a XIX. század végén úgy döntött, hogy eladja utóbbinak a mecseki területen lévő összes termelő bányáját (1). Ez a *Victoria Rt.* (*Victoria Actien-Gesellschaft für Steinkohlen-Bergbau und Coaksfabrikation in Wien*), amely először az 1850-es és 1860-as években *Pécs*ett vett bányászati lehetőségeket, majd a mecseki szénterület északi része felé terjeszkedett, közel egy fél évszázadig versenyben volt a másik nagyobb céggel, a DGT-vel.

1873-ban *Váralja* községgel megállapodást kötött, és amint a levélpapírja és bélyegzője bizonyítja, a bécsi központi székhely mellett helyi vállalkozásként is feltüntette magát.

Az 1. és 2. ábrán bemutatjuk a *Victoria Részvénytársaság* egy-egy levelén a levélpapír fejlécét és bélyegző-lenyomatát.

A XIX. század végére a DGT azután, hogy 1852-ben megvetette a lábát *Pécs*ett, fokozatosan olyan helyzetbe került, hogy a mecseki területen egyeduralkodóvá vált. 1852-ben *Pécs* közelében kutatásba, 1853-ban pedig termelésbe kezdett az *András bányaterületen*. Egymás után megvette vagy bérbe vette a legproduktívabb területeket a pécsi szénmedencében (2):

– 1855-ben a *Hechtl és Társa* cég káposztásvölgyi és nagybányarétvölgyi bányáit, majd

– 1855-ben *Riegel Antaltól* az *András aknai* terület mellett fekvő *Karolina-bánya* területet,

– 1857-ben az összes városi bányaterületre kiterjesztette tulajdonjogát,

– 1864-ben a *Czetkovits-féle Istenáldás* nevű bányaterület került a birtokába,

– 1867-ben a *Litkei családtól* vette meg a *Flórián-* és *Lőrincbányákat*,

– 1867-ben további bányabirtok került hozzájuk a *Feketehegy Társulattól a Péter Pál bányatelekkel*,

– 1868-ban *Szabolcs* község határában a pécsi székesegyházi uradalomtól 25 évre bérelt bányaterületet, amelyet jelentősen fejlesztett, majd

– 1868-ban a nagymúltú, 20 bányatelket felölelő vasasi bányaterületet is megszerezte,

– 1874-ben az *Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaságtól* vették meg a *György aknák* szénmezőit, amelyet *Riegel Antal*, mint résztulajdonos és műszaki vezető jelentősen fejlesztett.

1874 után már csak egy jelentősebb érdekeltség állt versenyben a DGT-vel, a *Victoria Rt.* Birtokukban voltak a *Júlia I.* és *Júlia II.* védnevű bányatelkek, amelyekben évente 39 000 q szenet termeltek. A verseny éleződésével azonban a társaság bérbe adta ezt a termelőhelyet a DGT-nek. A versenyt nem bírták, mivel az értékesítéshez szükséges szállítási útvonalat, a *Pécs – Mohács* vasutat a DGT építette és birtokolta. Ennél fogva a versenytárs szabta meg a *Pécsről* kitermelt szén fuvardíját. A DGT emellett állandó fogyasztókkal rendelkezett, mivel ők látták el saját hajóflottájukat és a dunai gőzhajókat tüzelőanyaggal.

Az 1870-es évek elejétől a *Victoria Rt.* a szenterületen az északi irányba történő terjeszkedést határozta el. *Hosszúhetény, Mába, Vékény, Kárász* és *Magyaregregy* reménybeli szénmezőin tett kísérletet, kezdett kutatásokba.

Hosszúhetény határában albérletbe vette a *Zsolnai társaság* által a pécsi püspökségtől 50 évre bérelt területet. Itt a *Victoria I.* és *Victoria II.* bányamezőkből termeltek, amelyeket *Riegel Antal* adományoztatott (3. ábra), aki az említett *György aknai* térségben korábban nagy szakértelemmel tevékenykedett. A hosszúhetényi bánya szénmezőihez 1876-ban még egy bányatelket, a *Victoria III-at* is hozzácsatolták (4. ábra). A bányából a *Victoria-aknán* keresztül termelték ki a szenet, amit *Hirdre* szállítottak a kiépített lóvasút segítségével (3). A telepek elhelyezkedésének vázlatos

geológia metszetét és a bánya vágatrendszerét mutatja az 5. és 6. ábra.

A szóban forgó szerződés (1), amelyben az eladott vagyontárgyakat részletezik, több értékes tételt sorol fel.

Az eladott bányatulajdonok az alábbiakból álltak:

– A *Julianna I.* bányatelekből, amely két egyszerű bányaterületből, az 1. és 2. számúból állt, összesen 25 088 négyszögöl nagyságban, valamint két bányahatár-területből, 342, ill. 6720 négyszögölön. Az első bányaterület tartozékaként a *Julianna II.* nevű területből, amely két dupla és két egyszerű bányatelekből állt, további határterületekkel, összesen 76 515 négyszögöl nagyságban.

– A bányabirtok tartozékaként eladásra került a *Pécsi Telek-könyvi Nyilvántartásban* 2731. számmal és 4864a helyrajzi számon felvett terület a rajta álló lakóházakkal, gazdasági épületekkel és házhelyekkel.

– *Váralja* községben a *Victoria Rt. Carolina* nevű bányája, amely 100 345 négyszögöl területből állt.

A bányabérleti és széntermelési jogok vonatkozásában:

– eladták a *Pécsi Püspökség* által *Zsolnay Vilmos, Grün Zsigmondnak és fiának*, valamint *Engel Adolfnak* 1871. október 1-től 1921. október 1-ig 50 évre bérbe adott, már említett hosszúhetényi szénkitermelési jogokat, amelyeket a *Victoria Rt.* részére 1874. december 1-el albérletbe kihelyeztek,

– a *Váralja* községben állandó lakással rendelkező magánháztulajdonosok, illetve *Grün Béni* között megkötött, 1872. július 13-án a *Victoria Rt.* részére engedményezett szénkitermelési bérleti szerződést, amely a magánház-tulajdonosok települési legelő-tulajdonrésze alatt fekvő szénre vonatkozott,

– a váraljai földtulajdonosok, illetve *Grün Béni* között 1874. december 1-vel megkötött szerződést, amely a valamikori úrbéres jobbágyok legelő-tulajdonrésze alatt található szén kitermelésére vonatkozott,

– a *Máza* település, mint bérbeadó, valamint *Straicher Benjámín* mint bérlő között a *Victoria Rt.* részére 1874. december 1-vel engedményezett szerződésből fakadó, 1871. július 1-től 1911. július 1-ig érvényes szénkitermelési és bérleti jogokat biztosító szerződést,

– a *Vékény* községtől bérelt, 1873. október 1. és 1933. október 1-e közötti időszakra létrejött, 1873-ban *Kárászon* kötött, szénki-termelésre vonatkozó bérleti szerződést és kiegészítését,

– a *Pécsi Püspökség*, mint bérbeadó és a *Victoria Rt.*, mint bérlő között létrejött, 1884. január 1. és 1921. október 1. közötti időszakra létesített, *Pécssett* kötött bérleti szerződést, amely a mohácsi szénlerakó hely használati jogára vonatkozott.

Eladták továbbá a szerződésben részletesen felsorolt, *Hosszúhetény*, *Váralja* és *Máza* községek határában fekvő polgári földtulajdonait.

A *DGT* a felsorolt valamennyi vagyontárgyat, a gyárakat és létesítményeket szerszámokkal és tartozékokkal, a hozzájuk kapcsolódó jogokkal és kötelezettségekkel együtt vette meg. A vételárát 55 000 osztrák guldenben állapították meg. A *Pécssett* található ingatlanokért az eladó 20 000 gulden vételárat kapott.

A tényleges átadáskor leltárt vettek fel minden bányá- és polgári jogi ingatlanról, épületről, berendezésről, gépről, szerszámról, anyagról, iratról.

A *Victoria Rt.* bányászainak *társládáját* az eladáskor a *Magyar Királyi Bányakapitányság Budapesten* őrizte. Az eladó hozzájárulását adta, hogy ezt a társládát, benne valamennyi könyvvel és irattal átadják a *DGT*-nak.

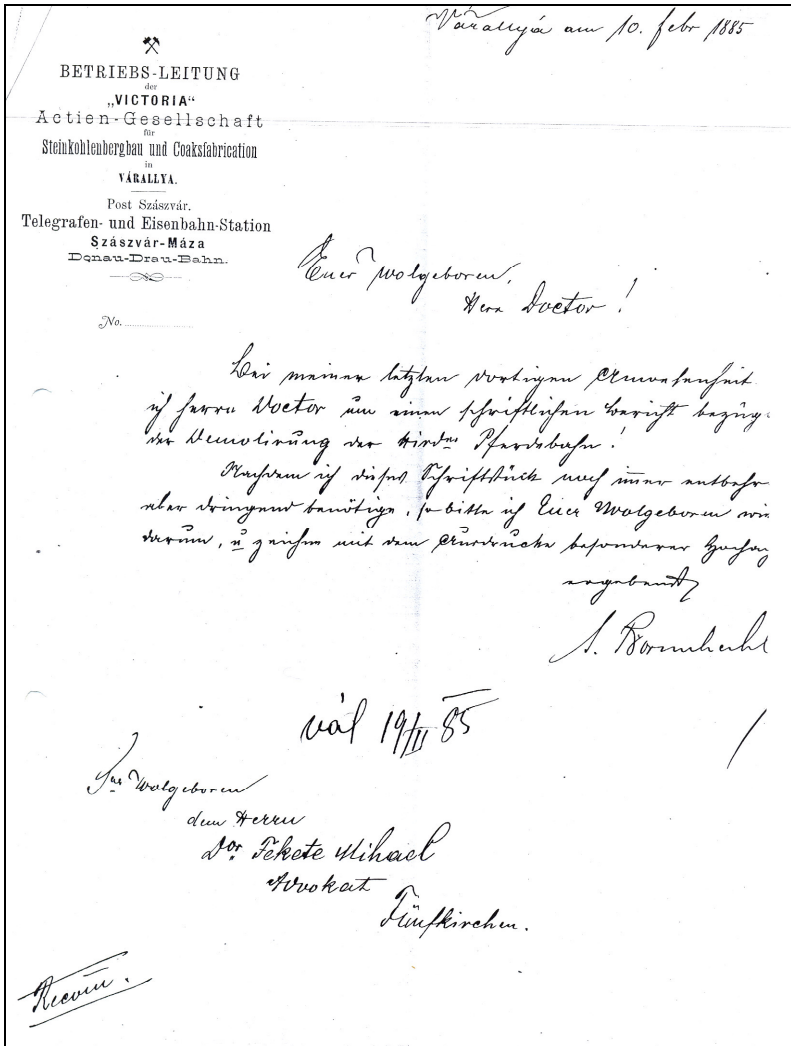
Ezzel az adásvétellel a *Victoria Rt.*, miután közel egymillió forintot fektetett be bányáüzemeibe, elbukott a versenyben. 1895. februárjától a *DGT* mind a pécsi, mind pedig az észak-mecseki térségben egyeduralkodóvá vált. Az északi terület kisebb bányáit az mentette meg, hogy a *DGT* sorra kiadta a tulajdonából megvásárolt északi területeit. A nagyvállalat ezek után már – a profitelőségek maximális kihasználásával – maga határozhatta meg, hogy mely területeket fejleszti, és honnan elégíti ki a szénfogyasztók igényeit. Megtartotta viszont a hosszúhetényi bányaterületet, mivel az egyik legproduktívabb vasasi bányája szomszédságában volt, és így 1921-et követően az egyik lehetséges kutatási, terjeszkedési irány lett.

Irodalom

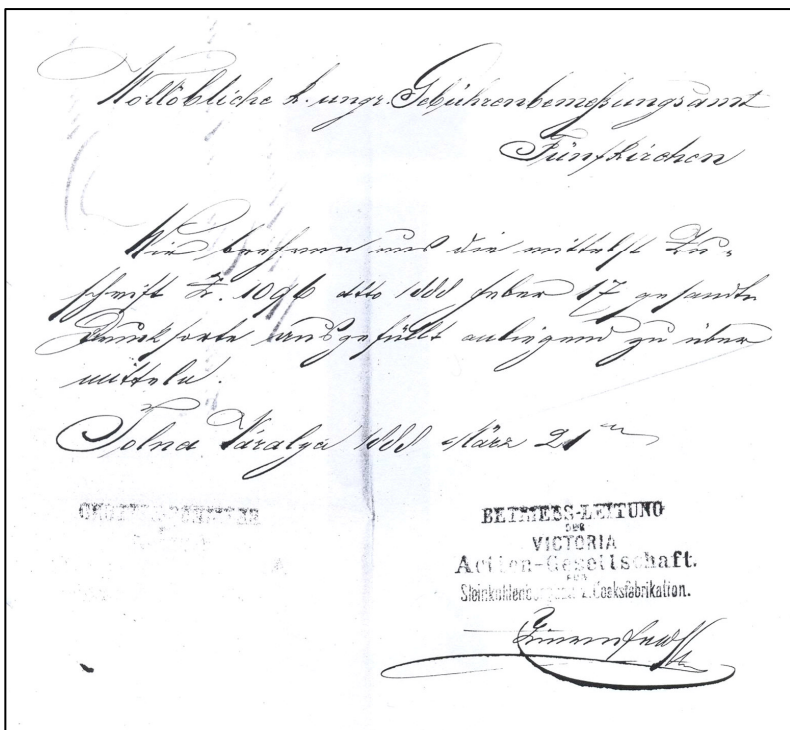
1. Szerződés, mely létrejött egyrészlől a VICTORA Feketeszén- és Kokszbányászati Részvénytársaság, Bécs mint eladó, másrészlől az Első Császári és Királyi Dunai Gőzhajózási Társaság mint vevő között az alábbi feltételek mellett. Magyar Országos Levéltár (MOL), Budapest. Z 1359, 44. cs, 77. t.
2. BABICS András: *A pécsvidéki kőszénbányászat története*. Budapest, 1952. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 26-34. old.
3. BIRÓ József: A hosszúhetényi szénbányászatról. A Victoria akna és a Hird-hetényi lóvasút létesítése. = *Pécsi Szemle*, 2003. ősz, 26-35. old.

Ábrák

1. ábra. A Victoria Rt. egy levele 1885-ből, Várallya központot jelölő nyomtatott levélpapír fejléccel (Forrás: Mecseki Bányásztörténeti Alapítvány (MBA) archívuma, Pécs).

2. ábra. A Victoria Rt. egy levele 1888-ból Riegel Antalnak, a cég magyarországi képviselőjének tollából, személyes aláírásával és cégbélyegzővel ellátva. (Forrás: MBA archívuma, Pécs).

ulat.

2. szám

1872.

Ván szereniséim tekintetes Uraságodat, vonat,
közölni a f.é. június 22-én 454. és 455. számok alatt
közölt és időközben jogerős emelkedett itteni határoza-
tokra, értesíteni, hogy a hosszúhetényi Viktoria I. és
Viktoria II. védnövi vájmatelkek felőli adományosa-
si okmányok a pécsi püspökség nevére mai napon
kiállítatván, bányatelekkönyvben beiktatás végett a
budai kir. törvényszéknek mint illetékes bányabíró-
ságnak küldettek át, hogy továbbá ezen egyenként
négy kettős mértékűből álló két vájmatelék után é-
venként 64 forintnyi mértékűtől meggyedéni rész-
letekben előre a pécsi kir. adóhivatalnál fizetendő
is végére, hogy ezen fizetési kötelezettség f.é. IV.
megyéd vagyis october hó kezdetével vepi kezdetét.

Mihelyest az érintett adományosa-
si okmányok, a pécsi püspökségnek fognak
kiadatni.

Magyar kir. bányakapitányság Budán
1872. év Augustus hó 7-én — Neuman s. k. bányá-
Kapitány.

3. ábra. A hosszúhetényi Viktoria bánya Viktoria I. és Viktoria II. bányatelek engedélyokirata hivatalos másolatának egy részlete 1872-ből.

(Forrás: MBA archívuma, Pécs).

99. szám
1876.

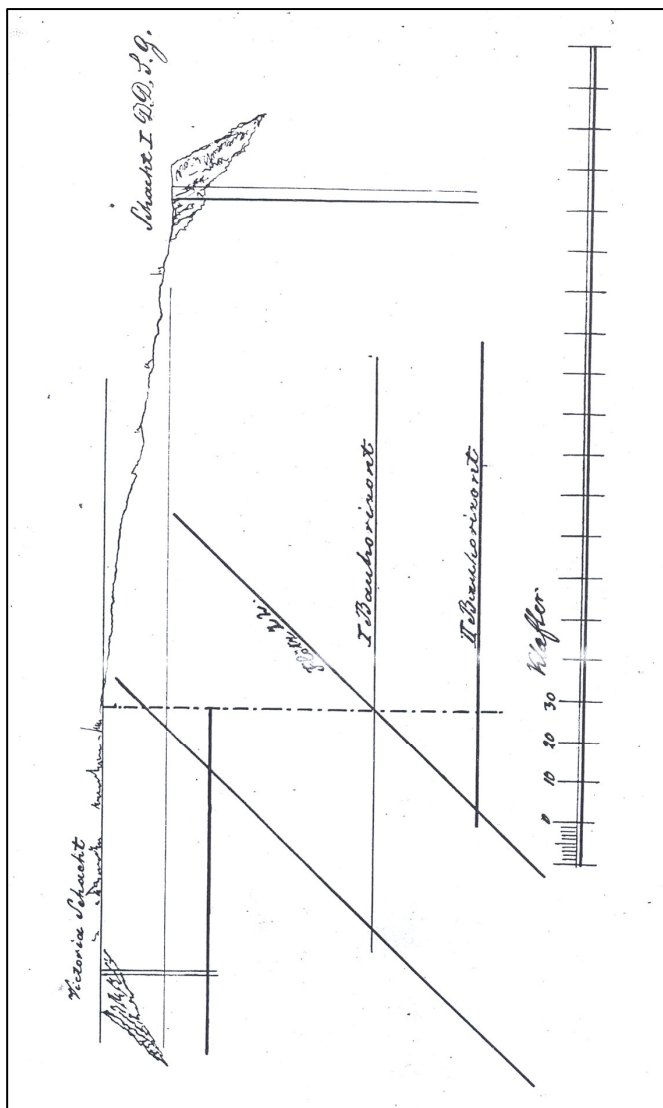
Adományzási okmány.

Ócsászári és apostoli királyi Felsége
nevében a pécsi püspökségnek, ennek meghatalma-
zottja t. i. a „Victoria” című kőfejtőbánya és coaks-
gyártási bécsi társaság helyett az ezt képviselő telfya-
talmi bányai igazgató Pregel Antal pécsi lakos által
1875. évi június 24^{ik} 520. sz. alatt benyújtott adomány-
zási kérvényre, az 1875. évi szeptember hó 20^{ik} befejezett
bányajáras és a budai magy. kir. bányakapitány,
ságnak 1875. évi October 25^{ik} 769. sz. alatt az adomány-
zás megengedhetősége iránt hozott határozata nyo-
mán, a pécsi püspökség saját erdőbirtokán - Hőpau,
hetény közföldben, pécsi járásban, Baranya megyé-
ben eszközölt fekete kőszén tartalmú feltárássra
az ált. b. t. 42. §-szerint a bányateleken való régibt
jogok sérelme nélkül, négy kettős bányamentés
adományoztaték.

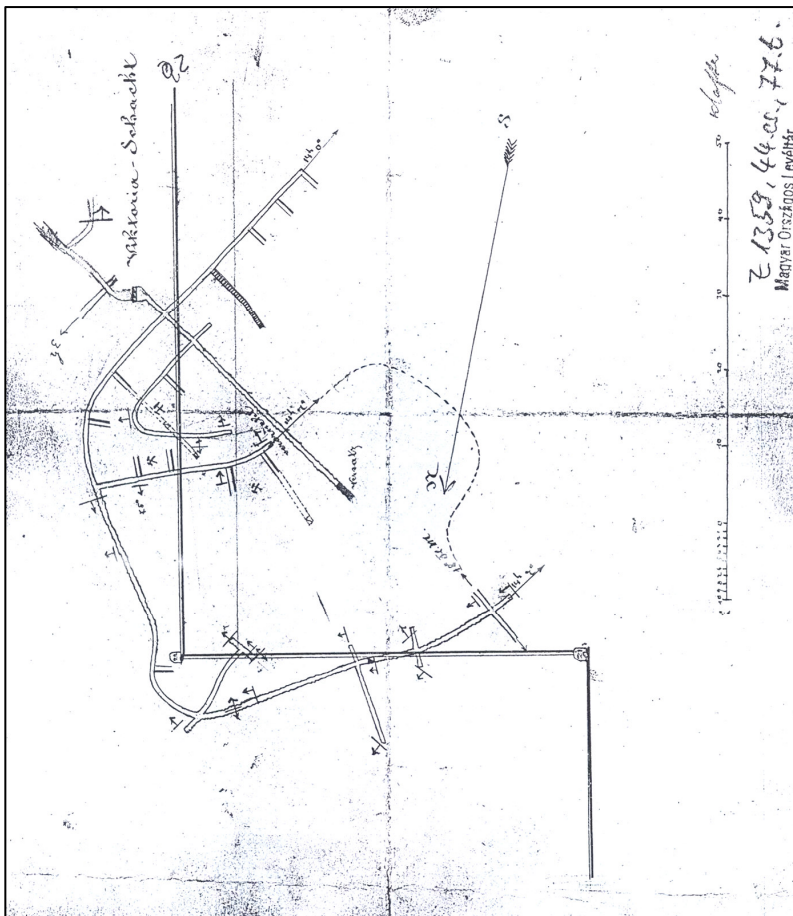
Ezen 3609,31-200 □ méter területi bányatelek
tárpontja létezik: a kutató akna 27,6^{ik} ölében
1. 52342,89 m³/m³ ben / kezdett é. északnyugot felé
hajtott alaptáv 10^{ik} ölében 1. 18964,8 m³/m³ ben: /, kir.
lönösen pedig az I^{ik} sz. kir. szab. dunagőzhajozási
társaság vasasi bányatelekének 19^{ik} számú ha-
tárkövetől red. 23^{ik} 10^{ik} 26^{ik} irányban 1895,27^{ik} m³ nyi-
ra 1. 264610,6 m³/m³ nyi: /, - és ugyanazon banya-
teleknek 18^{ik} számú határkövetől red. 10^{ik} 11^{ik} 28^{ik}
irányban 11797,8 m³ nyi 1. 223742,4 m³/m³ nyi: / távolság,
ra. -

4. ábra. A hosszúhetényi Victoria-bánya Victoria III. bányatelek enge-
délyokirata hivatalos másolatának egy részlete 1872-ből.

(Forrás: MBA archívuma, Pécs).

5. ábra. A hosszúhetényi Victoria bánya léptékkal ellátott vázlatos földtani metszete a Victoria-akna és a vasasi Thommen-akna feltüntetésével.
(Forrás: MOL Z. 1359. cs. 77. b.).

6. ábra. A hosszúhetényi Victoria bánya vágatrendszere 1895-ös állapotban. (Forrás: MOL Z. 1359. cs. 77. b.).

Emlékezés dr. Vastagh Gáborra

HADOBÁS SÁNDOR

2007. március 31-én volt húsz éve annak, hogy elhunyt *dr. Vastagh Gábor* vegyész-mérnök, a kémiai tudományok doktora, a hazai kohászat-történeti kutatások egyik úttörője és kiemelkedő személyisége.

Szakmai életrajza röviden a következőkben foglalható össze: 1899. március 7-én született *Szentendrén*. 1924-ben szerezte oklevelét a *Budapesti Műszaki Egyetemen*, ahol 1926-27-ben tanársegéd az élelmiszerkémiai tanszéken. 1927-től az *Országos Közegészségügyi Intézet* munkatársa, 1948-tól igazgatója, 1958-tól főigazgató-helyettese. 1968-tól az *Országos Gyógyszerészeti Intézet* igazgatója. Kutatási területe a gyógyszeranalitika; munkássága jelentősen hozzájárult a gyógyszerellenőrzés korszerű módszereinek kifejlesztéséhez. Az *MTA Kémiai Albizottságának* és az *Izotóp Munkacsoportnak* az elnöke volt.

A fenti adatok forrása, a *Magyar Életrajzi Lexikon* érthetetlen módon nem szól *dr. Vastagh Gábor* munkásságának egy másik, ugyancsak fontos vonulatáról, a magyarországi kohászat történetének megismertetésében szerzett érdemeiről. Az 1950-es évek végén kapcsolódott be annak a csoportnak a munkájába, amely célul tűzte ki kohászati emlékeink felkutatását, feltárását és dokumentálását. Az 1956-ban alakult, *Kohászati Történeti Bizottság* néven ismertté vált szakembergárda motorja *Kiszely Gyula* volt, aki az ügy számára megnyerte többek között *Nováki Gyula* régészt, *Heckenast Gusztáv* történészt és *Zoltay Endre* kohómérnököt. A kohósalak-leletek analizálásához és a kohászati folyamatok modellezéséhez szükség volt egy tapasztalt vegyészre is – így került a csoportba *dr. Vastagh Gábor*. Több évig tartó együttműködésük

maradandó eredménye az 1968-ban az *Akadémiai Kiadónál* megjelent *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban* című úttörő jelentőségű monográfia, amely a négy szerző szakterülete szerinti fejezetekre (régészeti, történeti, kémiai és kohászati) tagolódik.

Dr. Vastagh Gábor azonban nem csak vegyészként, hanem történészként is maradandót alkotott. Az ásatások felkeltették az érdeklődését a kohászat múltja iránt, ezért önálló történeti és levéltári kutatásokba kezdett. Sorra publikálta hosszabb-rövidebb értekezéseit, amelyek felölelték a hazai vas- és színesfém-kohászat történetét a honfoglalástól a 19. század elejéig. Kitűnő nyelvtudását kamatoztatva alaposan tanulmányozta a jóval előttünk járó külföldi (elsősorban német) szakirodalmat, s az abból leszűrt tanulságokat, ötvözve a hazai tapasztalatokkal, beépítette írásaiba. Különösen érdekelte az ősi kohászati műveletek technológiai folyamata, amelyek megfejtésén, rekonstruálásán sokat fáradozott. Mindemellett régi turistaként még a nyolcvanon túl is fáradhatatlanul járta az észak-magyarországi és a dunántúli erdőket, mezőket újabb kohászati nyomok felfedezésének reményében, vagy csak a már ismert, átkutatott lelőhelyek aktuális állapotának felmérése érdekében. Egyik utolsó technikátörténeti túrája a *Telekes-völgyben* rudabányai geológusok által talált, feltáratlan vasolvasztó-helyre vezetett az 1980-as évek elején, ahová e sorok írójának volt szerencséje elkísérni. Nagy tapasztalatú kutatóként rövid vizsgálódás után megállapította, hogy itt ugyanolyan jellegű koraközépkori kohászat nyomai láthatók a felszínen, mint amilyeneket a közeli *Trizsben*, *Imolán* és *Felsőkelecsényben* két évtizeddel korábban megismertek. A földön szanaszét fűvócső-töredékek és vasércdarabkák hevertek, egy teraszosan kialakított helyen pedig, ahol az egyébként barna erdei talaj nagy területen feketére színeződött, a faszénégető-helyet lehetett sejteni. A felszín alatt valószínűleg bucakemencék rejlenek, elhelyezkedésüket azonban nem lehetett megállapítani. A talált vasérccek színük és egyéb jellemzőik alapján lehettek rudabányaiak, de származhattak a környéken ismert kisebb, mai szemmel nézve jelentéktelen előfordulásokból is. *Dr. Vastagh Gábor* javasolta a lelőhely alaposabb megvizsgálását, mi-

vel hosszú idő után reményt látott újabb értékes kohászati emlékek feltárására az észak-borsodi vasvidéken. E célból később *Albeker Mária* régész (*Országos Műszaki Múzeum, Budapest*) terepbejárás és felmérést végzett a területen, de végül is pénzhiány miatt mind a mai napig nem került sor ásatásra.

Dr. Vastagh Gábor nevét, emlékét szakmai körökben illő tisztelettel őrzik, bár úgy érezzük, hogy a halála óta eltelt húsz évben munkássága kevesebb figyelmet kapott, mint amennyit érdemelt volna. Tanulmányai nélkülözhetetlen forrásaivá váltak az utóbbi két évtizedben is szép eredményeket felmutató hazai kohászattörténeti kutatásoknak. Mivel nehezen hozzáférhető szakfolyóiratokban (elsősorban a *BKL Kohászatban*) láttak napvilágot, az érdeklődők szélesebb köre számára jóformán hozzáférhetetlenek. Ezért a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum (Rudabánya)* munkatársai elhatározták, hogy halálának 20. évfordulója emlékére kötetbe gyűjtik legfontosabb írásait. A tíz értekezést tartalmazó könyv *Tanulmányok a kohászat magyarországi történetéből* címmel a *10. Rudabányai Múzeumi Nap* alkalmából jelent meg az *Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány (Rudabánya)* kiadásában. Tartalma a következő:

Középkori vasolvasztó-hely feltárása Felsőkelecsényben.

Középkori vasolvasztó-kemence Imolán.

Adatok a magyarországi középkori arany- és ezüstkoháshoz.

Régi vaskohászat Jósvafőn.

Ezüstkohászat Rudabányán 1528-ban.

Egy korai magyar nagyolvasztó.

A szokolyahutai vasgyártás története.

A hegyesdi vashámor története.

Egy megmentésre váró kohórom Magyarországon

A szendrői vaskohó.

A tanulmányok után *Kiszely Gyula* itt újraközölt régebbi írása mutatja be *dr. Vastagh Gábor* életét és munkásságát, végül az elmúlt húsz év kohászattörténeti irodalmának válogatott bibliográfiája zárja a kötetet, amely méltó emléket állít a jeles kutatonak.

Szembratovics Sándor szakvéleménye a telkibányai arany- és ezüstabányászatról

Közli: HADOBÁS SÁNDOR

Telkibánya és környéke hajdan jelentős nemesérc-bányászatának (arany, ezüst) újjáélesztésére a 19-20. században többször történt próbálkozás. Különösen megnőtt az érdeklődés a terület ásványkincsei iránt azután, hogy a trianoni békeszerződés következtében történelmi bányavidékeink Csehszlovákiához és Romániához kerültek. Egyfajta kutatási kényszer jelentkezett: a megcsónkított ország területén mindenáron találni kellett új nyersanyag-lelőhelyeket (elsősorban érctelepeket) az elvesztettek legalább részbeni pótlására. A földtani vizsgálatokban – a magántársaságok mellett – sok esetben az állam is részt vállalt, tekintettel arra, hogy alapvető nemzeti érdekről volt szó. Telkibánya vidéke sem maradhatott ki a kutatómunkából, annak ellenére, hogy itt az előző évtizedek ércfeltárási és bányászati kísérletei sorra kudarcot vallottak. Egy magánbánya (amely valóságos termelést nem végzett, csak a bányászati jogosítvánnyal rendelkezett) fordult állami támogatásért, megérezve az ország szorult helyzetéből adódó lehetőséget. A pénzügyminisztérium azonban előbb tudni szeretne volna, milyenek az esélyek a jövőbeni termelést illetően, ezért szakértőt küldött ki a körülmények megvizsgálására. A feladattal Szembratovics Sándor bányamérnököt bízták meg az 1921. március 29-én kelt rendelet útján.

Személyéről annyit tudunk, hogy 1861-ben született egy Baryez nevű településen, de hogy ez hol volt (vagy van), csak találgatni lehet. Az Osztrák-Magyar Monarchiából az Egyesült Államokba bevándorlók Ellis Island-i névjegyzékében több személy szerepel, akik ugyanitt látták meg a napvilágot, és nemzetiségüket ruténnak

(mai nevükön ruszinnak) adják meg. Ennek alapján valószínű, hogy az egykori Galíciában, a mai lengyel vagy ukrán területen kell keresni Baryezt. A Szembratovics név egyébként most is gyakori arrafelé, természetesen más ortográfiával (Sembratowicz).

1883-ban végezte el a selmecebányai Bányászati és Erdészeti Akadémiát, majd négyévi gyakornokoskodás után 1887. október 13-án tette le a bányamérnöki államvizsgát. Selmecebányán helyezkedett el, 1896-ban „m. k. segédmérnök”-ként említi legfontosabb forrásunk.¹ Közben 1890-92-ben tanársegéd volt az akadémia építészeti tanszékén. Később Körmöcbányán találjuk. A Bányászati és Kohászati Lapokból néhány publikációját ismerjük (1895, 1900). A szóban forgó szakvéleményben már nyugállományú bányaigazgatónak mondja magát. Halálának idejét és helyét egyelőre nem sikerült kideríteni. A névazonosság és születési helye (Selmecebánya) alapján az ő fia az a Szembratovics Sándor (1894 – 1974) bányamérnök, akinek nekrológiát a BKL Bányászat 1974. évi 7. számának 503. oldalán olvashatjuk.

Szembratovics alapos munkát végezhetett, mert kutatási jelentését megbízatását követően csak három és fél évvel később, 1924 szeptemberében terjesztette az illetékesek elé. Megállapításai, következtetései első pillantásra is túl optimistának, a realitásokat messze meghaladónak tűnnek – ki tudja, milyen megrendelői igényeknek kívánt ezzel eleget tenni. Tény, hogy ezután sem történt semmi érdemleges a telkibányai bányászat ügyében. A szakemberek előtt ugyanis régóta nyilvánvaló volt, hogy műre való arany- vagy ezüstérc-előfordulás már nincs ott. (Ennek ellenére később, 1945 után, sőt még az 1990-es években is folytak érckutatások a környéken, nem sok eredménnyel.)

Szembratovics kutatási jelentésének egy példánya a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum (Rudabánya) adattárában található. (Az írógéppel készített dokumentum nyilván máshol is fellelhető, például az egykori pénzügyminisztériumi ira-

¹ PAUER János: *A selmecebányai magyar királyi Bányászati és Erdészeti Akadémia története*. Selmecebánya, 1896. – A Szembratovics Sándorra vonatkozó adatok a 119., 256. és 294. oldalon találhatóak.

tok között vagy a Magyar Állami Földtani Intézetben.) A Telkibányával foglalkozó földtani és bányászati szakirodalomban sehol sem említik, így valószínű, hogy nem vált szélesebb körben ismertté. Egyebek mellett ez indokolja a Bányászattörténeti Közlemények hasábjain való megjelentetését. Említett gyengéje („kincstári optimizmusa”) ellenére érdekes olvasmány, s valamennyire mégis csak hozzájárul az „Aranygombos Telkibánya” hajdan volt bányászatának jobb megismeréséhez. Különösen értékesek a bányajárásokról írt tapasztalatai, amelyek fényt vetnek az 1920-as évek elején végzett munkálatokra. A szöveget a mai helyesíráshoz igazítottuk, s ahol szükségesnek mutatkozott, lábjegyzetben vagy szögletes zárójelök között igazítottuk ki a nyilvánvaló hibákat, tévedéseket.

Telkibánya község Abaújmegyében, a gönci járásban, Hidasnémetitől keletnek 15, a Hernád folyótól keleti 7-8 km-re fekszik. A csehszlovák határvonal a községtől 10 km távolságban húzódik.

Mint neve is mutatja, eredetét az egykor virágzó bányászatának köszönheti, amelynek múltja 1341-ig vezethető vissza, midőn Róbert Károly rendeletére a szepesi káptalan Telkibánya határait rendezi, szabályozza. A király „Montana nostra Telukbanyensis”-nek nevezi és azonkívül, mind a káptalan jelentésében, mind a királynak a határszabályozását megerősítő okmányában „Civitas”-nak van jelezve, ahol a „Rector et nobarius noster de monte Telukbánya” vezeti a bányaművelést. Ide vonatkozó történelmi adatokat Wenzel Gusztáv „Magyarország bányászatának kritikai története” című, 1880-ban megjelent művében lehet találni, a 90-93., a 217-218. és a 347-351. oldalakon.

Kétségtelen tehát, hogy a bányászat keletkezése Róbert Károly uralkodásának idejét jóval megelőzte.

A 14. században, különösen Zsigmond király idejében lehetett a bányaművelés itt igen élénk, mert ez időből származó feljegyzéseinkben, melyek a telkibányai református egyház levéltárában őriztetnek, többszörösen tétetik említés igen gazdag arany- és ezüstleletekről.

Hunyadi János kormányzó 1447-i adományozása folytán a Rozgonyi család birtokába került a bánya. Mátyás király 1470-ben a Rozgonyi család birtokára és Telkibányára a királyi jogot is adományozta.

Ezután a bányák gyakran cserélnek gazdát valószínűleg ajándékozás (adományozás) útján a háborúban szerzett érdemekért, vagy egyéb szolgálatokért kitüntetésképpen.

Az 1574-1757 évi időkben a bányauzem szünetel, valószínűleg a háborús viszonyok miatt. Ez időből származó feljegyzéseink nincsenek.²

Mária Terézia 1757-ban a már összeomlott bányáknak megnyitását és üzembe helyezését rendelte el, minek következtében Telkibánya fellendült. Ez időből származó feljegyzéseink szintén igen gazdag arany- és ezüstleletekről emlékeznek meg. Különösen az ezüsttermelés lehetett nagy, s ezért állítottak fel itt az ismeretes Mária Terézia tallérok gyártására egy pénzverdét.³

II. József császár idejében a bányauzemben zavarok állottak be, mely okból az uralkodó a bányászatot beszüntette. Ez az intézkedés valószínűleg összefüggésben áll azzal a nagyarányú bányaszerencsétlenséggel, melyről a telkibányai egyház levéltárában található, s 1799-ből származó templomi jegyzőkönyvben is tétetik említés. E feljegyzés szerint a bányának hiányos biztosítása miatt bekövetkezett omlás folytán 360 ember vesztette életét.⁴

A bécsi kormány 1836-ban a felhagyott bányákat ismét megnyitatta. A bécsi pénzügyminisztériumból származó és a bánya nem régi tulajdonosának, Cselei Herminnek birtokában levő alábbi kimutatás feltünteti az 1846-48-ban termelt arany és ezüst mennyiségét.

² Valójában a *Rákóczi-szabadságharc* idején indult újra a bányászat, és váltakozó intenzitással tartott 1890-ig.

³ Ez minden alapot nélkülöző állítás, *Telkibányán* nem volt pénzverde.

⁴ *Szembratovics* téved: a bányaszerencsétlenség nem *II. József* korában, hanem jóval előbb, még a középkorban történhetett (közvetett adatokból feltételezett éve 1443), s kiváltó oka valószínűleg földrengés volt.

A r a n y						E z ü s t				
Év	M	L	Q	D	gr	M	L	Q	D	kg
1846	-	6	1	1 ¼	110.6	120	4	-	1	60.071
1847	-	5	-	2 ¼	90.0	505	15	1	-	252.263
1848	-	3	2	2 ¼	63.7	1372	3	2	-	686.062

NB. 1 M = Münzpfund (0.5 kg). – 1 L = Loth (17.5 gr). – 1 Q = Quentschen (4.37 gr). – 1 D = Denar (1.1 gr).

Az 1867. évi kiegészítés után a bányák ismét magánkézre kerültek. Megfelelő tőke és szakértelem hiányában azonban rendszeres üzemre berendezkedni nem tudtak.

Még életben levő néhány öreg községi lakos vissza tud emlékezni arra az időre, amikor a múlt század II. felében apáikkal a bányákba jártak, és mint bányamunkások dolgoztak. Ismerik azokat a helyeket, melyeken Kapy⁵ bányatulajdonos idejében a bányaművelés még folyt. Azt mondják, hogy a termelt érceket egy kisebbszerű, primitív berendezésű ércelőkészítő-műbe szállították, ott zúzták, mosták és higannyal kezelték, azután egy olvasztóban olvasztották. Az ércelőkészítő-műnek és az olvasztónak falmaradványai most is láthatók, amelyekből arra lehet következtetni, hogy az ércelőkészítés annyiból állott csupán, miszerint az ércet felzúzták, vízzel és higannyal kezelték, a nyert foncsort azután egy kemencében, melyet olvasztónak neveztek, kiégették. Ezt az eljárást addig alkalmazhatták, míg a bányaművelés a magasabb szinteken, az úgynevezett oxidációs zónában mozgott, mert itt az arany és ezüst termésművelet alakjában fordult elő az ércben.

Amint a bányászattal nagyobb mélységre jutottak, elérték a II., az ún. cementációs zónát, hol a fémek túlnyomóan már mint szulfidok fordulnak elő. Ezekből a fémeket az általuk követett egyszerű eljárással kinyerni már nem tudták, s kénytelenek voltak érceiket a legközelebbi, az aranyidai kincstári kohóba szállítani és ott beváltani.

⁵ Az említett bányatulajdonos neve más forrásokban: *Koppy*.

A Bányászati és Kohászati Lapok 1883. évi számában a 162. oldalon az aranyidai kohóban az 1880 évben beváltott és a selmeci m. kir. vegyelemző hivatal által elemzett érceknek elemzési eredményei között találjuk a telkibányai ércek kémiai alkotórészeit felüntetve:

aranyos ezüst	0.181 % (q-ként 181 gr)
ólom	0.100
réz	0.080
antimon	0.480
arzén	nyom
vas	4.800
mangán	0.430
cink	2.740
agyagföld (Mg O)	1.290
mész	0.210
magnézia	1.430
kén	0.570
oldhatatlan telérközet	72.600
szénsav	1.430
kénsav	3.300
víz	3.400
oxigén és higany	<u>3.939</u> (valószínűleg foncsorítás után)
	100 %

Ferdinand Freiherr Richthofen bécsi geológus 1858-60-ban gyakran megfordult Telkibányán, és az ottani geológiai és bányászati viszonyokat tanulmányozta. Megfigyeléseit a Jahrbuch der K. u. K. Geologischen Reichsanstaltban közölte. Figyelemre érdemes a XI. Jahrgang (1860) 248. oldalán megjelent közleménye. Eszerint abban az időben Telkibányán több ércteléren folyt a bányaművelés, amely teléreken jó ércek fordultak elő, különösen oly pontokon, ahol a telérek egymással találkoztak.

A telérek az Eperjes-Tokaj között elterülő vulkanikus eredetű hegyvonalban lépnek fel piroxénandezitben. Telkibányától délnek egészen Tokajig abban az időben bányászat nem volt, dacára annak, hogy a telkibányai telérnek folytatása megvan. Különösen ki-

emeli Regéc és Erdőbénye környékét. Erdőbényén a Rakottyás egyik árkában több m vastag telér van, ahol grafit és kaolin előfordul. A telér többi anyaga kvarc piritbehintéssel.

Kétséget nem szenved tehát, hogy elődeink a telkibányai bányákat a legrégebb időktől kezdve a múlt század végéig kisebb-nagyobb megszakításokkal művelték. Az akkor életbeléptetett aranyvaluta következtében beállott nagyfokú ezüst-áresés miatt számos magánkézen levő fémbánya [ércbánya] – dacára annak, hogy az állam a válságos helyzetbe jutott bányákat szubvenciókkal támogatta – üzemét megszorítani, majd teljesen beszüntetni volt kénytelen. A telkibányai bányákat is valószínűleg ez a sors érte.

A bányák a legújabb ideig Cselei Hermin budapesti lakos tulajdonát képezték – Román János 1920-ban a bányákat 400.000.– német-birodalmi márkáért és 400.000.– K-ért megvette, mely összeg 1921. év folyamán négy egyenlő részletben lett volna törlesztendő. Ő azonban csak 200.000.– K-t fizetett, és szerződésileg biztosította magának a jogot a megnyitási munkálatok keresztülvitelére. A munkálatok folytatásához és a vételár törlesztéséhez a m. kir. pénzügyminisztériumban benyújtott beadványában állami támogatást kért.

Hogy a bányáról közelebbi tájékoztatás szereztessék, 1921. évi március 29-én kelt 24442 sz. P. M. rendelettel alulírott megbízott, hogy a bányákat helyszíni szemle útján vizsgálja meg, és azokról szakértői véleményes jelentést tegyen.

E megbízatásomnak megfelelően 1921. április 16-18-án a Román által már megnyitott bányarészeket és az egész bányavidéket bejártam.

A nemesérceket tartalmazó telérek az Eperjes-Tokaji vulkanikus hegység déli részében fordulnak elő. Csapásuk 2-3 óra között van nyugati 70-80° dőléssel. A telérek kitöltése kvarc és kaolin, mint alapanyag, melybe a nemesfémek részint igen finom szemű terméshalakban vagy pirithez kötve szulfidok alakjában vannak behintve. A vastagság 1-6 m közt váltakozik.

Általában két telérvonalat állapítható meg, melyek egymástól 400-500 m távolságban húzódnak.⁶ A telérek egymással mellék-

⁶ Az újabb vizsgálatok alapján több telért valószínűsítene a kutatók.

erek által vannak összekapcsolva úgy, hogy helyenként telérhálózatot képeznek. A mellék- és főerek találkozási pontján a kitöltés gazdag. Richthofen szerint a geológiai és települési viszonyok azonosak a kereszthegyi (Nagybánya) viszonyokkal. A magam részéről Telkibánya geológiai, illetőleg telepviszonyait nagyon hasonlóknak találom a selmecebányai aranyos-ezüstben gazdag Grüner-telér viszonyaival.

Az I. telérvonulat az ún. Gyepihegyben⁷ van megnyitva. A hegy keleti oldalán 398 m tengerszint feletti magasságban van telepítve az András táró, melyet túlnyomó részben bejárható állapotban találtam. Deformált piroxénandezitben van kihajtva, helyenként ék- és kalapácmunkával, miből arra lehet következtetni, hogy abból az időből való, amikor a robbantóport még nem ismerték.

A 131 m-ben a vágat harántolja a főtélért, közben kisebb telérágyakon áthaladva. A keresztelési ponton túl is vannak átvágott ercek, ezek azonban csapás szerint feltárva nincsenek.

A főtélér ÉK-i irányban 166 m-re van feltárva, és fejtésre érdemes része 100-200 m hosszban és 1-1.2 m vastagságban a külső-nig teljesen le van fejtve.

A lefejtett részen túl északkeleten 35 méter hosszban egy kaolintömzs is fel van tárva, melynek anyaga porcelángyártásra volna alkalmas.

Az ÉK-i fővájvégbe azonban omlások miatt eljutnom nem sikerült.

A telérnek a táró talpa alá terjedő része is le van fejtve 95 m mélységig. E célból két aknaszerű mélyezéssel hatoltak le, melyek közül az egyik lójárgányú szállításra volt berendezve. Az érceket tehát a mélységből a táró szintjére lójárgány segélyével emelték fel, melynek tere és járgánymaradványai most is megvannak.

A két mélyezés között elterülő részt 3 talpbelnével tárták fel és főtépásztákkal fejtették le. A mélyezés fenekére ugyan lejutottam, de a műveket bejárni levegő hiánya és omlások miatt nem lehetett.

Tovább ÉK-nek András-táró felett mintegy 35-40 m magasságban van Mihály-táró. Ez teljesen be van omolva, s be nem járható. A főtélér itt állítólag jó volt és sok ércet adott.

⁷ Gyepihegy: helyesen Gyepű-hegy.

Kapy bányatulajdonos idejében András és Mihály-táró még üzemben volt a múlt század végéig.

Gyepihegytől K-nek találjuk a Kányahegyet, melynek Ny-i oldalán számos beomlott táró, akna és ezek közelében elterülő hatalmas hányók jelzik, hogy itt egykor intenzív bányászat volt.

A bányaművelés tárgyát itt a II. főtélér és annak mellékerei képezték, melyek azonban gazdagabbak voltak, mint az I. főtélér.

A Zsófia-tárónak nyílása 565 m tengerszint feletti magasságban van. Ottlétemkor kitakarítás alatt volt, s mintegy 700 m hosszban már le is járható, a táró deformált piroxénandezitben van kihajtva. A kitakarítással azonban a telért még nem érték el.

A Kányahegy Ny-i oldalán 548 m tengerszint feletti magasságban találjuk Mária-táró nyílását. Ennek kitakarítása szintén folyamatban volt, s azt mintegy 500-600 m hosszban bejárható állapotban találtam. A táró K-i irányban haladva mintegy 300 m hosszban számos piroxénandezitbe beágyazott erецet harántolva eléri a főtéléreket, melyeket azután ÉK-nek és DK-nek terjedelmes hosszban feltárja. Itt kiterjedt fejtési üregek láthatók, s a telér javarésze ki van szedve. Próbaanyagot csak fekvőn és fedőn talált maradványokból vehettem. A tárás terjedelmét és műveletét megállapítani nem lehetett a nagy omlások miatt.

A táró előtt egy hatalmas hányó van, melynek anyaga a bányából került ki és a vett próbák szerint arannyal és ezüstben oly tartalommal bír, hogy feldolgozásra érdemes.

Innen tovább DK-nek mintegy 2 km távolságban a Kányahegy talpánál, illetőleg a Kánya és Fehérhegy által képezett katlanban találjuk a Veresvíz-táró (Rothwasserstollen) beomlott nyílását 420 m tengerszint feletti magasságban. A táró nyílása előtt elterülő hatalmas hányó, ennek közelében látható falromok és a táró nyílásából kifolyó nagy mennyiségű bányavizek arra emlékeztetnek, hogy itt lehetett a nagykiterjedésű bányászatnak a központja. Veresvíz-táró mint a telkibányai bányászatnak legmélyebb altárója és egyúttal főszállító tárója volt. A legmagasabb ponton levő Zsófia- és a legmélyebb ponton levő Vörösvíz-tárók között a Kányahegy Ny-i oldalán számos beomlott tárónak és aknának nyomai találhatóak. Ezek között különösen feltűnik Jupiter-táró és Jupiter-akna környéke, melyen a bányászok nyomai láthatók.

A Mária-tárho előtti hányótól, melynek anyaga a bányából, a II. főtéletről került ki, továbbá a bányában a Mária-tárho fő-telér fedő- és fekvőmaradványaiból, és végre az András-tárhoi főtelér maradványaiból próbaanyagot vettem, és a budapesti m. kir. főfémjelző-hivatalban próbáltattam meg. A próbaeredmények fel vannak tüntetve a következő tartalomjegyzékben.

Tétel sz.	A megpróbált anyag megnevezése	Fém tartalom gr ⊙ Ⓜ ⊙ tart. 1 g ércben 1 kg ⊙ Ⓜ ércben		Jegyzetek
1.	Mária-tárho előtt talált zúzódérckészlet	26	162	1-6 tételből egy közös arany solutió
2.	Mária-tárhoi hányóból átlag	19		
3.	Mária-tárhoi főtelés, vörös kitöltés	11		
4.	Mária-tárhoi főtelés szürke kitöltés	19		
5.	Mária-tárhoi főtelér hátsó részről vörös	17		
6.	Mária-tárhoi főtelér fekvő és fedő maradványok	20		
7.	András-tárhoi főtelér az akna III. talpbelnéjéből	10	56	7-8. tételből egy közös solutió
8.	András tárhoi fekvő és fedőmaradványok	8		

Budapest, 1921. április 27.

L. Pethe s. k. L. Kémény Schleicher s. k. Szembratovics s. k.

Eszerint a Mária-tárhoi főtéletről származó teléryanag tartalmaz tonnánként átlag:

aranyos ezüstöt 203 gr
melyben a színarany 32.6
a színezüst 170.4.

Az András-tárhoi főtéletről származó anyag tonnánként átlag
aranyos ezüstöt 90 gr
melyben a színarany 5
a színezüst 85.

A Kányahegyben levő főleltár Veresvíz-táró feletti része mintegy 2500 m hosszban teljesen le van fejtve, és annak gazdag része ki van aknázva. A bánya e részében dús ércekre eszerint nem lehet számítani. Valószínűnek tartom azonban, [hogy] őseink a telérnek csak a leggazdagabb részét fejtették le, mert az akkori primitív berendezésekkel és eljárásokkal csak a gazdag érceket tudták feldolgozni, kohósítani és értékesíteni, míg a tömegesebben előfordulni szokott zúzóérceket otthagyták.

Az altáró talpa alá terjedő részeket megnyitni már nem tudták, mert ebben megakadályozta őket a tömegesen előtörő bányavíz. Az András-tárói főtélér eret a táró szintje felett szintén lefejtették, sőt a táró talpa alá is behatoltak, és a telért 95 m mélységig lefejtették. Mélyebbre hatolni a léghiány és költséges szállítási viszonyok miatt szintén nem tudtak. A felső szinteken itt is csak próbák által kimutatott minőségű zúzóérceket lehetne kapni.

A telérnek a mélység felé terjedő része nézetem szerint egy, a telkibányai fővölgyből kiinduló, s már elődeink által megkezdett altáró segélyével lenne megnyitható és művelés alá vehető.

A völgy talpának tengerszint feletti magassága 288 m, s mivel Veresvíz-táró tengerszint feletti magassága 420 m,

$$420 - 288 = 132 \text{ m,}$$

ennélfogva a fővölgyből kihajtandó altáróval, számbavéve annak talpemelkedését is, mintegy 120 m magas fejtési pillérmagasság lenne megnyitható.

Az altáró becslésem szerint kb. 2500 m kivágás után érné el és harántolná a II. főtélért is.

Meg kell itt említenem, hogy az altáró a vulkanikus hegyvonulat jelentékeny részét harántolná, s valószínűleg még eddig ismeretlen társteléreket is megnyitna.

Az előadottakból az alábbi következtetések vonhatók le:

1. Az itt-ott található feljegyzésekből, a tárók számából és a hányók nagyságából arra lehet következtetni, hogy itt évszázadokon át jelentős bányászat folyt, s a bánya több száz munkást foglalkoztatott.

2. Abból, hogy az András-tárói telért a szállító és szellőztető táró alatt 95 m mélységig lefejtették, és ennek lehetővé tételére 2

vakaknát és 3 mélyszintet létesítettek, számbavehető érc-előjövetelekre kell következtetnünk, mert a levegővel, vízzel és a szállítás nehézségeivel való küzdés csak így lehetett rentábilis.

3. Az, hogy egyetlen fiteomlás egyszerre 360 munkás halálát okozhatta, sok munkásra és igen nagy fejtőhelyekre, s ezzel együtt ismét igen gazdag érc-előjövetelekre utal.

4. Ugyancsak a gazdagság mellett szól az a körülmény, hogy a telér fedője és fekvője mentén a szegényebb zúzóérceket hátrahagyták, s csak a dúsabb behintésű érceket termelték.

5. Abból, hogy a termelt ezüstre még pénzverőt is állítottak fel, a nemesfém-előfordulás állandóságára lehet következtetni.

6. Minthogy a múlt század 60-as éveitől a bánya nem volt rendszeresen üzemben tartva, annak elszegényedésére, s főleg arra kell következtetnünk, hogy a megfelelő feltárások elhanyagolása itt is, mint sok más bányánál, végül az üzem folytatását lehetetlenné tette.

Különösen ki kell emelnünk, hogy az előző táblázatban felsorolt fémtartalmak a telér gyengébb részeiből származnak, nevezetesen részben olyanok, melyeket mint a primitív berendezésű feldolgozó üzemekkel haszonnal fel nem dolgozhattak és ezért le nem fejtettek (1. a telér fedő és fekvő részein hátrahagyott telérmaradványokból vett próbák fémtartalmát), részben olyanok, melyeket a dúsabb telérrész fejtése közben kénytelenek voltak termelni, de kisebb fémtartalmuk miatt fel nem dolgozták, hanem mint berendezéseik tökéletesítése után feldolgozásra érdemes zúzóérceket gyűjtögettek. (1. a zúzóérchányók fémtartalmát), s végül részben olyanok, melyeket a dúsércek fejtése közben kénytelenek voltak termelni, de mint „meddőt”, a hányókra szórtak. (1. a Mária-tároi hányó fémtartalmát).

A próbajegyzék szerint a hányóban hátrahagyott András-éri fekvő- és fedőmaradványok fémtartalma métermázsánként \odot [arany] = 0,4 – 0,5 gr, \mathcal{D} [ezüst] = 8 – 10 gr.

A Jupiter-telér fekvő- és fedőmaradványainak métermázsánkénti tartalma \odot = 3 gr, \mathcal{D} = 15 gr. Ez most is megállapítható.

A Mária-táró előtti zúzóérc-hányó fémtartalma \odot = 4 gr, \mathcal{D} = 22 gr.

A Mária-táró előtti meddőhányóé \odot = 3 gr, \mathcal{D} = 16 gr.

Ezen fémtartalmak olyanok, hogy már magukban is virágzó és igen jól jövedelmező bányászat anyagát képezhetik, s vetekedhetnek Nagy-Magyarország legjobb aranybányáinak fémtartalmával, pedig – s ezt különösen hangsúlyozni óhajtjuk – ez a tényleg feldolgozásra került teléryanag fémtartalmánál sokkal szegényebb, melyet akkor, mint feldolgozásra nem érdemest, hátrahagytak.

A két telérvonulat Veresvíz-táró fölött mintegy 2500 – 2500 m csapásmenti hosszban le van fejtve, tehát a telkibányai völgyből már elődeink által megkezdett altárónak kihajtása által összesen mintegy 5000 m hosszú és legalább 120 m magas fejtési köz lenne megnyitható. A telérek fejtésre érdemes vastagsága a felső szinteken 1-6 m között váltakozik. A reális számítás kedvéért azonban az átlagos vastagságot 1.2 m-nek számítva, a fejtmény térfogata:

$5000 \cdot 1.2 \cdot 120 = 720.000 \text{ m}^3$ és 1 m^3 súlyát 20 q-val véve annak súlya $720\,000 \cdot 20 = 14\,400\,000 \text{ q}$, melynek kihozható nemesfém-tartalma az előbb említett próbaeredmények átlagának kb. csak 1/3-át véve (⊙ : 1, ⊔ : 5 gr q-ként)

⊙ = 14 400 kg és

⊔ = 72 000 kg.

Ez a számítás azonban csak arra az esetre vonatkozik, ha a feltárandó köz egész terjedelmében a feltételezett legkisebb fémtartalommal és vastagsággal bír. Tekintettel azonban arra, hogy az előrebocsátott adatokból és a nagykiterjedésű fejtési üregekből bizony következtethetjük, miszerint az általunk felvett 1.2 m vastagság az 5000 m hosszukiterjedésben helyenként sokkal nagyobb is lesz, és a fémtartalom pedig, amennyiben dúsércekre is kell számítani, szintén nagyobb lesz, bátran ki lehet mondani, hogy a jelzett körből kihozható fémmennyiség kerek számban 15000 kg arany és 75000 kg ezüst, annál inkább, mert a felhagyott tárókban jelentékeny mennyiségben visszahagyott és a hányókon található zúzóércek is a kihajtandó altáróra lesznek lezuhinthatók, és a feldolgozás színhegyére olcsón elszállíthatók, és így értékesíthetők.

Ezen óvatos és pusztán gyakorlati alapokon álló számításokra és megfontolásokra támaszkodva ajánlhatom a vállalkozást, amely alkalommal azonban nem hallgathatom el azokat a momentumokat sem, amelyek az itt alapítandó bányászat helyzetét különösen kedvezővé teszik, nevezetesen:

1. Nemcsak a fent említett kb. 120 m pillérmagasság, hanem ez alatt a Hernád nívóját és a talpemelkedést tekintetbe véve további 120 m is olcsó táróbányászattal lesz alávéjható – nem említvén azt, hogy mint a hasonló korú és geológiai képződésű felső-magyarországi ércbányászat telérrendszerének analógiája mutatja, az ércelőjövétel nem csupán az említett két telérre és csapásmenti hosszra fog szorítkozni, hanem igenis joggal feltehető, hogy a bányászat tere sokkal nagyobb területekre fog terjedni az eddig számba vehetőnél.

2. Ugyancsak a rokon selmeci Grüner-teléren szerzett tapasztalataimra támaszkodva állíthatom, hogy az érc-előjövétel gazdagságát, a cementációs zóna tulajdonképpeni zömét a mélyebb szintekben várom.⁸

3. Nem kicsinylendő előny még a nem messze folyó Hernád vize sem, amely az ott felállítandó elektromos erőmű révén a bányászat részére szükséges erő-, és az ugyancsak ott felállítandó nagyszabású ércelőkészítő és feldolgozó mű erő- és vízszükségletét bőven és olcsón szolgáltatná.

Van ezenkívül még számos egyéb momentum, amelynek felemelítése és az egész kérdés-komplexus érdemleges kimerítése a rendelkezésre álló idő keretein kívül esne.

Befejezésül kívánom, hogy azok az intenciók, amelyek az igen tisztelt urakat összehozták, szép gyümölcsöket teremjenek.

Jó szerencsét!

Budapest, 1924. szeptember 13.

Szembratovics Sándor
m. kir. bányaiügyi főtanácsos
ny. bányaiigazgató

⁸ A mélyebb szinteken a mai kutatók is feltételezik színesfém-tartalmú ércek létezését, feltárásuk azonban mindeddig nem sikerült.

Viktor Gyula (1933 – 2007)

HADOBÁS SÁNDOR

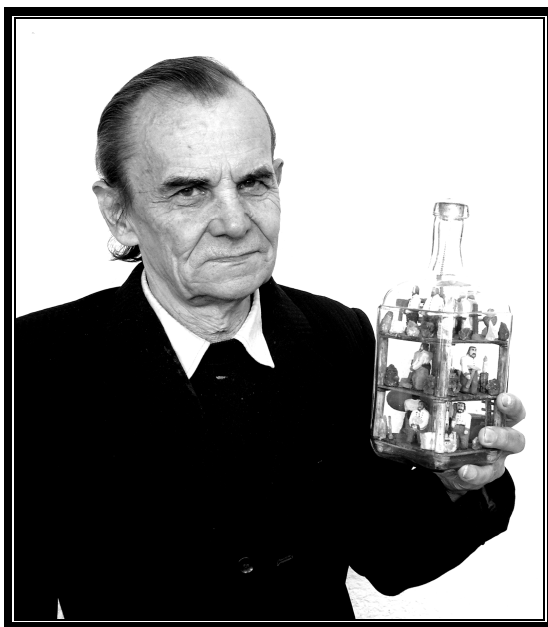
2007. december 17-én súlyos betegség következtében elhunyt *Viktor Gyula* okleveles könyvtáros, *Istvánffy-díjas* néprajzkutató, a bányászati hagyományok gyűjtésének és feldolgozásának országos hírű szakembere.

1933. június 17-én született *Alsótelekesen*, de családjával még gyermekkorában átköltözött a közeli *Rudabányára*, így haláláig itt élt és dolgozott. Szülei: *Viktor József* (eredetileg falusi kovácsmester *Alsótelekesen*, majd 1937-től a rudabányai vasércbánya dolgozója) és *Nemes Erzsébet* háztartásbeli voltak.

Elemi iskolai tanulmányai után a bányászgyerekek korabeli életpályájára készült: *Miskolcon* villanyszerelő szakmát szerzett, és 1949-ben a rudabányai vasércbányánál helyezkedett el. 1954-ben házasságot kötött *Kerepesi Piroskával*. Négy gyermekük született: *Katalin, Gyula, Anett* és *Zita*.

Egy váratlan üzemi baleset és más egészségügyi problémái miatt azonban hamarosan új mederbe terelődött a sorsa: leszázalékolták, ezért csak könnyebb munkát vállalhatott. Mivel feleségével együtt már az 1950-es évek közepén bekapcsolódott a helyi kulturális és közéletbe, 1956-ban a bányász szakszervezeti könyvtár vezetését bízták rá. A következő években folyamatosan képezte magát: leérettségizett, majd előbb főiskolai, később egyetemi szintű könyvtárosi diplomát szerzett *Budapesten*. Kereken negyven évig, 1996-ban történt nyugdíjazásáig állt a nagy múltú és jó hírű rudabányai könyvtár élén. Felesége 1992-ben elhunyt, ő maga 1996-ban súlyos szív műtéten esett át. Ez a két szomorú tény beárnyékolta életének utolsó másfél évtizedét.

Hivatali feladatai mellett az 1950-es évek végén színjátszó-csoportot és irodalmi színpadot szervezett, színházi és egyéb előadásokat rendezett, s ezekben gyakran szereplőként is fellépett. Nagyszínházakba való darabokat is színpadra vitt (*A kőszívű ember fiai*, *Scapin furfangjai* stb.), amelyekhez a díszleteket saját maguk készítették, a jelmezeket pedig a miskolci kölcsönzöből szerezték be. Említést érdemel, hogy a rudabányai színjátszók között kezdődött a később világhírűvé vált citeraművész, *Pribojszky Máttyás* (aki ma már inkább íróként ismert) pályafutása.

Viktor Gyula, kezében általa készített türelemüveg.
(Kovácsné Fendrik Zsuzsa felvétele, 2005. november 17.)

Akkoriban a műkedvelő együttesek színvonalas műsorok híján voltak, ezért *Viktor Gyula* a különböző alkalmakra megpróbált a helyi viszonyokhoz illő forgatókönyveket összeállítani. Így indult meg később kiteljesedő sokoldalú irodalmi és helyismereti-néprajzi munkássága, amely a nevét széles körben ismertté tette.

Első próbálkozásai – rövid hírek, tudósítások a bánya és a település életéből – a *Vasércbányász* című sokszorosított üzemi lapban kerültek közlésre 1963-65-ben. Később a szépirodalommal is megpróbálkozott: elsősorban verseket és – kislányai inspirálására – meséket írt, melyek a megyei és az országos lapokban láttak napvilágot az 1970-es, 80-as években (*Észak-Magyarország, Nők Lapja, Családi Lap, Képes Újság, Kisdobos* stb.)

A helyi bányász hagyományok iránti érdeklődése korán felébredt, s mivel neki is a bányászsors jutott osztályrészül, gyermekkorától alkalma volt megfigyelni szokásaikat, életmódjukat, munkájukat. A látottakat, hallottakat elraktározta emlékezetében, hogy azután felelevenítse és példamutató leírásokban megörökítse azokat. A különböző néprajzi gyűjtőpályázatokon sorra magas elismeréseket kaptak beküldött anyagai, míg végül 1983-ban a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság Istvánffy-díjjal* jutalmazta néprajzkutatói munkásságát. Rendszeres szerzője volt a *Szülőföldünk...* című megyei honismereti kiadványnak, valamint a Budapesten kiadott vállalati újságnak, az *Érc- és Ásványbányásznak*. Ezek mellett más lapokban is megjelentek a bányászattal kapcsolatos néprajzi és művelődéstörténeti írásai. Az 1960-as évek végétől arra is gondot fordított, hogy a lakóhelyére vonatkozó könyveket, tanulmányokat és cikkeket gyűjtse és feldolgozza; több bibliográfiai összeállítás tanúskodik erről.

1987-től 1989-ig – könyvtárvezetői teendői mellett – a rudabányai *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* igazgatója volt.

Viktor Gyulát nem csak kiemelkedő szellemi képességek jellemezték, hanem rendkívüli kezűgyességgel is rendelkezett: intarziákat, fafaragásokat készített, jól rajzolt és festett, olyannyira, hogy írásait sokszor maga illusztrálta. Ilyen irányú tehetségének csúcsát a bányász türelemüveg-készítés jelentette. Ennek a különleges dísz tárgynak a kultusza *Magyarországon* már csaknem feledésbe merült, amikor a rudabányai múzeumban látott régi darab, valamint a szakirodalomban olvasottak hatására 1982-ben megpróbálkozott egy türelemüveget „előállítani”. A kísérlet nagyszerűen sikerült, ezután sorra születtek az újabb és újabb, változatos formájú és tartalmú üvegek, amelyeket a hazai és főként a külföldi

gyűjtők mindenfelé eljuttattak. Hamarosan európai hírnévre tett szert ezzel a tevékenységével. Huszönöt év alatt több száz üveg került ki a kezeiből. Sok hazai és külföldi múzeum, valamint számtalan magángyűjtemény őrzi palackba zárt alkotásait. A németországi *Dinkslagenben* állandó kiállításon láthatók művei. Könyvekben, folyóiratokban, újságokban is gyakran írtak róluk.

Viktor Gyula sokirányú, színvonalas munkásságával hírnevet szerzett nem csak magának, hanem szeretett lakóhelyének is. Évtizedeken keresztül az egyedüli krónikása volt a rudabányai bányász hagyományoknak, amelyek nélküle már régen a feledés homályába veszttek volna. Ezt a feladatot belső indíttatásból, önzetlenül, mindenfajta segítség, támogatás nélkül végezte. Sajnos az efféle tevékenység a vidéki, s különösen a bányatelepi környezetben nem keltett különösebb figyelmet, így szűkebb pátriájában ő sem részesült olyan megbecsülésben, amilyen kijárt volna neki. Utolsó éveit visszavonultan, egyedül, betegségekkel küszködve volt kénytelen leélni. Ilyen körülmények között már nem volt kedve és lehetősége rendszeres alkotómunkát kifejtetni – ki tudja, mit vitt magával a túlvilágra...

Viktor Gyula hamvait 2007. november 21-én helyezték örök nyugalomra a rudabányai katolikus temetőben. Emléke sokáig fog élni mindazokban, akik ismerték és tisztelték, nyomtatásban megjelent munkái és az ország különböző múzeumaiban, tudományos intézményeiben őrzött kéziratok pedig örökre fenntartják a nevét.

Viktor Gyula nyomtatásban megjelent fontosabb munkái

Szén és ember. Válogatás a bányászköltészetből. Gyűjtötte és válogatta *Viktor Gyula*. Tatabánya, 1973. 103 old.

Étkezési szokások a rudabányai vasércbányában. = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén*, 5. Miskolc, 1983. 25-27. old. 1 kép.

Miről regélnek a rudabányai erdők nevei? = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén*, 6. Miskolc, 1983. 22-25. old. 1 kép, 6 ábra.

Május elsejék Rudabányán. = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén* 7. Miskolc, 1984. 34-36. old. 2 kép.

- Negyven éve történt... Rudabányai visszaemlékezések 1944-45-ről.*
Gyűjt.: Viktor Gyula. Rudabánya, 1984. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, 46 old. (ÉÁB Múzeumi Füzetek 14.)
- Rudabánya a Bányászati és Kohászati Lapok tükrében. Repertórium. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 1985. 11. sz. 785-787. p.
- Murvy László élete és munkássága. 1918-1984.* Rudabánya 1985, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, 33 old., 8 melléklet. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 15.)
- Honismereti kör alakult Rudabányán. = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén* 8. Miskolc, 1985. 90. old.
- Több száz olvasó – író-olvasó találkozók. 100. éves a rudabányai Munkáskönyvtár. = *Érc- és Ásványbányászat*, 1. évf. 1986. 9. sz. 2. old.
- A bányászok védőszentjének kultusza Rudabányán. = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén*, 8. Miskolc, 1986. 50-52. old.
- Százéves a rudabányai munkáskönyvtár. = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén* 9. Miskolc, 1986. 46-48. old.
- Bányamanó, bányaréim. = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén* 10. Miskolc, 1987. 50-51. old. (Bányászhiedelmek.)
- Gvadányi József és költőtársai. = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén* 11. Miskolc, 1987. 37-39. old. 1 kép.
- Bányász múltunk emlékei. = *Érc- és Ásványbányászat*, 3. évf. 1988. 11. sz. 4. old. 1 kép.
- Ásványok a népi szóhasználatban. = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén*, 12. Miskolc, 1988. 68-69. old. (Rudabányán.)
- A rudabányai Érc- és Ásványbányászati Múzeum kiállításai. = *Bányászati és Kohászati Lapok - Bányászat*, 122. évf. 1989. 2. sz. 116. old.
- Honismereti tábor Rudabányán. = *Érc- és Ásványbányászat*, 4. évf. 1989. 8. sz. 4. old. 1 kép.
- Emlékezés a „Vasércbányász”-ra. = *Érc- és Ásványbányászat*, 4. évf. 1989. 12. sz. 2. old. (A rudabányai vasércbánya sokszorosított üzemi lapja 1963-65-ben.)
- Középkori bányászszerszámok. = *Érc- és Ásványbányászat*, 4. évf. 1989. 12. sz. 3. old. 1 kép. (A rudabányai múzeumban.)
- Varázslatos ásványvilág. A Rudabányai Érc- és Ásványbányászati Múzeumban. = *Érc- és Ásványbányászat*, 4. évf. 1989. 4. sz. 2. old.

- A bányászat néprajza Rudabányán és környékén. = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén*, 14. Miskolc, 1990. 26-28. old. 2 kép.
- Bányahelynevek Rudabányán. = *Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén*, 15. Miskolc, 1990. 31-32. old. 1 kép.
- Bányamanó, bányarémm... = *Érc- és Ásványbányászat*, 5. évf. 1990. 7. sz. 4. old.
- Ásványok a rudabányai néphitben. = *Érc- és Ásványbányászat*, 6. évf. 1991. 3. sz. 4. old. 1 kép.
- Bányász türelemüvegek készítése Rudabányán. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 124. évf. 1991. 7-8. sz. 431-433. old.
- Bergmannische Gedulflaschen aus Rudabánya. (Übersetzung und Einführung von O. Fitz). = *Res Montanarum*, Leoben (Ausztria), 1993. No. 6. 24-27. p.
- Gvadányi József. *Bibliográfia*. (Társszerző: Hadobás Sándor.) Rudabánya, 2000. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, 52 old. 8 ábra. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 21.)
- A rudabányai Gvadányi-szobor története. = *Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei I.* Rudabánya, 2004. 64-68. old. 1 kép.
- Görgő Tibor bányaorvos-költő. = *Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei I.* Rudabánya, 2004. 59-63. old. 1 kép.

Viktor Gyula fontosabb kéziratai*

- Az író-generális. *Gvadányi József élete*. Rudabánya, 1975. 116 old.
- Gróf Gvadányi József és családja Rudabányán. Rudabánya, 1975. 29 old.
- Kérges a tenyerünk, de lelkiünk.. A rudabányai bányászok hitvilága és szokásai*. Rudabánya, 1976.
- Rudabánya helynevei*. Rudabánya, 1977. 140 old. Képekkel.
- Rudabányai bányászszerszámok és -eszközök*. Rudabánya, 1978. 88 old.
- A rudabányai ércbányászok szaknyelvének szókincse*. Rudabánya, 1979.

* *Viktor Gyula* néprajzi gyűjtéseinek és feldolgozásainak kéziratai a *Néprajzi Múzeum* (Budapest), a *Herman Ottó Múzeum* (Miskolc) és a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum* (Rudabánya) adattáraiban található meg.

- Hospes bányászok Rudabányán.* Rudabánya, 1980. 152 old., 26 kép, 13 melléklet.
- Buléner bányászok Rudabányán.* Rudabánya, 1980. 72 old.
- Rudabánya felszabadulása. (Hadiüzemtől az államosításig.)* Rudabánya, 1981. 160 old.
- Rudabányai csevegések. (Emlékképek a nagyüzemi vasércbányászat százéves történetéből.)* Rudabánya, 1982. 137 old.
- Jeles napok Rudabányán.* Rudabánya, 1983. 263 old.
- A karácsonyi ünnepkör Rudabányán.* Rudabánya, 1984. 90 old.
- Természetfölötti erővel rendelkező lények Rudabányán.* Rudabánya, 1984. 184 old.
- Rudabánya bányanevei.* Rudabánya, 1984. 71 old.
- Rudabánya történeti és művészeti emlékei.* Rudabánya, 1984. 81 old., 20 kép.
- Dr. Görgő Tibor bányorvos és költő élete és munkássága.* Rudabánya, 1987. 68 old. Mellékletekkel.
- Rudabánya irodalma. (Társszerző: Hadobás Sándor.)* Rudabánya, 1999. 230 old.

Néhány írás Viktor Gyuláról

- BENEDEK Miklós: A rudabányai amatőr helytörténész. Viktor Gyula Istvánffy-díjas. = *Észak-Magyarország*, 39. évf. 1983. október 8. 4. p.
- LOVÁSZ Aladárné: Rudabányán is készül bányász türelem-üveg. = *Déli Hírlap*, Miskolc, 1984. febr. 2.
- Ércbánya palackban. = *Észak-Magyarország*, 40. évf. 1984. júl. 12.
- F. Z.: A hobbi könyvtáros. = *Borsodi Bányász*, 28. évf. 41. sz. 1985. okt. 10. 4. old. 1 kép.
- KOVÁCSNÉ FENDRIK Zsuzsa: Viktor Gyula bányász türelemüvegei. = *Érc- és Ásványbányász*, 5. évf. 1990. 12. sz. 4. old. 2
- BENKE István – HUBER, Peter: *Palackba zárt bányászat – Bergmännische Geduldflaschen.* Zalaegerszeg, 2006. 51., 105. old.

Búcsú Barcsák Jánostól

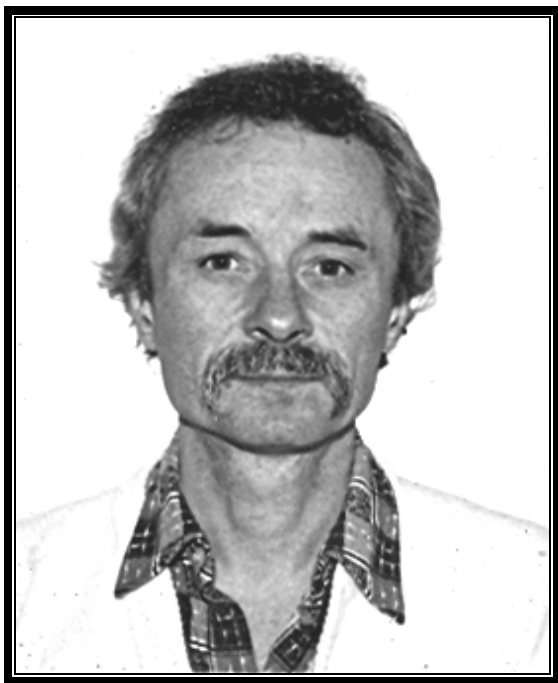
HADOBÁS SÁNDOR

2007. november 6-án tragikus körülmények között elhunyt *Barcsák János*, a rudabányai *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum* (2006-ig *Érc- és Ásványbányászati Múzeum*) munkatársa.

Nagymúltú, tekintélyes értelmiségi családból származott, melynek fiúi ágon ő volt az utolsó sarja. 1954. augusztus 6-án született a *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Szendrőn*. Szülei pedagógusok voltak; az egész *Bódva-völgyben* nagy tiszteletnek örvendtek, s pályafutásuk befejezése után sok évtizeddel is tisztelettel emlékeznek rájuk. Édesapja *Amerikában* született, de *Disznóshorvátton* (a mai *Izsófalván*) nőtt fel, ahol a család a 19. század közepén atyafiságba került a község neves fiával, *Izsó Miklós* szobrászművésszel is. De a távolabbi rokonságba tartozik például *Igó Aladár*, a szlovákiai *Hanván* élő híres fafaragó-művész is. Édesanyja, *Lovász Erzsébet Égerszögön* született egy néptanító leányaként.

Gyermekkoráról keveset és nem szívesen beszélt. De a *Bódva* folyócskát, amelynek partján felnőtt, és vizénél sokat játszadozott, életre szóló élményeként emlegette. Egykori szendrői tanáraitól, iskolatársairól, barátairól és ismerőseiről több évtized távolából is mindig a legnagyobb tisztelettel és szeretettel emlékezett meg.

Általános iskolai tanulmányait *Szendrőn* végezte, majd *Sáropatakon* érettségizett 1972-ben. Életútja ezután nem úgy alakult, ahogy szeretne volna. Ennek ellenére nem volt megkeseredett ember, derűs beletörődéssel tette túl magát a legnehezebb élethelyzeteken is. Öszinteségével, egyenes jellemével, nemes emberségével, segítőkészségével, humorával és sok más pozitív jellemvonásával kivívta környezetét, munkatársait megbecsülését és szeretetét, kivétel nélkül mindenütt, ahol csak tevékenykedett.

Ifjúkori szenvedélye az akkor divatos beatzene volt – autodidakta módon kiváló gitárossá képezte magát, és a gimnáziumi évek alatt, majd utána még jónéhány évig iskolatársaival, szintén tragikus körülmények között elhunyt Zoltán öccsével, illetve rudabányai barátaival hosszabb-rövidebb életű zenekarokat is alapított. Rendszeresen szerepeltek a környező települések báljain és más rendezvényein, s ilymódon nagy népszerűsége és ismertségre tett szert. Az akkori fiatalok már meglelt emberként még napjainkban is jó szívvel emlegetik őt és a többieket... A zene iránti rajongása élete végéig elkísérte, s ha ideje és kedve engedte, elő-elővette gitárját, eljátszott néhányat a régi dalok közül.

Gyermekkori vágya volt, hogy vadászpilóta lehessen – érettségi után jelentkezett is repülősnek, s már minden felvételi vizsgán túljutott, amikor egy apró egészségügyi probléma miatt felvételi kérelmét mégis elutasították. A kudarc kedvét szegte, ezért nem

próbálkozott más irányban felsőfokú tanulmányokat folytatni, bár lehetősége nyílt volna rá. Inkább munkát vállalt, s a következő két évtizedben miskolci iparvállalatoknál dolgozott különböző beosztásokban, legtovább az *Észak-Magyarországi Állami Építőipari Vállalatnál*. Közben katonai szolgálatot teljesített, harckocsivezető volt *Tatán*. Ennek később nagy hasznát vette, mert a *Diósgyőri Gépgyárban*, ahol mintegy 7 évig tevékenykedett, a hadianyaggyártó üzemben az új harci eszközök kipróbálása, belövése, beállítása lett a feladata. De volt az üzem ifjúsági klubjának a vezetője is az 1980-as évek végén, s e munkája során közelebbi kapcsolatba került a korabeli művészeti élet, elsősorban a könnyűzene számos kiválóságával. A gyári évek meghatározó szerepet játszottak életében, olyannyira, hogy egykori kollégáival utolsó percéig ápolta a barátságot, tartotta a kapcsolatot.

A rendszerváltozás után azonban sorsa rosszra fordult: megszűnt a miskolci gyár, amely kenyeret adott számára. Munkanélkülivé vált, évekig segélyekből és alkalmi munkákból tartotta el magát. Minden igyekezete ellenére sem tudott tisztességes jövedelmet biztosító álláshoz jutni. Ebből a nehéz helyzetből egy véletlen találkozás emelte ki, amelynek köszönhetően 1999 februárjától egészen haláláig ifjúságának egyik kedves helyszínén, *Rudabányán* dolgozott az *Érc- és Ásványbányászati Múzeumban*. Hamar elsajátította a szükséges ismereteket, és évről évre hasznosabban segítette az intézmény tevékenységét. Nem túlzás azt állítani, hogy nélkülözhetetlen tagjává vált a múzeumi kollektívának, de barátságos egyénisége, segítőkészsége és vidám természete miatt egész *Rudabánya* hamar megkedvelte és becsülte őt. A gépkocsivezetéstől a restauráláson át a látogatók fogadásáig bármilyen technikai vagy szervezési jellegű feladatot rá lehetett bízni, s azt gyorsan, megbízhatóan és nagy odaadással teljesítette. Különösen értékes munkát végzett a 2006. évi múzeum-átalakítás során, amikor is kötelességét és munkaidejét messze meghaladó módon vette ki részét a feladatok sokaságából. Kitűnő kapcsolatteremtő-képessége és kiterjedt ismeretsége számtalan esetben bizonyult hasznosnak. Ismerték és kedvelték azokban a hazai és szlovákiai múzeumokban és más intézményekben is, ahol munkaköri feladatainak végzése közben gyakran megfordult.

E búcsúsorok íróját kilenc éven át mindennapos munkakapcsolat fűzte az elhunythoz. Sok időt töltöttünk együtt, főleg gépkocsiban utazva. Megtisztelt a bizalmával, mesélt a múltjáról, beavatott életének rejtettebb dimenzióiba is. Ez talán feljogosít arra, hogy a reá való emlékezést személyesebb hangvételen fejezzem be.

János barátunk jobb sorsot érdemelt volna. Ehhez megvolt benne minden képesség és tehetség, de valahogy nem sikerült kitörnie abból a lelki béklyóból, ami őt korán gúzsba kötötte, és gátolta az emberi kiteljesedésben. Folyton szeretetre, megértésre és nyugalomra vágyott, de ezekből az áldásokból csak ritkán részesült a sors által rövidere szabott életében. Családjá nem lévén, a benne lakozó tengernyi jót másokra pazarolta úgy, hogy önzetlenül segített mindenkín, aki számított rá, örömmel vállalta a kellemetlen feladatokat is. Ahol megjelent, oda vidámság költözött, a legfagyosabb pillanatokban is mosolyt tudott fakasztani az arcokra.

Drága kollégánk emlékét sokáig fogják őrizni szívükben mindazok, akik ismerték *Szendrőtől Miskolcon* át *Rudabányáig*. Értelmetlen, korai halála fájdalmas veszteség a múzeumnak, a barátoknak és az ismerősöknek egyaránt, s arra figyelmeztet: legyünk nagyobb megértéssel és szeretettel egymás iránt.

Barcsák Jánost nagyszámú gyászoló részvéte mellett 2007. november 17-én búcsúztattuk a szendrői katolikus temető ravatalozójában. A háttérben halkán csörgedezett gyermekkorának kedves folyója, a *Bódva*. Mintha őt siratta volna...

Hamvait november 23-án helyezték örök nyugalomra a miskolci *Deszka-temető* családi sírboltjában.

Megrendült szívvel mondok bányászköszöntéssel utolsó

Jó szerencsét!

Reprezentatív könyv a selmeci kamaragrófok portréiról

ČELKOVÁ, Mária – ČELKO, Mikuláš – GRAUS, Igor:
Portréty komorských grófov a osobností baníctva a hutníctva na území Slovenska v 17.–19. storočí. – Porträts der Kammergrafen und Persönlichkeiten der Berg- und Hüttenwesens auf dem Gebiet der Slowakei im 17. bis 19. Jahrhundert. Banská Agentúra – Zväz hutníctva, ŕažobného priemyslu a geológie Slovenskej republiky.
Košice, 2007. 192 old., színes és fekete-fehér illusztrációkkal.
(A könyv teljes szövege kétnyelvű, szlovák és német.)

DR. PANDULA ATTILA CSc.

Jelentős, *interdiszciplináris* jellegű (művészettörténeti-, bányászattörténeti-, történelmi segédtudományi stb.) kötet, forráskiadás.

A könyvhöz *PhDr. Labuda, Jozef CSc.*, a *Slovenské banské múzeum – Szlovák Bányászati Múzeum (Banská Štiavnica – Selmecebánya)* igazgatója írt tartalmas előszót. Az egyik szerző, *Čelko, Mikuláš* a selmecebányai *Bányakamaragrófi Hivatal* történetét tekinti át, kitérve annak jog- és gazdaságtörténeti vonatkozásaira is. A középkori előzményekből kiindulva taglalja e sajátos szervezetet, annak fejlődését, fokozatos differenciálódását. Ír az *Alsó-Magyarországi Bányakamara* sajátos szerepéről, a 16. és 18. századi magyar rendi mozgalmak, függetlenségi harcok idején. Érinti azt a kérdést, hogy ez az intézmény miért „székel” *Selmecebányán*.

Taglalja a *Magyar Kamarához*, illetve a *Bécsi Udvari Kamarához* fűződő viszonyt, annak változásait, az egyes hivatalok közötti alá- és fölérendeltségi viszonyt stb. Áttekintést kapunk az „utód” intézményekről: *K. k. Niederungarische Berg-, Forst- und Güterdirektion, Magyar Királyi Főbányaiigazgatóság (Königliche Unga-*

rische Ober Bergdirektion). Olvashatunk e szervezet folyamatos fejlődéséről. Végül ír a térség bányászatának, bányászati szervezeteinek és a fennmaradt történeti forrásanyagának helyzetéről az 1918 utáni időszakban.

A kötet anyagának gerincét *Mgr. Čelková, Mária* művészettörténész írta (*Slovenské banské múzeum – Szlovák Bányászati Múzeum, Banská Štiavnica – Selmechánya*). Ő már hosszú ideje foglalkozik a vonatkozó, egyedülálló történeti ikonográfiai anyaggal.

Részletesen ismerteti a selmechányai portrégyűjtemény kialakulását, történetét. Ennek az anyagcsoportnak legfontosabb része 51 történeti portré (olajfestmény), amelyek a fő- és (al-) bányakamara-grófokat-, illetve más jelentős személyiségeket ábrázolnak a bányaügy, a kohászat, illetve a bányászati oktatás területéről. A szerző igyekszik felvázolni ennek a kiemelt történeti forráscsoportnak a helyét az Európa különböző országaiban található hasonló gyűjtemények között. Minden túlzás nélkül hangsúlyozható, hogy *Selmechányán* őrzik a legjelentősebb ilyen karakterű gyűjteményt.

A jelenlegi kollekció a múzeum anyagában 58 történeti festmény, 25 grafikai portré, 3 kő epitáfium, 2 relief, 10 szobrászati emlék, 5 érem, 2 pipafejen fennmaradt portré, 25 korabeli történeti fénykép.

Čelková ír a selmechányi *Főkamaragrófi Hivatalról*, illetve a *Kamarai Udvarról* (*Kammerhoff*), *Selmechánya* meghatározó jellegű műemléképületéről s ennek jelentőségéről, a gyűjtemények ottani elhelyezéséről. Ír az épületcsoport sokszori átalakításáról, a közreműködő (tervező) művészekről, mint pl. *Julio Ferrari* és *Pietro Ferrabosco*. Olvashatunk az épületegyüttes modern kori restaurálásáról, majd múzeummá alakításáról is.

A *Bányakamara* épületében régóta őrizték a bányaügy vezetőiről készült, folyamatosan gyarapodó reprezentatív arcképsorozatot, amelyről pl. már *Virosil, Johann* 1822-es leírásából is tájékozódhatunk. A források alapján megállapítható, hogy ez a sorozat eredetileg 20 képből állt. Később, különféle átszervezések, megszüntetések stb. során, a 19. század második felében még 31 kép került a gyűjteménybe.

A direkt bányászati ikonográfiai anyagon túl, a reprezentatív sorozatban megtalálhatók a *Habsburg család*, illetve rokonság egyes tagjainak ábrázolásai is, pl. az uralkodópár, *Mária Terézia* és *Lotharingiai Ferenc* 1751-es látogatása kapcsán készült képek. A sorozatban szerepelnek a *Bécsi Udvari Kamara* egyes vezető személyiségei (pl. gróf *Königsegg*, *Ferdinand Karl*, a bécsi *Bányászati- és Éremügyi Kamara* (*Wiener Hofkammer für Berg- und Münzwesen*) elnöke. Megjelennek szomolnoki és gölnicbányai bányászati vezetők is (pl. báró *Moltz*, *Georg Ernest*). A sorozatot igen jól egészítik ki a *Selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia* rektorairól, professzorairól stb. készült festmények (pl. *Pöschl-Schemnitzer*, *Eduard*).

Az ábrázolt személyek sorában megemlíthetők pl. *Wendenstein, Johann* (főkamaragróf: 1624–1628), báró *Ioanelli János András* (főkamaragróf: 1663–1673), báró *Thavonat, Ludwig Albert* (főkamaragróf: 1693–1717), báró *Mitrovszky, Johann Nepomuk* (főkamaragróf: 1735–1747), *Zipser Mátyás* (egyes bányák élén álló előljáró: 1749–1768), báró *Drevenyák Ferenc Xavér* (főkamaragróf: 1816–1818), *Schweitzer Gábor Miklós* (rektor: 1834–1845) stb.

A szerző, részben a selmecbányai sorozat alapján, művészettörténeti elemzést ad a portréfestészetéről (a 17. század elejétől 1918-ig terjedő időszak vonatkozásában).

Ezután részletesen leírja, bemutatja valamennyi, a gyűjteményben szereplő festményt, grafikai ábrázolást stb., kitérve az ábrázolt személyek archontológiai, szakmai, életrajzi stb. adataira. Megjegyzendő, hogy egyesekről több, különféle időszakokban készült ábrázolás is van *Selmecbányán*. A kötetben olvashatunk a közölt képeket alkotó művészekről is.

A könyv szerzői ugyan nem oldják meg – nem is tekintik, érthetően, feladatuknak – az alábbi problémákat, de a közölt történeti ikonográfiai anyag egy sor, a magyar bányászattörténetben eddig sajnos nem érintett témára világít rá, s ehhez ad kiváló forrásanyagot.

Abból indulok ki, hogy a korabeli gyakorlatnak megfelelően e többségükben művészettörténeti szempontból is kvalitásos ábrázolások nyilvánvalóan a „valóságot” mutatják be az utókornak. A

rajtuk megjelenő személyek az esetek egy részében talán kissé idealizáltak, ruházatuk, annak részletei, fegyvereik, inszigniaik, kitüntetések, a környezet bemutatása viszont a valóságot tükröző *hiteles* ábrázolás. (Ezért is van e portréknak kiemelt forrásértéke.)

Az alsó-magyarországi bányavidék élén álló főkamaragróf egyes időszakokban katonai vezetőnek is számított. Feltehetően ezért támaszkodik jobbjával marsallbotra (parancsnoki botra) a páncélt és parancsnoki szalagot viselő báró *Ioanelli János András*, aki 1664-ben *Lévánál* személyesen is vitézül harcolt a törökök ellen.

Megoldatlan kérdés, hogy mit keres pl. hangsúlyozott formában a bányászati vezetők, de adott esetben alsóbb tisztviselők ábrázolásain is a *kutlas* (cutlas)? Ez már igen korán megjelenik a tárgyalt képanyagon. Pl. 300 évvel ezelőtt báró *Hellenbach, Johann Gottfried* esetében. De ilyen díszfegyver látható pl. *Kempf Ignác, Zipser Máttyás* és gróf *Colloredo József* ábrázolásain, melyek különféle időszakokban készültek.

Rendkívül érdekesek ezek az ábrázolások a magyar bányászviselések (egyenruhák) története szempontjából is. Erről az oldalról vizsgálva az emlékcsoportot szintén sajátos eredményre juthatunk.

Így például mi lehet az oka annak, hogy egyes – különböző időszakokban készült – ábrázolásokon a megjelenített személyek a császári–királyi hadsereg tábornoki, ezredesi egyenruháihoz nagyon nagy mértékben hasonlító ruhákban kerültek ábrázolásra, amelyeken (nyilvánvalóan hivatali beosztásuknak megfelelően) a rendfokozati jelzések is jól láthatóak? (Például báró *Mayern, Carl Theobald* [főkamaragróf: 1747–1749], *Kempf Ignác* [főkamaragróf: 1750–1751], *Amon* körmöcbányai polgár és várgondnok [a 18. század utolsó harmada]). Azzal végképp nem tudok mit kezdeni, hogy *Moltz, Georg Ernest*, kiváló szakíró és bányászati szakember, aki pl. *Szomolnokon* működött, miért van nehézlovas – vértés – tábornoknak (ezredesnek) öltöztetve? Még a rendfokozatának megfelelő vértezetet is megjelenítették a festményen! Egyébként nagyon valószínű, hogy *Moltz* még katona sem volt...

Egyes megjelenített előljárók a korabeli férfidivatnak megfelelő ruhákban, tőrkarddal kerültek megörökítésre („divatos úrfiúk”), pl. gróf *Stampfer, Johann Gottlieb* (főkamaragróf: 1765–1774), báró *Mitrovszky Károly* (főkamaragróf: 1774–1777; 1790–1798).

Egyes személyek ugyanezidőtájt pedig magyar főnemesi-nemesi díszöltözeteket hordanak a képeken: pl. *báró Fischer János* szomolnoki adminisztrátor (1750), *Rupprecht, Anton Leopold* professzor a *Bányászati- és Erdészeti Akadémián*, 1790. körül.

Megint más, a sorozatban szereplő személyiségek a korabeli vezető állami hivatalnokai – vagy ahhoz nagyon hasonlító – egyenruhában kerültek megörökítésre, amelynek semmilyen bányászati jellege, részlete nincs (pl. *báró Schluga Ignác*, főkamagróf: 1810–1816).

A 18. század utolsó harmadától – párhuzamosan – megjelenik egy nyilvánvalóan már rendszeresített jellegű bányász egyenruha (díszruha), a különböző ábrázolásokon a megjelenített személy beosztásának, rangjának megfelelő (rang)jelzésekkel, díszítmennyekkel (pl. *gróf Colloredo József*, főkamagróf: 1778–1790, *gróf Vrbna Rudolf*, titkos tanácsos a *Bécsi Udvari Kamaránál* [bányaügy, éremverés], kamarai alelnök: 1801–1804, *Deschan Gottfried*, szomolnoki inspektor: 1805 körül).

Báró Drevenyák Ferenc Xavér (főkamagróf: 1816–1818) egyik arcképén – ugyanebben az időszakban – szokatlan bányászjellegű („tábornoki”) uniformisban van lefestve: fekete egyenruha, magas arany állógallérral, arany díszítésű („rangjelzéses”) mandzsettákkal, díszes arany vállapokkal, az utóbbiakon vállrojtok; arany korona alatt ezüst keresztbe fektetett ék és kalapács; középen fekete osztott vállap; hatosztatú díszes arany öv, nagyméretű ezüst csattal, ezen arany kétféjű sasos címer.

Különösnek tűnhet az is, hogy ezeken az ábrázolásokon az általában alapvető bányász inszignianak tartott bárd viszont egyáltalán nem jelenik meg, illetve csupán egyetlen esetben találkozunk ennek teljesen „elkorcsosult”, fokoszerű változatával (*báró Mechtl József Ágost*, alkamagróf: 1760–1778 portréján).

Érdekes lehet ezen öltözetek színeinek az elemzése is, amely szintén nem igazán felel meg az eddigiekben kifejtetteknek.

Feltűnő, hogy a bányaügy vezetői gyakorlatilag egyidőben rendszeresített (?) öltözeteikhez különféle, hangsúlyozott csatokat viselnek (nyilvánvalóan ezeket is a valóságnak megfelelően ábrázolták a művészek). Pl. *gróf Colloredo József* (főkamagróf: 1778-1790) elnyúló, hosszúkás ezüst csat közepén (ezüst) kereszt-

be fektetett ék és kalapács, *gróf Vrba Rudolf* elnyúló, hosszúkás ezüst csat, szélein (körben) pontsor díszítéssel, középen kétfejű sasos arany címerrel.

Dr. Graus, Igor, a *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Banskej Bystrici – a Szlovák Köztársaság Belügy-minisztériuma – Besztercebányai Állami Levéltár* igazgatója, a jeles szlovák falerisztikus* elemzi a közölt ikonográfiai anyagon megjelenő falerisztikai elemeket. Hazai és külföldi rendjelek és kitüntetések, azok tipológiája, a könyvben ábrázolt (Szent István rendi) díszöltözetek egyaránt szerepelnek a tanulmányban. Rövid történeti áttekintés után részletesen elemzi a képeken látható – részben igen érdekes – darabokat. Például selmecbányai sorozat képein tanulmányozható az uralkodói kegyelmi érmek viselési gyakorlata (*Höhengarten Lajos Bertalan*, alkamaragróf: 1748–1773, portréin). Ezek az ábrázolásokon jól nyomon követhető pl. a *Szent István Rend* jelvényeinek tipológiája (*báró Gerliczy Ferenc*, főkamagróf: 1798–1811), *báró Mednyánszky Dénes*, a *Bányászati és Erdészeti Akadémia* rektora: 1867–1873). Adott esetben igen sajátosak a *Szent István Rend* (e képek által igen jól dokumentált) korabeli szalagviselési formái (pl. *Höhengarten Lajos Bertalan*, *báró Gerliczy Ferenc*, *báró Drevenyák Ferenc Xavér* portréi).

A kötetben gazdag, különféle tudományterületeket, témaköröket reprezentáló bibliográfia is közlésre került. A szlovák szakirodalom mellett német, magyar és cseh nyelveken megjelent művekre egyaránt hivatkoznak a szerzők. Ez – némiképpen eltérő tartalommal – megtörténik a lábjegyzetek esetében is.

Kiemelkedő értéke a kötetnek, hogy igen jó minőségben közlésre kerül valamennyi, a gyűjteményben megtalálható portré, sőt adott esetben azoknak valamilyen szempontból különösen érdekes részlete is.

A könyv természetesen elsősorban művészettörténeti, bányászattörténeti, történeti ikonográfiai műnek tekinthető. De fontos

* *Falerisztika*: a kitüntetésekkel foglalkozó, a történelem segédtudományai körébe tartozó speciális tudományág. (A szerkesztő.)

forrása lehet egyes történelmi segédtudományoknak is (pl. archonológia, falerisztika, genealógia, heraldika, inszigniológia), de ebben a vonatkozásban akár a viselet- vagy a fegyvertörténet is említhető.

Bányászattörténeti konferencia-kötet Rozsnyóról

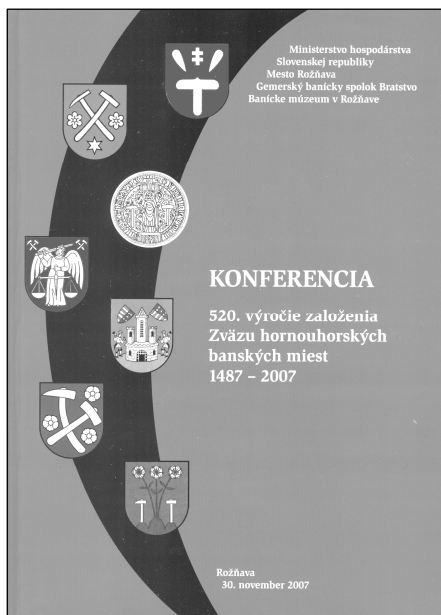
Konferencia 520. výročie založenia Zväzu hornouhorských banských miest 1487 – 2007. Rožňava, 30. november 2007.
Szerkesztette: *Peter Štefanča és Eva Tományová.* Gemerský banický spolok Bratstvo, Rožňava, 2007. 127 old.

HADOBÁS SÁNDOR

A *Felső-magyarországi Bányavárosok Szövetsége* megalakulásának 520. évfordulója tiszteletére jól szervezett nemzetközi konferenciát rendeztek 2007. november 30-án *Rozsnyón*. Az elhangzott előadásokat, valamint több más tanulmányt tartalmazó izlées kötetet már a rendezvény napján kézbe vehették a résztvevők. A kiadvány számunkra különösen érdekes, hiszen a történelmi *Magyarország Felvidékének* gazdaság- és technikatörténetéhez szolgáltat újabb adalékokat.

Marián Skladaný pozsonyi történész szűkebb kutatási területe a 15-16. század gazdaságtörténete, ezen belül a bányászattal is szívesen foglalkozik. Az elmúlt évtizedekben több tanulmányt publikált a *Thurzókról* és a *Fuggerekkal* közös vállalkozásukról. Most *Középkori bányászat Szlovákiában* címmel ad áttekintést az iparág korabeli történetéről. Részletesebben foglalkozik a *Felső-Magyarországi Bányavárosok Szövetségének* 1487 karácsonyán *Kassán* tartott gyűlésével és az ott kiadott statútummal, amely a *Münchenben* őrzött ún. *Thurzó-kódexben* maradt fenn. Újdonság, hogy köz-

li a dokumentum aláíróinak neveit; így megtudjuk például, hogy *Rudabányát Pauli Tamás* jegyző és *Dyack Mátyás* bányamester képviselte a nevezetes összefüggésben.

A magyar szakemberek által is jól ismert és tisztelt *Ivan Herčko* a selmecbányai *Bányászati és Erdészeti Akadémia* történetéről ad rövid, de rendkívül tartalmas áttekintést.

Jozef Marcinko kaszai jogász és jogtörténész a gölnicbányai bányajogról szóló tanulmányával jelentkezik a kötetben. A témát a szerző sokoldalúan feldolgozta már, 2004-ben könyvet is publikált róla.

A kötetben és a konferencia előadói között *Magyarországot dr. Izsó István* bányamérnök-jogász, miskolci bányakapitány, a

hazai bányászattörténet jeles kutatója képviselte. Előadásának szövege (*Telkibánya és Rudabánya bányászatáról*) magyarul olvasható, részletes szlovák nyelvű összefoglalóval.

Jozef Širila és *Erik Sombathy* a szlovákiai bányászati emlékhelyeket összekötő idegenforgalmi útvonal, a most formálódó „*Szlovák Bányász Út*” (*Slovenská Banská Cesta*) egyes álmásait és objektumait ismerteti vázlatosan.

Peter Štefanča több írással is szerepel a kiadványban (*Rozsnyó, az ércbányászat városa; Az évszámok Rozsnyó és környéke ércbányászatáról és kohászatáról; A bányászat és a kohászat technikai emlékei – Gömör kulturális öröksége*).

Ján Hlobil a dobsinai kobalt-nikkelbányászatról ír, *Eugen Klavdivik* a *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* vashegyi (*Zeleznik*) vasércbányászatát elemzi részletesebben.

Jozef Slavkovský a kelet-szlovákiai bányavárosok újabb keletű bányászati vonatkozású érmeiből mutat be néhányat.

Edita Kušnierová a falképekkel díszített középkori templomokról, mint a korabeli gömöri ipari konjunktúra kulturális tünetéről értekezik.

A kötet egyik legérdekesebb tanulmánya több szerző (*Lubomir Mihok, Ludmila Moravčíková, Jozef Petřík*) munkája. Címe magyarul: *Faszéntüzelésű nagyolvasztók a Sajó folyása mentén*. 14 üzemről adnak hírt, amelyek a 18-19-20. században működtek, név szerint a következőkről: *Dernő (Drnava), Lucska (Lúčka), Henckó (Henckovce), Alsósajó (Nižná Slaná), Betlér (Betliar), Oláhpatak (Vlachovo), Dobsina (Dobšiná), Rédova (Rejdová), Gombaszög (Gombasek), Vidová (Vígtele), Csetnek (Štítnik)* – 2 telephely, *Kuntapolca (Kunová Teplica), Berzéte (Brzotín)*. Közli és elemzi az egyes helyeken gyűjtött kohósalakok kémiai és mikroszkópos elemzésének eredményeit. Fényképet is bemutatnak csaknem mindegyik kohóról.

Szintén három kutató fogott össze a rozsnói bányászati múzeumban található, vasfeldolgozásból származó salakok metallográfiai elemzésére (*Lubomir Mihok, Petra Fečková, Ján Hlobil*).

Peter Cengel és *Pavol Horváth* közleménye a *Beretke (Bretka)* közelében található *Prielom Muránky* nevű helyen egykor állt vasolvasztóról hozza nyilvánosságra az eddig feltárt adatokat. Az üzemről, s egyáltalán a beretkei bányászati-kohászati tevékenység három korszakáról (1655 körül, 1773-1780 és a 19. század) mostanáig nem esett érdemleges említés a szlovákiai szakirodalomban; ez az első kísérlet történetének feldolgozására.

A kötet utolsó tanulmánya (szerzője *Miroslav Lacko*) a szlovákiai bánya- és kohóüzemek szövetsége megalakulását és tevékenységének első éveit vizsgálja, mely alcíme szerint adatokkal kíván szolgálni az 1918 és 1945 közötti időszak szlovákiai bányászatának szervezeti kérdéseire irányuló kutatásokhoz.

T a r t a l o m

Tanulmányok

- A bánya szíve az érc. (A XVII. századi Selmec Marsigli-féle bemutatása alapján.) (Papp Péter) 3
- Emlékek a borsod-gömöri bányászat múltjából.
(Mendly Lajos) 25
- A bükkszéki kőolaj-előfordulás és a „lidércfény”.
(Dr. Csiffáry Gergely) 37
- Id. dr. Gagyi Pálffy András, a kutató bányász
és a gyakorlati földtan kapcsolata. (Dr. Zelenka Tibor) 54
- 50 éves a pálházai perlitbánya. (Benke István)..... 62

Közlemények

- A rozsnói Szent Anna-kép a művészettörténeti szakirodalomban. (Közli: Hadobás Sándor) 75
- A Victoria Rt. mecseki szénbányáinak eladása
1895-ben. (Dr. Biró József) 81

Évforduló

- Emlékezés dr. Vastagh Gáborra. (Hadobás Sándor)..... 92

Archívum

- Szembratovics Sándor szakvéleménye a telkibányai
arany- és ezüstbányászatról. (Közli: Hadobás Sándor)..... 95

In memoriam

- Viktor Gyula (1933 – 2007). (Hadobás Sándor)..... 109
- Búcsú Barcsák Jánostól (1954 – 2007). (Hadobás Sándor) 116

Szakirodalom

- Reprezentatív könyv a selmeci kamaragrófok portréiról.
(Dr. Pandula Attila Csc.) 120
- Bányásztörténeti konferencia-kötet Rozsnóról.
(Hadobás Sándor) 126

A Bányászattörténeti Közlemények támogatói 2007-ben:

Magyar Bányászati Hivatal, Budapest

AB Hatvan Kavicstermelő és Forgalmazó Kft., Pécs

Colas-Északkő Bányászati Kft., Tarcsl

EDIAFILT Kovaföld Termelő és Feldolgozó Kft., Erdőbénye

Igrici-Kavics Bányászati és Kereskedelmi Kft., Miskolc

Mangán Bányászati és Feldolgozó Kft., Úrkút

OMYA Hungária Mészkefeldolgozó Kft., Eger

Perlit-92 Bányászati és Feldolgozó Kft., (Pálháza)

Köszönjük!